TOPLUMSAL

Tarih

165
EYLÜL
2007

Tarih Vakfı'ndan Açıklama

"Halaçoğlu kendi ırkçılığına tarihsel dayanak arıyor."

Sayfa 6-7

Yeni Bir Belge

"Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin Düzeni"

Mete Tunçay

Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi

Hitler ile Görüşme

Rıfat N. Bali

Erken Dönem Türk Milliyetçiliğinde

Irk Düşüncesi

Howard Eissenstat

TOPLUMSAL TARİH / TARİH VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI BİLİMSEL YAYIN DİZİSİ / Fiyatı: 6,00 YTL (KDV dahil) / ISSN 1300-9702

Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu

Taner Timur, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerine göç penceresinden bakıyor. Sayfa 24'te

EĞİTİM BÜLTENİ İLE BİRLİKTE

165. SAYIMIZLA MERHABA

Ağustos ayında mesaimin önemli bir kısmını, "Irkçı Düşünce" başlığını verdiğimiz, Howard Eissenstat'ın Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye'de erken dönem ırkçılığı incelediği yazısını çevirmek aldı. Yazının bir bölümü bugün hâlâ Başbakanlık Arşivlerinde bulunan devlet içindeki yazışmalar ve müfettişlerin hazırladığı raporlar üzerinden yürüyor. Söz konusu rapor ve yazışmaların bir kısmında, Anadolu'da yaşayan Alevi, Çerkes, Yahudi, Abhaz, Çingene, dönme vs. gruplar hakkında şüphe ve hakaret içeren ifadeler de var. Bu yazışmalar elbette bunları kaleme alanların dünya görüşlerini ve o dönemde devletin en azından bir kanadının niyetini ortaya koyuyor. Eissenstat makalesinin sonuna doğru, Dersim İsyanı olarak bilinen ayaklanmanın bastırılması sırasında 10.000'den fazla insan ölmesine rağmen devletin amacının ölü sayısını artırmak değil, bölgedeki nüfusu asimilasyona zorlamak olduğunun altını çiziyor.

Bu durum esasında Türkiye'de o dönemde devlet katındaki egemen eğilimin ırkçılığın kendisi değil, Eissenstat'ın da söylediği gibi ırkçı ideolojiden de faydalanılarak söz konusu grupların asimilasyona zorlanıp "Türk"leştirilmesi olduğunu gösteriyor. Yusuf Halaçoğlu'nun, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Avşarlar Sempozyumu"nun açılışındaki konuşması (18.08.2007) ve sonrasında yaptığı açıklamalar, Eissenstat'ın yazısına konu ettiği anlayışı adeta 70 sene öncesinden günümüze taşıdı. Tabii ki Türkiye'de son 70 sene içinde ırkçılığı özletmeyecek muhtelif fikir akımları ve gruplar oldu. Hatta bu gruplar zaman zaman devlet içinde en etkili pozisyonları işgal ettiler. Ama Türk Tarih Kurumu'nun başındaki bir kişinin, tarihi belgeler üzerinden insanların etnik kimliklerini de konu ederek ve "maalesef Ermeni" diyerek elindeki listelerle gündelik politikaya dalıp, doğrudan iki dünya savaşı arasında yapılmış "çalışma"larla bağ kurması özel bir dikkat istiyor.

Halaçoğlu'nun açıklamalarına sinmiş ırkçılık türünde de esasen Eissenstat'ın incelediği dönemdekine benzer bir anlayışı bulmak mümkün; ırkçılıktan da yararlanarak bir tür homojenleşmeyi sağlamak üzere, problem çıkaran nüfusu asimilasyona zorlamak. Halaçoğlu bunu yaparken Kürt nüfusu doğrudan karşısına almıyor ve örneğin Avşarlar aşiretinin geçmişte "Türk" olduğundan bahsederek Kürtlere "Türkleşme" kapısını açık tutuyor. Bu kapıdan geçmeyecek olanlar da, herhalde Halaçoğlu'nun tanımıyla "sünnetsiz" ya da "Ermeni" muamelesi görecek. TTK başkanı sıfatı taşıyan ve kendisine bilim adamı diyen birisinin böylesine hikmet-i hükümete angaje tutumlarına karşı Türkiye'deki ciddi ve özgür düşünen tarihçilerin tarihçiliğin özerk alanı adına bir tavır geliştirmesi gerekir diye düşünüyorum.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 MAĞLOVA KEMERİ ÜZERİNE SEMAVİ EYİCE İLE SÖYLEŞİ
KEMERİN BARAJ UĞRUNA FEDA EDİLMESİNE TARAFTAR DEĞİLİM
Ece Zerman - Fatih Tatari

10 İSTANBUL'DA ESKİ ESERLERİN FOTOĞRAFLARINI ÇEKEBİLME HAKKI
BİR AYIBINIZ VARSA BİZ DE BİLELİM...
Burak Çetintaş

14 SAGALASSOS KAZILARINDA BÜYÜK KEŞİF
HADRİAN HEYKELİNİN PARÇALARI
Marc Waelkens

15 BEZEKLİ DUVAR PANELİ, İNSAN YÜZÜ BİÇİMİNDE BİR KAP, ORGANİK BOYA
ÇATALHÖYÜK'TE SON BULUNTULAR
Nurcan Yalman

17 TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE
ANADOLU'DA KULLANILAN TARTI VE ÖLÇÜ ARAÇLARI
Derleyen: Ece Zerman

18 KARACAAHMET'İN SORUNLARI
Burak Çetintaş

18 GÜNCEL

22 15 HAZİRAN 1912
BİNGAZİ VE YEŞİL DAĞ (2)
Edhem Eldem

26 14. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA
OSMANLI TARİHİNDE GÖÇ OLGUSU
Taner Timur

36 YENİ BİR BELGE
"MUHAFAZA-İ MUKADDESAT CEMİYETİ'NİN DÜZENİ"
Mete Tunçay

40 ORGENERAL CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN ALMANYA GEZİSİ
HİTLER İLE GÖRÜŞME
Rıfat N. Bali

46 ERKEN DÖNEM TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE
IRKÇI DÜŞÜNCE
Howard Eissenstat

54 YÜZ YIL ÖNCESİNDE, SUR İÇİ İSTANBUL'UNUN SANAT VE EĞLENCE MERKEZİ
ESKİ DİREKLERARASI TİYATROYA HASRET!
Eser Tütel

62 CEZAYİR
HIRİSTİYAN ESİRLER, MÜSLÜMAN EFENDİLER
Özlem Kumrular

70 VATAN UĞRUNA FIRTINALI DENİZLERDE PERVANE TIKIRTISI DİNLEMEK
AHMET RIZA BEY
Burak Çetintaş

74 1923 YAZ SEÇİMLERİ
"GİZLİ YÖNERGE"
Mete Tunçay

76 NYSA KENTİNİN KAHRAMAN KTİSTES'İ
ATHYMBROS
Hüseyin Üreten

79 GEÇİŞ SÜRECİ TARTIŞMALARI
HENRI PIRENNE'İN TEZLERİ
Aylin Kılıç

88 ANAKRONİK
Aydan Çelik

54 **DİREKLERARASI TİYATROYA HASRET!**

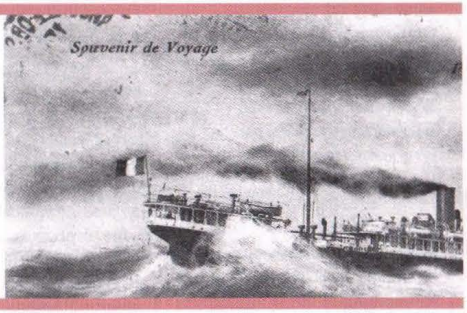
Eser Tütel, Direklerarası'nın geçmişinden yola çıkarak, İstanbul'daki eski eğlence ve sanat anlayışını ele alıyor.

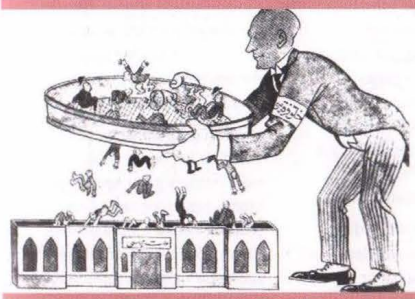
62 **MÜSLÜMAN ESİRLER HIRİSTİYAN EFENDİLER**

Özlem Kumrular, 16. ve 17. yüzyıllardaki Cezayir'i konu edinen Batı edebiyatını ele alıyor.

70 **AHMET RIZA BEY'İN İKİ SEYAHATİ**

Burak Çetintaş, arşivindeki İttihad ve Terakki mensubu Ahmed Rıza Bey'in mektuplarını tartışmaya açıyor.

74 **"GİZLİ YÖNERGE"**

Mete Tunçay, İkinci Dönem TBMM seçimleri için ARMHC'nin yerel örgüt görevlilerine gönderilen gizli yönergeyi tartışıyor.

79 **PIRENNE'İN TEZLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ**

Aylin Kılıç, ortaçağda feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine dair tezleri inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 165 Eylül 2007

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Hamparsum Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş/İstanbul
(0212) 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Murat Güvenç, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Delal Kazıcı, Gülız Atsız, M. Serkan Pelen (Fotoğraf)

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA UYGULAMA
Aysel Kazıcı, Canan Balcı

İLETİŞİM
(0212) 227 37 33 (Dahili 27)
(0212) 227 37 32 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Bileşim Yayıncılık, Fuarcılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No: 11
4. Levent / İstanbul
Tel: (0212) 324 44 43

BASKI TARİHİ
30 08 2007

DAĞITIM
YAYSAT
(0 212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 439 12 61

REKLAM
Nazan Özcan
nozcan@tarihvakfi.org.tr
(0212) 513 52 35 (13)
(0212) 513 21 77 (fax)

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 31)
(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

Tarabya Yarışları

TERCÜMAN-I HAKİKAT
8 EYLÜL 1907

Tarabya'da Polo Kulüp tarafından tertip edildiğini yazdığımız yarışlar - havanın adem-i müsadesine rağmen evvelki Cuma günü Büyükdere civarındaki mahall-i mahsusunda icra edilmiştir. Ara sıra yağmurun serpelemesi hasebiyle sinin-i sabıkaya (geçen yıllara) nazaran yarış mahalline gelen temâşâ-gerânın miktarı pek az idi. Esna-i müsabakada bir orkestra takımı tarafından ehvıye-i lâtife terennüm-sâz olunmakta idi. Birinci müsabaka, mesafe bir buçuk mil ve birinci mükâfatı altı, ikinci mükâfatı dört lira-yı Osmani'den ibaret idi. Havanın ıttırâdsızlığı bu yarışa iştirak edeceklere mani olmuştur. Binaenaleyh bu kısım yarışa üç bargir iştirak etmiştir.

İkinci müsabakada mesafe keza bir buçuk milden ve iki mükâfattan ibaret idi. Yarışa iştirak ettirilen dört hayvandan birinciliği Kont Gaston du Duzel'e ait "yoldaş" ismindeki bargir ve ikinciliği "neset" ismindeki bargir ihrâz eylemişlerdir.

Üçüncü müsabakaya iştirak eden süvariler ellerine yarış heyeti tarafından verilen ve derûnunda halli matlub (çözülmesi istenen) bir mesele-i riyaziye bulunan kapalı bir zarfı tayin olunan bir mevkie kadar götürerek kendilerine intizar eden kadınlardan birine i'tâ ediyor. Ve kadın da derhal zarfı küşâdla derûnundaki meseleyi serian halletderek süvariye iade ediyor. En evvel meseleyi halleden kadınla meseleyi yarış heyetine getiren süvari birinciliği kazanıyor idi. Bu müsabakada süret-i mükemmelede halleden Madam Neyas birinciliği, Madam Vihtaker ikinciliği ihrâz eylemişlerdir. En evvel meseleyi getiren de Mösyö Hudson idi.

Mesafesi dört milden ibaret olan dördüncü müsabaka üç mükâfattan ibaret idi. Birinciliği İtalyan Sefareti memurlarından Mösyö Medisi'nin râkib (binmiş) olduğu Birişino ismindeki bargir, ikinciliği Mösyö Leon Zarifi'ye ait blakpar namındaki bargir, üçüncülüğü de Mösyö Ramsey'in râkib olduğu karadeniz namındaki bargiri kazanmıştır.

Beşinci müsabaka merkeb-i süvârâna tahsis edilmiştir. Müsabaka rub' (çeyrek) milden ibaret olup bunlara sefaret maiyyetine memur sefâin efradı iştirak eylemiştir. Birinci mükâfat merkep-i süvâr oldukları halde üç lira, ikinci mükâfat da bir lira-yı Osmani idi. Bu müsabaka pek eğlenceli ve mudhik (komik) olmuştur. Hayvanlar, müsabaka başlar başlamaz yürümek istemiyorlar idi. Birinci mükâfatı İtalya Sefareti'ne mensup bir bahriye neferi kazanmıştır. Boğaziçi büyük mükâfatı namı verilmiş olan altıncı müsabakaya beş bargir iştirak ettirilmiştir. Mesafe bir milden ibaret idi.

Mösyö Hudson'un râkib olduğu bargir birinciliği, Mösyö Medisi'ye ait ferhan ismindeki bargir de ikinciliği, Kont Sizzon'a râkib olduğu Pipi namındaki bargir de üçüncülüğü kazanmıştır.

Yedinci müsabakada mesafe yarım milden ibaret idi. Birinciliği Mösyö Medisi'ye ait Birişino namındaki bargir, ikinciliğide Mösyö Ramsey'in karadeniz namındaki bargir ihrâz eylemiştir. Yağmur münasebetiyle yarışlardan maada mukarrer olan diğer spor eğlenceleri ve yaya koşuları icra edile(me)mişlerdir.

Balık Yağmuru (Jurnal de Salonik) Gazetesinden

TERCÜMAN-I HAKİKAT
20 EYLÜL 1907

Ahıren Selanik'ten yirmi otuz kilometre mesafede Langaza Kasabası'na muzâf Zarva Karyesi'nde garip bir vak'a vuku bulmuştur. Karye efradı kırlarda, tarlalarda meşgul bulundukları esnada şiddetlice dolu yağmaya başladığı cihetle her kes tarlaları terk ile hanelerine avdet ettiler.

Fırtına geçtikten sonra her kes yine işi başına gider. Bu sırada yine yağmur yağmaya başlar. Bu bârân bir saat kadar devam etmiştir. Saha-i nüzülü on kilometrelik bir daireyi bulmakta idi. Köylüler yağmur durduktan sonra tarlalarına dönünce ne bulsunlar? Bayağı deniz balıkları. Balıkların bir çoğu henüz canlı oldukları cihetle kımıldanmakta idiler. Hemen her kes tarlardan bu garip mahsulü toplamağa başladı. Bu suretle on bin okka balık toplamak kabil olmuştur. Balıkların kimisi elli gram sıkletinde, kimisi ise on iki okka ! ağırlığında mecmu balıkların vasatî ağırlığı üçer okkayı buluyor idi.

Henüz hiç görülmemiş olan böyle bir garibenin nasıl vuku bulduğu cây-i sualdir. Zan olunduğuna göre Beşik Gölü'nde şedit bir fırtına zuhura gelerek rüzgar gölden balıkları atmış yirmi kilometre mesafede bulunan Zarva Karyesi üzerine yağdırmıştır.

Silivri Panayırı Ve Vapor Seferleri

TERCÜMAN-I HAKİKAT
22 EYLÜL 1907

İdare-i mahsusanın Ayastefanos hattına işletilmekte olan İhsan Vaporu'nun iki üç gündür panayır münasebetiyle Silivri'ye yolcu nakledilmesi hasebiyle mezkür hat üzerinde işleyen Kınalıada, Kalamış vaporları düçâr-ı teehhürât olmaktadır.

Husûsiyle evvelki Cuma günü vaporlardın birinin makinası sakatlanmasından dolayı Köprü'den sekizi kırk beş geçe hareketle Ayastefanos'tan on buçukta avdet edecek olan vapor hareket edememiştir. Sabahleyin Adalardan

gelerek akşam tekrar Adalara giden ve bütün gün şamandırada bulunan Aydın Vaporuna da diğer vaporlar gibi mezkür hatta iki sefer daha icra ettirilecek olur ise işbu teehhürât bertaraf olacağından bu bâbda idare-i mahsusanın nazar-ı dikkatini celbi vecibeden addeyleriz.

Bu sene Silivri Panayırı için idare-i mahsusaca İhsan Vaporu gibi seri'üs-seyr (hızlı giden) bir sefine tahsis olunmasından dolayı her sene mahall-i mezkûra yüzlerce yolcu nakletmekte olan ecnebi bandıralı küçük ve köhne vaporlar mahall-i mezkûra sefer icrasına ve idare-i mahsusa ile rekabete kalkışmaya cesaret edememişlerdir. İhsan Vaporu üç gündür lebâleb dolu olduğu ve tahminen derûnunda yedi sekiz yüz yolcu bulunduğu halde mahall-i mezkûra gitmektedir.

Şimendifer Kazası

TERCÜMAN-I HAKİKAT
27 EYLÜL 1907

Evvelki gün sabah saat ikiye çeyrek kala Kızıltoprak'tan Haydarpaşa'ya gelmekte olan tren Kurbağalı köprüsünü geçtikten on metre mesafede bir adamı çiğneyip telef ettiği haber alınmış ve icra kılınan tahkikata nazaran şahs-ı merkumun Bolulu rençper Ali namında biri olup tren sür'atle gelmekte iken hattın öte tarafına atlamak teşebbüsünde bulunmasından ve mesafenin azlığı hasebiyle trenin tevkifi kabil olamamasından naşi kazanın hudûsa geldiği anlaşılmış ve etibba tarafından muayenesi bi'l-icra defnine ruhsat verilmiştir.

60 000 Liralık Sirkat

TERCÜMAN-I HAKİKAT
10 EYLÜL 1907

Beyoğlu'nda Taksim civarında Telgraf sokağında sakin banker Mavro Kordato'nun hanesinde bir sirat vukua geldiği ve iki şahsın derdest olduğu ve 6 000 lira kıymetinde ufak bir halının ve daha bazı eşyaların sirkat edildiği yazılmış idi.

Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından icra edilen tahkikata nazaran, sirkat olunan eşyanın 20 000 liralık olduğu ve fiil-i sirkatin hariçten sarık duhulüne dair bir emare görülemeyip dahilen vukua geldiği anlaşılmıştır.

Sarıklar hane derûnunda mevcut olan anahtarları alıp odaları açmış ve iki yüz bin liralık eşya mevcut olduğu halde yalnız antika olmak üzere halı, seccade, tasvir, daha bazı resim levhalarından on bir parçası çalınmış ve mücevherata dair hiçbir şey sirkat olunmamış ve bu bâbda tamik-i tahkikat edilmekte bulunmuştur.

Asla Kalıp İstemeyen Fes Hamidiye Fesi

TERCÜMAN-I HAKİKAT
15 EYLÜL 1907

Saye-i terakkiyat-vâye-i hazret-i padişahide memâlik-i mahrûsa-i şahanede sanayi-i dahiliye her suretle mazhar-ı terakki olduğu ve mamulât-ı dahiliyenin ne derece revaç bulmakta olduğu ammenin malumudur.

Hamidiye fesleri imaline yeniden mübâşeretle çıkarılmakta bulunan fesler daha mükemmel ve nefis ve yağmurdan bozulmaz ve rengini asla atmaz ve kenarları katiyen yıpranmaz.
Her nevi ecnebi feslerine rekabet edecek derecede bulunduğundan bir defa isti'mâl edildiği takdirde fevkalade memnuniyet hasıl olacağı şüphesizdir.

Mezkûr feslerden edinmek arzu eden zevatın fabrikanın sahibi bulunan Büyük Yenihan'da Kevork Harputluyan Efendi Ticarethanesi'ne veyahut şubesi bulunan Sirkeci'de tramvay caddesinde imâret insâlinde Andelip Mağazası'na müracaat etmeleri tavsiye olunur.

TARİH VAKFI'NDAN KAMUOYUNA AÇIKLAMA

HALAÇOĞLU'NU, TARİHÇİ OLMANIN SORUMLULUĞUYLA HAREKET ETMEYE ÇAĞIRIYORUZ

Ulusal ve etnik kimlik dinamik, değişken ve en nihayetinde öznel bir durumdur. Kimlikler tarih içinde değişir, dönüşür, farklılaşır. O nedenle bazı Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte Türkmen kütlesi içinde gözükmesinin, kimlik bakımından bir anlamı yoktur. Onlar bugün kendilerine ne diyorlarsa, hangi dili konuşup aidiyetlerini hangi çerçevede açıklıyorlarsa, kendilerini nasıl hissedip tanımlıyorlarsa, odurlar.

TARİH VAKFI

Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun son günlerdeki açıklamaları üzerine, aralarında Prof. Dr. Edhem Eldem (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. Şevket Pamuk (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. İlhan Tekeli (ODTÜ), Prof. Dr. Mete Tunçay (Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Doç. Dr. Esra Danacıoğlu (YTÜ), Doç. Dr. Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ferdan Ergut (ODTÜ), Yrd. Doç. Dr. Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi) gibi tarihçilerin bulunduğu Tarih Vakfı eski ve yeni Yönetim Kurulu üyelerinin imzasıyla yapılan basın açıklaması aşağıdadır.

Tarihçilerin birincil görevi meslek-lerini kötüye kullanmamalarıdır. Tarihin suiistimali, son tahlilde ahlaki bir soruna işaret etmesi nedeniyle, bir tarihçi için affedilemeyecek kusurların başında gelir. TTK Başkanı Halaçoğlu'nun 15 ila 16. yüzyıllarda, bugün 'Kürt' olarak görünen kimi aile ve aşiretlerin 'Türkmen' olduklarına ilişkin bulguları olduğunu açıklaması ve buradan yola çıkarak vehmettiği siyasal ve kültürel sonuçlar, söz konusu suiistimalin en açık örneğidir. Ünlü (ve muhafazakâr) tarihçi G. R. Elton'un lisans düzeyinde tarihçi adaylarına öğretilen şu sözünü Halaçoğlu'nun da aklında tutması gerekiyor: "Geçmişin hemen her yorumu için, bir yerlerde mutlaka bazı belgeler vardır. Yeter ki, diğer belgeler görmezden gelinsin."

Meslek ahlakına ilişkin bu çok kritik noktanın da ötesinde, TTK Başkanı'nın, üzerine kelam ettiği milliyetçilik ve etnisite çalışmalarının son 30 yılından da habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Dünyanın bütün saygın tarihçi ve sosyal bilimcileri elbette birçok konuda tartışmalarını sürdürmektedirler. Ne var ki, son 30 yılın birikimleriyle üzerinde neredeyse tam bir mutabakat oluşturdukları alanlar da var. Bunların başında, ulusal ve etnik kimliğin dinamik, değişken ve en nihayetinde öznel bir durum olduğu bilgisi yer alır. Kimlikler tarih içinde değişir, dönüşür, farklılaşır. O nedenle bazı Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte Türkmen kütlesi içinde gözükmesinin, kimlik bakımından bir anlamı yoktur. Onlar bugün kendilerine ne diyorlarsa, hangi dili konuşup aidiyetlerini hangi çerçevede açıklıyorlarsa, kendilerini nasıl hissedip tanımlıyorlarsa, odurlar. Modern sosyal bilim yaklaşımı bunu sorgulamaz. Kaldı ki, kendisine bugün 'Türk' diyen toplulukların içinde de geçmişte Kürt kütlesi içinde yer alanlar mevcuttur. Buradan da siyasal ve kültürel bir sonuç çıkmaz. Ayrıca Halaçoğlu'nun ifşaatı yeni bir şey de değildir. Bunlar çoğunlukla bilinen konulardır. Örneğin Urfa'daki Karakeçili ve Türkmen aşiretleri, büyük ihtimalle uzak geçmişte adlarının ele verdiği vechile- Türkmen kütlesi içindeydiler. Ancak bugün tamamen Kürtçe konuşup o yörenin bütün Kürt topluluklarına teşmil edilebilecek bir yaşam biçimini paylaşmaktadırlar. Şimdi onlara gidip 'siz aslında Türksünüz, haydi asıl kimliğinize dönün', demek sadece ırkçılıkla izah edilebilecek bir tutum olur. Bunun gibi, eğer bu tutumu esas alırsak, bugün kendisine 'Türk' diyen yüz binlerce insanın üç-dört kuşak öncesinde kendisini başka etnik kimliklerle tanımlayan kişiler olduğu dikkate alınırsa, onların eski mensubiyetlerini esas alan çeşitli milliyetçiliklerin de onları 'geri çağırması'nı doğal karşılamak gerekir. Ama bu doğallık sayıltısı sadece milliyetçiliğin ve ırkçılığın temel kabulleri açısından doğru sayılabilecek, akademik, bilimsel ve insani bakımlardan kabul edilemez bir durum olacaktır. Nitekim Todor Jivkov döneminde Bulgar hükümeti

benzer bir tutum takınarak, kendisine 'Türk' diyen insanlara, 'siz aslında Bulgar ve Hıristiyandınız, sonradan Türkleştiniz' diyerek kendilerince 'asıl kimliklerine' geri çağırmış ve bu yönde kabul edilemez baskılar uygulamıştı. Halaçoğlu'nun bugün söylediği şeylerle bu tutum arasında yaklaşım ve temel mantık açısından hiçbir fark yoktur.

HALAÇOĞLU, ÖTEKİLEŞTİRİCİ BİR BAKIŞLA KENDİ IRKÇILIĞINA DAYANAK ARIYOR

Halaçoğlu, Alevi Kürtler içinde, tehcire uğramamak için Alevileşen Ermenilerin bulunduğunu da söylemiştir. Bu açıklamayla, kendince aşağılayıcı bulduğu 'Ermeni' kimliğiyle 'Alevi Kürt' kimliği arasında bir paralellik kurmaktadır. Söyleyenin zihniyeti konusunda oldukça açıklayıcı olabilecek bu iddiaların bilimsel hiçbir anlamı yoktur. Tarih boyunca farklı etnik gruplara mensup pek çok insan çeşitli nedenlerle toplumsal, iktisadi veya güvenlik kaygılarına bağlı- başka gruplara geçiş yaparak onların içinde erimeyi tercih etmiştir. Bazı Ermenilerin de bu biçimde Alevi Kürt gruplar içine girerek bu gruplar içinde asimile olmaları mümkündür. Ancak bu Halaçoğlu'nun ima ettiği gibi Ermenilikle Alevi Kürtlük arasında tam bir paralellik bulunduğu anlamına asla gelmez. Zira yine pek çok Ermeni Osmanlı vatandaşının tehcirden kurtulmak için Müslümanlaştığı ve Sünni grupların içine katıldığı da bilinen bir gerçektir. Halaçoğlu'nun bunları yeni keşiflermiş gibi açıklaması ise ikinci bir garipliktir. Sonradan Müslümanlaşıp Türkleşen Ermenilerin kendi özel hikâyelerinin yansıdığı pek çok yayın bulunmaktadır. Ayrıca bir diğer gariplik, kişilerin belirli etnik kimliklere mensubiyetlerinin ya da o etnik kimliklerle geçmişte belirli soy bağlarının bulunmasının, onları doğrudan doğruya bugünün sorunları karşısında eski aidiyetlerinin gerektirdiği düşmanca tutumlara sevk edeceği düşüncesidir. Halaçoğlu'nun ima ve açıklamalarının altında yatan leitmotivlerden birisi de budur. Bunun açık adı ırkçılıktır. Halaçoğlu elinde 'Ermeni dönmeleri'nin listesinin bulunduğunu da açıklamıştır. Bu, açık bir tehdittir. En başta, ciddi bir bilimsel etik ve ahlak bakımından çok sorunlu bir duruma işaret etmektedir. Bir bilim insanına yakışıp yakışmadığı bir yana, resmi bir kurumun başında bulunan bir kişinin böyle şeyler söylemeye hakkı yoktur, zira bu sözler o kurumu bağlar. Ayrıca söz konusu kurumun başında olmanın getirdiği araştırma avantajlarını bu şekilde kötüye kullanmak, en hafifinden adli bir vakadır. Üstelik Halaçoğlu'nun bütün sözleri 'Ermeni olma'nın kötü bir şey olduğu temel kabulüne dayanmaktadır. İnsanlar kimliklerini seçmezler, içine doğdukları topluluğun kimliğini 'edinirler'. Bu ne bir suçtur, ne de kaçınılabilecek bir şeydir. Belirli bir topluluğu belirli karakter ve tutumlarla özdeşleştirmek de açık bir ırkçılıktır. Türk Tarih Kurumu'nun başında bulunan kişinin sözleri en başta Türkiye vatandaşı olan Ermenilere yapılmış büyük bir haksızlık ve saldırıdır, İddia sahibinin işgal ettiği mevki düşünüldüğünde, Ermeni yurttaşlarımızın bizzat devlet tarafından potansiyel tehlike ve sorun olarak görüldüğü izleniminin doğabilecek olması, tablonun vahametini daha da artırmaktadır.

HALAÇOĞLU'NUN YAKLAŞIMI TARİH METODOLOJİSİ AÇISINDAN SORUNLUDUR

Halaçoğlu, bugünkü bazı Kürt topluluklarının 15-16. yüzyıllarda Türkmen olduğunu söylüyor. 'Acaba aynı topluluklar 10. yüzyılda neydiler?' sorusuna verilebilecek bir cevap varsa ve bu cevap anlamlıysa, Halaçoğlu'nun tespitlerinin de bir anlamı olur. Halaçoğlu ne etnisite ne de aşiret konusunda bilgi sahibidir. Etniklik durumsal ve değişkendir, yukarıda belirttiğimiz gibi... O yüzden, örneğin bahsettiği toplulukların, yani Türkmen olanların belki de 10. yüzyılda hiç umulmadık bir kimlikle karşımıza çıkması mümkündür. Kaldı ki, aşiretler etnik topluluklar değildir. Daha çok siyasal örgütlenmelerdir. Günün koşullarına göre, kimi Kürt aşiretleri büyük Türkmen toplulukları içine girerek ittifak etmiş, bazen de tersi olmuştur. Yani 'aşiretli' olmak için aynı etnisiteden olmak gerekmez. Örneğin bugün Midyat bölgesindeki bazı köylerde yaşayan Hıristiyan-Süryani yurttaşların kendilerini bir Kürt aşiretine mensup saymaları hiç şaşırtıcı değildir. Zira aşiretli olmak başka şeydir, etnik kimlik başka şeydir. Bunun gibi, belirli bölgelerde birbiriyle çatışma halinde bulabileceğimiz Türkmen aşiretleri olduğu gibi, aynı bölgede bir Türkmen ya da Kürt aşiretine karşı ittifak etmiş Türkmen ve Kürt aşiretleri de görebiliriz.

HALAÇOĞLU'NUN HAYAL ETTİĞİ GİBİ, KAN ÜZERİNE KURULU BİR TÜRK KİMLİĞİ MÜMKÜN DEĞİLDİR

19. yüzyıl boyunca Anadolu'ya Kırım'dan, Kafkaslar'dan ve Balkanlar'dan 4 milyonu aşkın göçmen geldi. Bugün Türkiye nüfusunun çok büyük bir bölümünün, belki de yarıdan fazlasının kökenlerinde 19. ve 20. yüzyıllar boyunca gelen göçmenler vardır. Bugün kendilerini Türk olarak kabul eden bu insanların pek çoğunun kökenlerinde Türkmen boyları yoktur. Göçmenlerin yakın tarihimizdeki güçlü yeri, Türk kimliğinin Halaçoğlu'nun yaptığı gibi kan ve ırk üzerine inşa edilmesinin mümkün olmadığını bir kez daha gösteriyor.

HALAÇOĞLU'NUN 'TARİHÇİ'LİĞİ SORGULANMALIDIR

Netice olarak, Halaçoğlu'nun bu son örnekte bir kez daha ortaya çıkan, tarihçilik ve bilim insanlığı açısından bu sorunlu ve tartışmalı durumuyla TTK'yı nerelere sürüklediğini kamuoyunun takdirine sunuyoruz.

Bu vesileyle, bir anayasal kurum olarak TTK'nın konumunun, yeni anayasa hazırlıklarının eşiğinde olduğumuz bu günlerde yeniden ele alınmasını yararlı bulduğumuzu belirtmek istiyoruz.

MAĞLOVA KEMERİ ÜZERİNE SEMAVİ EYİCE İLE SÖYLEŞİ

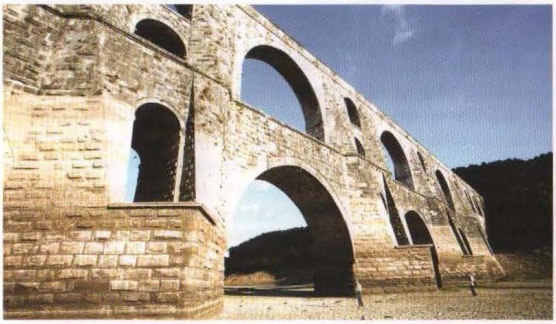
KEMERİN BARAJ UĞRUNA FEDA EDİLMESİNE TARAFTAR DEĞİLİM

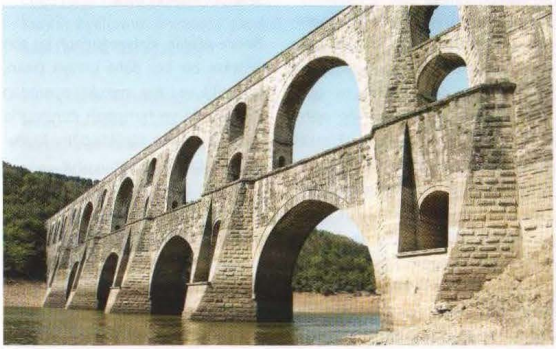
ECE ZERMAN
FATİH TATARİ

Bu ay kuraklık hep gündemdeydi. Barajlar kurudukça, sular altından beliren "tarihi eser"lerin haberlerini aldık: İstanbul'da Ömerli Barajı'nın suları çekilince 400 yıllık Osmanlı mezar taşları belirdi; Alibeyköy Barajı'nın kurumasıyla Mimar Sinan yapımı Mağlova Kemeri tamamen ortaya çıktı. Bir yandan kuraklık sorununa nasıl çözüm bulunacağı tartışılırken, diğer yandan da bu "sorun"un açığa çıkardığı önemli tarihi yapılar söz konusu. Bunların arasında Mimar Sinan'ın en önemli eserlerinden biri sayılan Mağlova Kemeri hakkında, İstanbul tarihi ile Bizans ve Osmanlı sanatı konularında uzman Prof. Dr. Semavi Eyice ile konuştuk.

Sizden Mağlova Kemeri'nin tarihi ve önemi hakkında bilgi alabilir miyiz?

Mağlova Kemeri İstanbul'un Osmanlı döneminde su ihtiyacını karşılamak üzere yapılan çeşitli su tesislerinin en önemlilerinden biri. Bizans zamanında su ihtiyacı sarnıçlarla sağlanıyor, halbuki Türk Müslümanlarda akarsu esastır. Bu nedenle de fetihten sonra sarnıçlara pek fazla önem verilmemiştir. Önce bazı su kemerleri yapılmış ve akarsulardan su getirilmiş İstanbul'a, sonra bu yeterli olmamış, Kanuni zamanında Mimar Sinan, hassa baş mimarı olarak bu işi üstlenmiş. Hatta yine kaynaklardan öğrenildiğine göre, Kanuni'nin baş mimar Sinan'a emir verirken, "Öyle su getirilsin ki bu şehre, en yüksek yerlerde bile küçük çocuklar ve dul, ihtiyar kadınlar testilerini, kaplarını kacaklarını alıp çeşmelerden su doldurabilsinler ve benim devletimin yaşaması için dua edeler," şeklinde bir de talimat verdiği söylenir.

Mağlova Kemeri'ni de içine alan Ömerli Barajı'nın kuruduktan sonra ve kurumadan önceki halleri.

ÇEKÜL Vakfı Sinan'a Saygı Projesi arşivi.

Fotoğraf: Yaşar Gül

Bazı kaynaklarda kemerin adının "İustinianos" olarak geçtiği biliniyor ve 1560'larda bir sel felaketi sonunda yıkılıp yeniden yapıldığından bahsediliyor. Bu bağlamda, Mağlova Kemeri mimari açıdan daha önce yıkılmış olan kemerin bir devamı sayılabilir mi, yoksa Mimar Sinan'ın tamamen yeni baştan yarattığı özgün bir yapı mıdır?

Elbette Roma devrinde de su kemerleri yapılmış fakat Osmanlı su tesisleri Roma sisteminin devamı değil. Bir tek Eyüp'ün arkalarında bir kemer vardır Roma kemeri olarak, sanırım Osmanlı döneminde Halkalı suyunun üzerinden geçirilmesi için restore edilmiş, kullanılmıştır. Avrupalı araştırmacılar Mağlova Kemeri'ni -mimari ve estetik bakımdan çok güzel olduğundan, sadece su getirmek üzere yapılmış bir tesis olmadığından- Türklere yakıştıramadıkları için Roma eseri sanmışlardır. Roma eseri değil, temelinden itibaren Osmanlı-Türk mimarisinin eseridir.

Mağlova Kemeri mimari ve mühendislik açısından daha önce yapılmış hangi kemerlerle kıyaslanabilir? Bu kemeri benzerlerinden ne gibi özellikleri ayırıyor?

Roma çağından kalma Bozdağı Kemeri vardır İstanbul'un içinde. Yüksek bir duvar, göz göz kemerler halinde. En yüksek yeri 18-20 metre kadardır. Üzeri genişçe bir yol halindedir, kanal vardır üstünde. Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Gelen bir suyu bu kemerin üzerinden geçirmişlerdir. İstanbul'un da bir simgesi olmuştur. Ancak mimari ve estetik bakımdan bir özelliği yoktur. Mağlova Kemeri böyle alelade bir su kanalı/kemeri mahiyetinde değildir. Alttan itibaren geniş başlayıp yukarıda darlaşır. Gayet sağlam yapılıdır; bildiğiniz gibi 2 kat kemere sahiptir. İki kat kemer öyle organize edilmiştir ki, aralarından bir yol bir tepeden diğer tepeye, ileriye doğru uzanır. Hem gayet hesaplı yapılmış bir kemerdir hem de estetik bakımından güzel bir eser olması için uğraşılmıştır.

Mimar Sinan'ın diğer eserlerini de düşündüğümüzde, Mağlova Kemeri'nin onlar arasındaki yeri nedir?

Mimar Sinan'ın çok çeşitli eserleri var tabii. Eserlerinde dini mimari başta geliyor. Onun dışında da saraylar, kasırlar gibi birçok eser yapmıştır. Tüm bunların dışında bir de genel fayda sağlayacak, insanların ihtiyaçlarını cevaplayacak birtakım tesisler yapmıştır. Bunların başında su kemerleri ve suların üzerinden aşmayı sağlayacak köprüler gelir. Örneğin, bu köprülerden Büyükçekmece Köprüsü de bir şaheserdir. Dikkat edilirse, kendisi de o eseri o kadar özenerek, beğenerek yapmıştır ki, üzerinde kendi ismi, imzası olan yegâne eseri bu Büyükçekmece Köprüsü'dür. Onun kitabesinin köşesine Sinan kendi imzasını atmıştır. Karayoluyla Avrupa'dan gelen Batılılar dahi bu köprüden geçtiklerinde hayranlıkla bahsetmişlerdir. Yani böyle genel fayda sağlayacak eserler üzerinde de Sinan'ın himmeti vardır.

Mağlova Kemeri'nin baraj gölü altında kalma süreci nasıl gerçekleşti? Şu anki durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bizim uzmanlarımız maalesef başka çaresi yokmuş gibi bu kemeri baraj gölü içerisinde bırakmayı uygun gördüler. Bu konu anıtlar kuruluna 30 yıl önce ilk kez geldiğinde ben buna itiraz ettim. Kurul üyesiydim. Hatta bir tek bendim itiraz eden. Birtakım gerekçelerle bu kemerin göl içinde kalması kabul edildi. Ben hatta bir gerekçe yazdım o zaman. Ben bunu imzalamam çünkü bu Türk sanatı, Türk kültür tarihinde bir cinayettir dedim. "Su ancak birinci kat kemerin sonuna kadar yükselecek, üst kat kemerler köprü gibi su üstünde kalacak" dediler. Ben bunu imzalamam dedim, hatta aynı şu cümleyi kullandım: "Mimar Sinan'ın eserleri arasında Süleymaniye Camii dini mimaride neyse, sivil mimaride de Mağlova Su Kemeri budur. Tarih karşısında, Türk kültür tarihine yönelik böyle bir cinayetin sorumluluğunu yüklenemem, bunun altına imza atmam." dedim. Eğer bir şekilde yok edilmediyse, bu gerekçemin dosyada hâlâ var olması gerekir.

Bir husus daha var: Teknik Üniversite'den su profesörü olan rahmetli Prof. Kazım Çeçen'in bana söylediğine göre, bir baraj gölünün ömrü en fazla 40-50 senedir. Yamaçlardan, hele ağaçlandırılmazsa toprak iner ve içini çamurla doldurur. Zamanla böyle bir tarihi eser toprak altında kalacaktır, en azından yarısına kadar çamura gömülecektir. Bunu da bildiğim için gönlüm razı olmadı. Zannedersem Allah da razı değilmiş! Duyduğum kadarıyla bu baraj beklenen miktarda su tutmuyormuş. Arazide çatlaklar mı varmış ne, tamamen teknik bir konu, tam bilmiyorum.. Baraj içindeki su mahmuzlardan yukarı yükselmiyor derler. 1. kat su içinde kalacaktı ama o kadara dahi yükselmiyordu başlarda. Sonra tedbir alıp yükselttiler mi bilemiyorum tabii. Ben Mağlova Kemeri'nin bir baraj uğruna feda edilmesine taraftar değilim. Bu kemeri daima Osmanlı devri Türk mimarisinin su tesislerinin en muhteşemi olarak kabul etmişimdir. Belki başkaları bunu kabul etmezler, "bir su kemeri, ne olacak, çamurun içine gömülmüş de olabilir," deyip geçebilirler, onu bilemem ama benim kanaatim budur.

ECE ZERMAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

FATİH TATARİ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

Hem zarif hem dayanıklı...

Mağlova Kemeri, 1554-1563 yılları arasında İstanbul'a su temin etmek amacıyla inşa edilen Kırkçeşme Su Tesisleri'nin en önemli yapısıdır. 1563 yılında meydana gelen sel baskınında tamamen yıkılmış, ardından yeni bir sistemle Mimar Sinan tarafından tekrar yapılmıştır. Kemerin orta bölümünde 8 büyük göz, yanlarda 4'er küçük göz, 5 ayağının her birinin üzerinde 3'er hafifletme gözü vardır. Ayrıca yaya geçidinin giriş ve çıkışı olan 2 küçük gözle birlikte Mağlova Kemeri'nde toplam 33 adet göz bulunmaktadır. Kemerin tepe uzunluğu 258 m, temelden yüksekliği ise 47,11 metredir. Bu yükseklikte bir yapının deprem ve rüzgâr gibi yatay kuvvetlere dayanması neredeyse imkânsızdır. Mimar Sinan, kemerin ayaklarını aşağıya doğru iki ayrı piramit şeklinde genişleterek hem stabiliteyi sağlamış hem de ayakların ortalarına üçer kemer yerleştirerek bunları hafifletmiştir. Bu şekilde eser hem zarif bir görünüme sahip olmuş hem de yatay kuvvetlere karşı dayanıklı hale gelmiştir.

ÇEKÜL Vakfı Sinan'a Saygı Projesi arşivi.

İSTANBUL'DA ESKİ ESERLERİN FOTOĞRAFLARINI ÇEKEBİLME HAKKI: BİR AYIBINIZ VARSA BİZ DE BİLELİM...

Son zamanlarda eski eserlerin fotoğraflanmasına yönelik kısıtlamalar araştırmacılara sıkıntı yaşatacak boyutlara ulaştı. Birçok eski eserin fotoğraflanabilmesi için ilgili kurumdan izin alınması lazım. İlgililer tarafından öne sürülen, fotoğraflamanın eski eserlere zarar verdiği yönündeki bahaneler ise inandırıcılıktan uzak. Bu kısa yazı, eski eserlerin fotoğraflanmasına türlü bahanelerle engel olan ilgili kurum ve kuruluşlara ithaf olunur.

BURAK ÇETİNTAŞ

Son bir seneden beri -yoğun olarak çalışma ve araştırma yaptığım bir bölge olduğu için rahatlıkla isim verebiliyorum İstanbul'daki eski eserlerin fotoğraflarının çekilmesi çeşitli makamlarca engelleniyor. Bunlar arasında bazı müftülüklerden kaymakamlıklara, cami imamlarından camilerin tuvaletlerini işletmekten sorumlu kimselere, bazı özel güvenlik şirketlerinin şefleri ve elemanlarından işgüzar memurlara ve hatta meraklı mahalleliye kadar geniş bir kitleden bahsetmek mümkün. İşin garibi, tarihi eserleri fotoğraflamak için yola dökülen ben ve benim gibilerinin çoğu neden engellendiklerini anlayamıyor da. Diyalog kurmaya muvaffak olup da konuştuğunuzda, bu engelleme işinin hukuki dayanağı ve resmiyeti olmadığı, kimi amirlerin isteklerine, bazı hallerde ise tamamen görevlinin şahsi karar ve arzusuna dayandığı anlaşılıyor.

19. yüzyıldan itibaren fotoğraf makinelerinin yaygınlaşması ile dünyanın dört bir tarafındaki birçok eski eser profesyonel ve amatör fotoğrafçılarca tespit edildi. Geçen yüzyıllarda, çoğu sadece manzara için çekilmiş eski fotoğraflar, bugün bir köşesinde gözüken eski bir eserin yenilenmesi, hatta sıfırdan yapılması için kaynak oluyor. Bu da, en basit ifade ile fotoğrafın mimarlık, sanat tarihi, kültür tarihi ve benzeri alanlarda ne kadar önemli ve yanılmaz bir kaynak olduğunun en güzel, en somut göstergesi. Bir başka açıdan bakılacak olursa, bugün hangi kurum, kuruluş veya şahıs tarafından olursa olsun, yapılan tespitler ve fotoğraflama çalışmaları da yarın için kaynak niteliği taşıyacak, eski eserlerin ihyası, kurtarılması ve elden geçirilmeleri noktasında referans alınacak belgeler olacak. Hal böyleyken, tespit faaliyetlerini desteklemek yerine türlü engeller yaratmanın temelinde ne yatıyor, anlamak güç.

Cerrahpaşa Camii restore edilirken çekilen bu fotoğraf için izin almak çok zor oldu.

Fotoğraflar: Burak Çetintaş

Yakın geçmişte eski eserlerin fotoğrafla tespitine yönelik bu engellemelerin sayısı arttığı ve tuhaf uygulamalar ayyuka çıktığı için bu yazıyı kaleme alma ihtiyacı hissettim.
Şu satırları yazarken ben bile hayrete düşüyorum. Bu kısa serzenişi okuyacak olanların şaşırması gayet doğal. Bir caminin, mescidin, türbenin önüne gidiyorsunuz; civarda o işgüzar güvenlikçilerden biri veya civarın yerlisi, kiracısı, sade fakat meraklı ve sahiplenme duygusu hayli gelişmiş vatandaş yoksa, mesele de yok. Fotoğraflamanızı, gerekli tespitlerinizi yapıyor, işinizi tamamladıktan sonra oradan kafanızda tasarladıklarınızı yapmış olmanın iç huzuruyla ayrılabiliyorsunuz.
Civarda birileri varsa, önce o şahsın kimlerden olduğunu tespit etmeniz şart! Kimlerden derken bir güvenlikçiyle mi, görev alanı o civar olan imam, müezzin gibi bir memurla mı, yoksa merak hisleri gelişmiş bir mahalle sakini ile mi karşı karşıya olduğunuzu kastediyorum. Zira bu noktada şahsın mensubiyeti çok önemli

Şayet karşınızdaki sade fakat meraklı bir vatandaşsa, "Burada resim çekmek yasak kardeşim..."den, "Neye baktıydın, geçende buralarda bir kitabe çaldılar bak ona göre"ye kadar türlü ihtarın muhatabı olmanız mümkün. Meraklı vatandaşlar arasında, yoldan geçerken yüzünüze gülüp köşeyi döndükten sonra karakolu arayarak, "Amanın yetişin, çeşmeyi kökünden söküp götürüyorlar..." diyenler dahi vardır. Birkaç dakika önce takdirkâr sözleriyle moral bulduğum bu türden bir mahallelinin az zaman sonra bir polis otomobilinin içinde beni işaret ederek, "Memur bey, işte aradığınız kaçakçı budur..." dediğine şaşkınlığa düşerek şahit olmuştum

Yazık ki, tespitlerini akademik seviyede yürüten araştırmacıları engelleyen bu anlayıştaki mahalle sakinleri eski eser ihyasını elde fırça, gördüğü mezarı, çeşmeyi, mescit kapısını türbe yeşiline boyamak, bilmem kaç yüzyıllık bir duvarı betonla sıvamak, 400 senelik bir serviyi veya dişbudağı, buduyorum diye kuşa çevirmek, tombak işçiliğinin en zarif örneklerinden olan mesela bir 16. yy şamdanını karardığı gerekçesiyle soba yaldızıyla boyamak, antika halıları çöpe atıp yerine duvardan duvara halı yapıştırmak olduğunu zanneder; böyle işler yaparak o anda adeta cennetle müjdelenmişçesine iç huzuruna kavuşur.

Civardaki memurlar da resim çekmeye, hatta eski bir esere biraz dikkatli bakmaya tavır koyan ikinci gruptur. Caminin dış veya iç mekânını ödev, yayın, araştırma gibi sebeplerle çekebilmeniz için il veya ilçe müftülüğünden izin almanız gerektiği ilk elde yüzünüze tokat gibi çarpılır. Yüzler asık, ses tonları ciddi ve resmidir. Müftülük imzalı, kaymakamlık onaylı izin belgeniz istenir. Benim başıma geldiği gibi, izin belgenizde fotoğraflama yapacağınız bölgede yer alan yapılardan mesela biri unutulmuşsa, ne sizin çalışmanız, ne de elinizdeki resmi onay dikkate alınır. Adının listeye eklenmesi unutulan binada fotoğraf çekemeyeceğiniz söylenir. Topkapı'da Kara Ahmed Paşa Camii'nin, Fındıklı'da Molla Çelebi Camii'nin, Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii ve mesela Fatih'te Cerrahpaşa Camii'nin imamları, çekmek istediğiniz birkaç kare fotoğraf için resmi izin, kaymakamlık imzalı kâğıt ve benzeri belge isteyen görevlilerden sadece birkaçıdır.

Aynı sert tavır diğer kurumlarda da sergilenir.

Üsküdar'da, bugün Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne tahsisli olan tarihi Valide-i Atik İmareti'nin ana kapısı. Değil bir araştırma için, sokaktan geçerken kapının fotoğrafını çekmeye kalktığımızda bile üniversitenin güvenlik görevlileri hemen engel oluyor.

Memurlar resim çekmeye tavır koyan ikinci gruptur. Caminin dış veya iç mekânını çekebilmeniz için il veya ilçe müftülüğünden izin almanız gerektiği yüzünüze tokat gibi çarpılır. İzin belgenizde fotoğraflama yapacağınız bölgede yer alan yapılardan mesela biri unutulmuşsa, o binada fotoğraf çekemeyeceğiniz söylenir.

Gureba Hastanesi Camii, yıl 2004. Deklanşöre bastığım sırada avludan bir görevli fırlayıp beni durdurmaya kalkmıştı. Bir taraftan da, "Camilerin resimlerini çekmek için müftülükten izin kâğıdı getirmen lazım..." diye bağırıyordu.

Mesela Marmara Üniversitesi'nin Güzel Sanatlar Fakültesi'ne tahsis edilmiş olan Üsküdar Atik Valide İmarethanesi'nin anıtsal cümle kapısı şu satırların yazarı tarafından bir çalışma için fotoğraflanırken, güvenlik görevlisinin engellemesi ile karşılaşılmıştır. "Birader neden çekiyorsun?" sorusuna resmi kimliğinizi gösterip araştırma

Silahtar Mehmed Aga'nın 1759'da Kadırga'da yaptırdığı hayır eseri sıbyan mektebi bugün bu harap halde.

Süleymaniye'de çoktan terk edilmiş bu harap konağın resmini çekmek istersenız duruma derhal otopark değnekçileri müdahil oluyor.

Vezneciler'de, bugün tamamen yıkılmış olan Helvacı Yakup Dede Tekkesi'nin 2006'nın eylül ayındaki harap hali.

alanınızı anlatarak cevap verdiğiniz halde, binanın caddeye bakan
-bir başka deyişle kamuya mal olmuş, herkesin malı olan- cephesini fotoğraflayamayacağınız ısrarla vurgulanır. Kimse harap haldeki yapının tahsis edildiği kuruma dönüp de, "Size emanet edilmiş bu tarih mirasına neden hakkıyla sahip çıkmıyorsunuz? Bu ne hal?" demez de, herkes o hali fotoğraflayan araştırmacının üstüne, "Çekme kardeşim, yasak..." diye çullanır. Herkesin tek derdi vardır: Varsın eski eser çöksün, yeter ki o perişan manzara belgelenmesin!

Halbuki sokaktan gelip geçen turistler gözlerine kestirdikleri, hoşlarına giden her türlü binayı istedikleri gibi fotoğraflar. İmrenirsiniz.

Zarar vermemek, tahrip etmemek kaydıyla resmi ve yetkili kurumların, tarihi binaların iç ve dış fotoğraflarının çekilmesine izin vermemek gibi bir yetkisi ve yaptırımı yoktur. Her şeyden evvel Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı olarak, yaşadığımız şehirlerin artık süsü ve sembolü haline gelmiş olan böylesi eserleri gönlümüzce fotoğraflamak bizlerin hakkıdır, hem de en az ülkemizi bir süreliğine ziyarete gelen yabancı misafirlerimiz olan turistler kadar. Bunu konuşmak, tartışmak bile saçmalık değil mi? Eski bir eserin fotoğrafını çekebilmek için mutlaka bir üniversiteye mensup olmak, akademisyen sıfatı taşımak da gerekmez. Valilikten, kaymakamlıktan, müftülükten, imamdan, polisten, hele özel güvenlikten yalvar yakar izin kâğıdı almanıza da lüzum yoktur. Zaten olmaması da gerekir. Yapmak istediğiniz, üzerinde çalıştığınız eski eserin birkaç kare fotoğrafını almaktır. Yoksa yurtdışında açacağınız bir sergi için altı ay süreyle söküp götürmek değil.

Ülkemizde anayasanın ve hukukun biz vatandaşlara tanıdığı haklardan biri de haber alma özgürlüğüdür. Hakka tecavüz etmemek, çevreye zarar vermemek koşuluyla insanlar istediği araştırmayı yapabilir. Süleymaniye'nin son cemaat mahallindeki sütunlardan birini fotoğraflamak ile Beyazıt Kütüphanesi'ndeki bir kitabı okumak, şayet yazma veya nadir değilse fotokopisini bile almak aynı şeydir. Yoksa o sütunu da olduğu yerden kaldırıp Topkapı Sarayı'nın yazma eserler kütüphanesine kaldırır, pamuklar içinde saklarlar, gelen gidenin bağrında açtığı çakı kazıntılarına müsaade etmezlerdi!

Bugün için ise tuhaf bir anlayış hâkimdir. Camilerde vakıflar, müftülükler, kaymakamlıklar fotoğraflamaya engel olur. Camı görevlileri, imamlar, müezzinler, tuvalet bekçileri kimi zaman fotoğraf makinesini çantanızdan çıkarmanıza bile tepki gösterir!

Bugün İstanbul'un mezarlıklarında ilgili müdürlük ısrarla, hesabına çalıştığınız ilgili kurumdan izin belgesi, çalışan kimseden de alan bildirmesini istiyor. İzniniz çıksa bile sadece başvurunuzda bildirdiğiniz mezarlık için geçerli. Başka bir alanda tarama yapamaz. fotoğraf çekemezsiniz. Üstüne üstlük elinize "izin verildi" kaydı taşıyan, velev ki iki satırlık olsun bir belge, bir kâğıt da verilmiyor. Bütün bunlar baştan aşağıya yanlış uygulamalardır.

Yetkili ve ilgili kurumların görevi, sorumluluklarındaki tarihi eserleri olduğu yerde, olduğu gibi korumak, bunun için uygun koşulu sağlamaktır. Yoksa eserin fotoğrafının çekilmesini, kitabesinin okunmasını, hakkında yayın yapılmasını engellemek değil. Kimse eski eserlerin üzerinde uygulanan yanlış restorasyon yöntemlerine değinmezken, mezar taşını kumlama, tazyikli su ve kimyevi madde kullanarak temizlemenin sakıncalarından bahsedilmez, hatta böyle uygulamalara izin verilirken, bu yetkili makamlar biz araştırmacılara ısrarla sütun, mezar, minare, çeşme, artık eski eser namına göz önünde ne kadar taş varsa bunları fotoğraflamanın yasak olduğunu vurgular.

Şimdilerde, Mezarlıklar Müdürlüğü yazılı başvuruda bulunulduğu takdirde haylı uğraştırdıktan sonra fotoğraf çekimi için gerçekten izni -yazılı herhangi bir belge, izin kâğıdı vs. düzenlemeksizin- veriyor. Halbuki böyle güçlüklere hiç gerek yok. Mezar taşı fotoğrafı çekmek neden yasaktır? Taşın yerini değiştirmedikten,

sırtlayıp götürmedikten, taşa zarar vermedikten sonra mezar taşlarının kitabelerini tespit etmek, bunları fotoğraflamak neden mahsurlu bulunur? Yetkili makamlar güzel işlere imza atarak yakın geçmişte mesela mezarlıkların güvenliğini ele aldı. Güvenlik işi ihale edildi ve bazı firmalar bu işi üstlendi, mezarlıklara vardiya usulüyle güvenlik görevlileri kondu. Öyle söyleniyor ki, bugün İstanbul genelindeki mezarlıklarda toplam 600 küsur güvenlik elemanı var. Güzel. Bunlar mezarlıklarda bir taraftan güvenliği, diğer taraftan mezarların temiz kalmasını ve tahrip edilmemesini sağlıyorlar. Peki, araştırma yapmak üzere mezarlıklara gelerek burada fotoğraf çekenler neden her defasında engelleniyor, bunun sebebi nedir? Açık havanın bütün yıpratıcı koşullarına, güneşe, yağmura, karı, kışın ısı düşüşlerinden dolayı meydana gelen donlara asırlardan beri maruz kalan bu taşları araştırmacıların fotoğraf makinelerinin flaşları mı tahrip edecek? Yoksa pelür inceliğindeki istampaj kağıtları veya tebeşirleri mi? Araştırmacıların engellenmesi pahasına dahi olsa eski taşların başına bir şeyler gelmese yine gam yemeyeceğim ya, bunca güvenlik tedbirine rağmen taş hırsızlıkları sürüp gidiyor.

Bu işin bu kadar sıkı tutulmasının başka bir sebebi olmalı. Ben, hayli zaman önce başvurmuş olmama rağmen bir süre önce Mezarlıklar Müdürlüğü'nden, Mezarlıklar Müdürü Adem Avcı Bey'in şahsen ilgilenmesi ve yardımcı olması sayesinde resmi izin alıp belirli mezarlıklarda çalışmalarımı sürdürme imkânı buldum. Ama yakın geçmişte sadece ve sadece fotoğraf çektiğim gerekçesiyle Anadoluhisarı mezarlığında güvenlik kulübesinde bir süre bekletilmiştim, Karacaahmet'te yine düz vakti ve mezarlığın en yoğun olduğu bölgede yine fotoğraf çektiğim gerekçesiyle güvenlik tarafından bir motosikletle bölge müdürlüğü binasına götürülmüş ve orada uzunca bir süre bir odada tutulmuştum. Bir başka mezarlıkta ise 4-5 güvenlik görevlisi tarafından hem hakarete uğramış hem de zorla mezarlıktan çıkarılmaya çalışılmıştım. Sebep neydi? Sadece ve sadece araştırmalarımı sürdürmeye çalışıyor olmam, fotoğraf çekmek istemem. Peki, beni engelleyenlerin gerekçesi neydi? İşte onu bilemiyorum. Yalnız engellenme sebebimin güvenlik, mezar tahribi, hırsızlık, mezara ve ölüye saygısızlık olmadığı kesindi.

Senelerce cami cami dolaşıp gözüne kestirdiği çinilerin fotoğraflarını çektirdikten sonra "işinin uzmanı" birilerine "Şu panolarla bu kuşak yazılarını istiyorum..." diye sipariş veren malum zevata gık demezken, bu işi merak, heves ve sevgiyle yapan araştırmacıların önünün eski eser koruma-cılığının arkasına saklanılarak kesilmesi, tespit çalışmalarının türlü bahanelerle engellenmesi büyük bir haksızlık ve ayıptır.

Yetkililere sorduğunuzda ise sizin yaptığınız araştırmalardan en çok kendilerinin memnun olduklarını ve kesinlikle engellemek gibi bir düşüncelerinin olmadığını, fotoğraflama ve tespit yasaklarının eski eserlerin korunmasına yönelik olarak alınmış bir dizi önlemden sadece biri olduğunu vurguluyorlar.

19. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluk coğrafyasına gelen bazı araştırmacılar ve fotoğrafçılar türlü güvenlik sebebi dolayısıyla saraydan izin aldıktan sonra işlerini görür, fotoğraflarını çeker, memleketlerine dönerlerdi. Amatör ve seyyahlara, turistlere karışan olmazdı. 1920'lerden 1990'lara kadar ise kimsenin, hiçbir ilgili müdürlüğün aklına fotoğraf çekmeyi yasaklamak gelmemişti. Araştırmacı, akademisyen, öğrenci, meraklı, turist, aklınıza kim gelirse herkes -askeri bölge dışında kalan eski eserleri- istediği gibi çekerdi. 2000'lerin başından sonra piyasaya bu tuhaf anlayış hâkim oldu. Bir camiden detay almaya kalktığınızda veya bir kitabeyi fotoğraflayacağınız sırada başınıza biri dikiliveriyor ve resim çekmenin yasak olduğunu sert bir dille anlatıyor.

Merkezefendi Mezarlığı, 2004. 2005 yılının haziran ayında gerçekleştirilen bir soygunda, bir gecede tam 18 eski mezar kurcalandı. Yukarıdaki iki resimde, bunlardan, Nafiz Paşa'nın oğlu Nureddin Bey'in 1894 tarihli mezarının hem sağlam hem de parçalanmış ve dekoratif pehleleri sökülüp götürülmüş olan eski ve şimdiki hali görülüyor.

Yıl, 1999. Karacaahmet'te taş katliamı. Vaktiyle bu resimler çekilmeseydi, yok olan şu taşlardan kim, nasıl haberdar olacaktı? Olan biteni anlatan bizlere kim inanacaktı?

Bütün bunları düşündükten ve yetkililerin sergiledikleri duruşu gördükten sonra, doğrusu insanın aklına tek bir şey geliyor ve ister istemez şu tespitte bulunuyor: Madem araştırmaları teşvik ediyor, çalışmaları olumlu karşılıyorsunuz, madem engel olmak gibi bir düşüncenizin olmadığını söylüyorsunuz, o halde bizim bilmediğimiz bir ayıbınız mı var ki bu tür çalışmaları engelliyorsunuz?

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

SAGALASSOS KAZILARINDA BÜYÜK KEŞİF

HADRIAN HEYKELİNİN PARÇALARI

PROF. MARC WAELKENS
ÇEV: ECE ZERMAN
FATİH TATARİ

Sagalassos'taki Roma hamamı kazıları sırasında arkeologlar yan yana, oldukça büyük bir kafa (yük: 0.70m.) ve ayak şekli (uz: 0.80 m.) oluşturan iki bitişik parça ve dize kadar muhafaza edilmiş bir çıplak bacak (uz: 0.70m.) buldular.

Sagalassos'taki, Hadrian'ın hükümdarlığı sırasında başlanıp, yaklaşık MS 165'te, Marcus Aurelius ve Lucius Verus zamanında tamamlanan Roma hamamının "haç formundaki soğukluk 1" kazısı sırasında, 1990'dan bu yana Sagalassos'un Pisidian şehrinde (Ağlasun yakınları, Burdur, güneybatı Türkiye, Antalya'nın yaklaşık 109 km kuzeyi) kazı çalışmalarını sürdüren Leuven Katolik Üniversitesi'nden (the Catholic University of Leuven, Belgium), Prof. Marc Waelkens yönetimindeki uluslararası ekip büyük bir keşifte bulundu.

Hâlâ orijinal, siyah-beyaz mozaikle kaplı bir zemine sahip olan bu haç formlu salonun büyük ihtimalle orta kısmında büyük bir havuz vardı ve bu kısım taştan yapılmış çok büyük sütunlarla çevriliydi. Harç tonozlar 12 metreden daha uzun taştan kemerlerin desteğiyle bu sütunlar tarafından taşınıyordu. Toplamda yaklaşık 1150 m²'lik bir alana sahip olan yapının küçük kollarını ufak havuzlar dolduruyordu. Odanın büyük kollarının her biri üçerden iki sıra halindeki küçük sütunlarla çevrili.

Arkeologlar, güneydeki kolunun bir köşesinde yan yana uzanan, oldukça büyük bir kafa (yüks.: 0.70m.) ve bir ayak şekli (uz.: 0.80m.) oluşturan 2 bitişik parça ve dize kadar muhafaza edilmiş bir çıplak bacak (uz.: 0.70m.) buldular. Bu buluntular, toplam yüksekliği 4-5 metre olan bir heykelin varlığına işaret ediyor. Mermerin üzerindeki patina, bu mermerin kaynağının Dokimeion'daki (Afyon yakınlarındaki İscehisar) meşhur mermer ocakları ve atölyeleri olduğunu gösteriyor. Heykelin bir imparatora ait olduğunu kanıtlayan çıplak bacak ve sandaletlerin de işaret ettiği üzere, vücudun zırhlı birine ait olduğu kesin. Bu imparatorun kimliği konusundaysa şüpheye yer yok: Heykel, sade gözlerin de (püpil ya da iris oyuntusu olmadan, saçlarda oymalar çok kullanılmadan) gösterdiği gibi, genç Hadrian'ı (MS 117'den MS 138'e kadar tahtta kalan) temsil ediyor. Hamamlardaki bu heykel, Hadrian'ın 8 büyük heykel tipinden birine, büyük ihtimalle Chiaramonti tipine (yaklaşık MS 118'de yaratılan) ait. Aynı zamanda bu heykel, Pamphylian Perge'un güney kapısında (Antalya yakınlarında) bulunan ve AD 121 tarihine ait kendisinin yarı büyüklüğündeki bir diğer heykelle büyük paralellikler taşımaktadır.

Hadrian Sagalassos'ta çok popülerdi: Roma hamamının hemen batısında, MS 128-132 arasında ona adanmış ve üst katın ortasında, imparatorun bronzdan yapılmış bir heykeli olan nymphaeum bulunur. Bu popülerliğin nedeni, şehri Asia eyaletinden alıp limanları Sagalassos ticaretinde çok önemli olan (örneğin, kırmızı kilden Sagalassos seramikleri olarak bilinen, yerel olarak üretilen ince tablelerin ihracatı) Likya-Pamfilya eyaletine bağlayıp, şehre refah getirmesidir. Hadrian, ayrıca Sagalassos'u Pisidia'nın ilk şehri, Romalıların dostu ve müttefiki ilan etmiş ve şehre yalnızca imparatorluk kültüne ev sahipliği yapan ve bütün bir eyalete veya büyük kısmına hizmet eden (burada Pisidia'nın büyük kısmı) bir tapınağa sahip şehirlere verilen "neokoros" ismini vermiştir.

Gerçekten de bu tapınak hâlâ şehrin güneydoğu sınırında bulunan doğal bir düzlükteki orjinal yerindedir. Birkaç yıl önce, ilkin Antonius Pius Tapınağı olarak bilinen mabetteki kazılarda, gerçekte tapınağın yapımına Hadrian döneminin ortalarında başlandığı ve ancak onun ardından gelen Antoninus Pius'un zamanında tamamlandığı, fakat iki "tanrısal"a birden (yani ölmüş ve tanrılaştırılmış) Hadrian ve Antonius Pius'a adanmış olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Günümüzde Olimpiyat Oyunları'nın organizasyonlarında olduğu gibi, bir bölge/eyaletin resmen imparatorluk kültünün merkezi olarak kabul edilmesi bir şehre refah getiriyordu ve bu, - imparatorluk inancıyla ilgili festival ve oyunların (burada bahsedilen Klaudian Oyunları) "neokoros" şehrine binlerce ziyaretçi çekmesinde olduğu gibi- şehirler arasında şiddetli rekabetlere neden oluyordu.

Bu, Sagalassos'taki devasa Roma hamamı, geniş odeon (yaklaşık 2000 oturma yeri) ve tiyatro (9000 oturma yeri) gibi halka açık yapıların neden en fazla (yaklaşık) 4500'ü aşmayan şehir nüfusu için fazla geniş olduğunu açıklar.

Gelecek dönem, heykelin kalan kısımlarının ve muhtemelen başka heykellerin (örneğin, eşi Sabina), çoğunlukla Roma harcından ve büyük taşlarından oluşan 6 metreden derin enkaz alanından ortaya çıkarılması beklenebilir.

PROF. MARC WAELKENS
SAGALASSOS KAZILARI BAŞKANI
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT
LEUVEN

Bu yazının kullanım hakkı "Sagalassos project"e aittir. Detaylı bilgi için bkz. www.Sagalassos.be ve Interactive Dig Sagalassos (Archaeology.org)

BEZEKLİ DUVAR PANELİ, İNSAN YÜZÜ BİÇİMİNDE BİR KAP, ORGANİK BOYA

ÇATALHÖYÜK'TE SON BULUNTULAR

Çatalhöyük kazılarında çizi bezekli bir duvar paneli açığa çıkartıldı. Daha önce örneğini görmediğimiz bu uygulamada, duvara kazınarak yapılmış bezemedeki motifin Çatalhöyük'te bulunan ve olasılıkla, tekstile ya da deriye desen yapmakta kullanılan "damga mühür"lerde görülen bezeklere oldukça benzediği görülmüştür.

DR. NURCAN YALMAN

Günümüzden 9 bin yıl öncesine tarihlenen Çatalhöyük, Konya'nın Çumra İlçesi'ne 12 km uzaklıkta, neolitik döneme (İlk üretimciliğe geçiş) ait bir yerleşimdir. Koyun ve keçinin evcilleştirildiği, ancak sığır, domuz, at gibi hayvanların av hayvanı olarak değerlendirildiği, sınırlı bir tarımın yapıldığı bir yerleşmedir. Burada yaşayan insanlar, birbirine bitişik konumlu evlerde yaşamış, sokak ve meydanlık olmadığından, kapısız evlerine damlardan girip çıkmış ve damlarını da bir faaliyet alanı olarak kullanmışlardır. Hem giriş hem de içerideki ocağın dumanı için baca olarak kullanılan delikten gündüzleri aydınlanma sağlamaktadırlar.

Çatalhöyük insanlarını çağdaşlarından ayıran en önemli özellik; zengin bezemeler, sanatsal üretimlerle ifade bulan hayal gücü, inanış ve sembolizmdir. Bu ürünler, yapıların içinde yer alır. Sembolizm, Çatalhöyük'te yalnızca duvar resimleri, kabartmaları ve bazı nesnelerde değil, hayatın çok çeşitli alanlarında ilginç uygulamalarla kendini gösterir. Örneğin, bir evin işlevi bittiğinde içi doldurularak kapatılır ve daha sonra bu ev korunarak üzerine başka bir ev yapılır. Ev kapatma sırasında, duvar resimlerinin üzeri sıvanır. Kabartmaların bazı yerleri kırılır, ocakların içi özenle doldurulur, bazı hayvan kemikleri, üzeri sıvanarak terk edilen yapının içine saklanır. Yeni yapılacak evlerin temellerine de bazı nesneler gömülür. bunlardan en çarpıcı olanı bebek iskeletleridir.

Bu yıl Çatalhöyük kazılarında, 4040, Güney ve TP alanları ile kalkolitik döneme tarihlenen Batı Höyük'te çalışmalar yürütülmüştür. Sezonun son günlerine doğru Polonya, Poznan Üniversitesi ekibinin çalıştığı alanda çizi bezekli bir duvar paneli açığa çıkartıldı. Daha önce örneğini görmediğimiz bu uygulamada, duvara kazınarak yapılmış bezemedeki motifin Çatalhöyük'te bulunan ve olasılıkla, tekstile ya da deriye desen yapmakta kullanılan "damga mühür"lerde görülen bezeklere oldukça benzediği görülmüştür. Çatalhöyük'te duvarlarda görülen duvar kabartmalarının genellikle bir de mührünün varlığı son dönem kazılarında belirginlik kazanmıştır.

İlk kez geçen sene birkaç parçası bulunan bir toprak kabın bu yıl devam edilen kazılarda çıkan diğer parçalarla birleşmesi sonucu, yine daha önce görülmeyen bir biçimlendirme örneği ile karşılaşılmış oldu. Söz konusu kap, oval biçimli küçük ve sepet kulpludur. Oval biçimin kısa taraflarında, son derece ustalıkla biçimlendirilmiş birer insan yüzü vardır. Bu yıl bulunan parçaların birleştirilmesi ile ortaya çıkan uzun yüzeylerde ise cepheden bir boğa başının yer aldığı görülmüştür. Boğanın boynuzları, kısa kenardaki insanların kaşı ya da saçı olacak şekilde çizilmiştir. Hem çizi hem kabartma bezeğin birlikte görüldüğü bu tarz, şimdilik bilinen en eski örnektir. Ayrıca, şimdiye kadar Çatalhöyük'te sıvalı ya da kabartma olarak betimlenen boğa başı formu, ilk kez Çatalhöyüklüler tarafından çizilmiştir. Genellikle bezeksiz ve sade olarak bulunan Çatalhöyük neolitik dönem toprak kapları içinde bu örnek oldukça farklı bir yere sahiptir.

Bu yıl açığa çıkarılan özel buluntular arasında, 32 bireyin gömülü olduğu çoklu bir mezarda, bir kadın iskeletinin omzu üzerinde bulunan bir kese mavi boya sayılabilir. Boya organik olduğu için çürümüş kesenin biçimini almış bir şekilde, öylece kalmıştır. Keseye sokulu bir durumda, bir de kemik spatul bulunmuştur. Söz konusu buluntu, konservator tarafından toprağı ile birlikte olduğu gibi çıkartılmıştır.

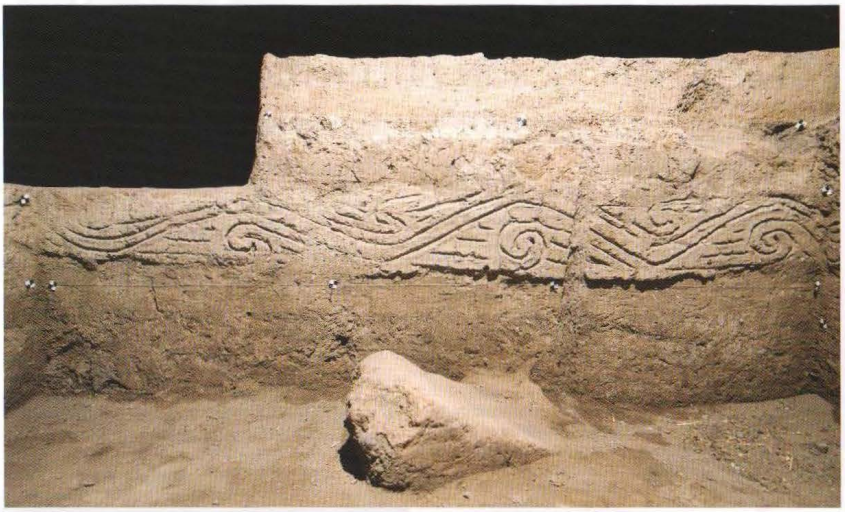
İlk kez geçen sene birkaç parçası bulunan bir toprak kabın, bu yıl devam edilen kazılarda çıkan diğer parçalarla birleşmesi sonucu ortaya ustalıkla biçimlendirilmiş insan yüzü çıktı.

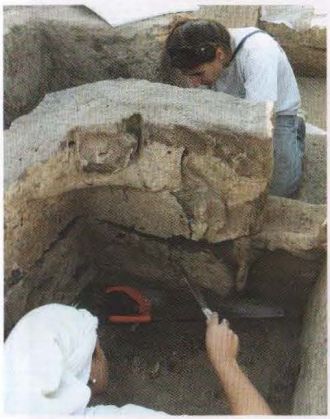
İleri bir el ve tasarım becerisi ortaya koyan kolye.

Tümgörseller Çatalhöyük Araştırma Projesi Arşivi'nden sağlanmıştır

Bezekli duvar paneli

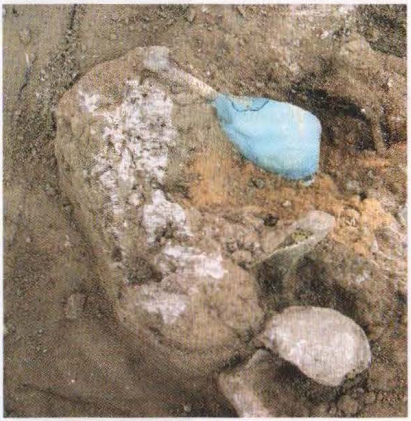
Bir kadın iskeletinin omzu üzerinde bulunan mavi boya ve keseye sokulu durumda bulunan kemik spatul. (sağ alt)

Ayı başlı "doğurgan tanrıça" figürü.

Çatalhöyük'te yetişkin gömülerinde mezar hediyesi çok yaygın değilken, bu çoklu mezarda oldukça fazla sayıda hediye ele geçmiştir.

Bu mezarın hemen yanındaki başka bir mezar için de aynı durum söz konusudur. Burada bulunan kemik ve deniz kabuklarından yapılmış bir kolye son derece ileri bir el ve tasarım becerisini ortaya koymaktadır.

Çatalhöyük'ün 1960'lı yıllardaki kazılarında bulunan ve yıllarca "tanrıça" ya da "doğuran tanrıça" olarak adlandırılmış tipik bir kabartması vardır. Bunlar elleri ve kolları yukarı kıvrık, göbek deliği belirlenmiş, kafası ve el uçları bir ev kapatma ritüeli dahilinde o zaman kırılmış kabartmalardır. Son dönem kazılarında ele geçen ve benzer biçimli bir damga mühürde ayı başının görülmesi, bu kabartmaların da ayıyı betimlediğini göstermiştir. Yüzeye çok yakın bir binanın köşe kısmına yapılmış bu kabartmalardan biri, bu yılki kazının son günlerinde bulunmuştur. Üst kısmı erozyon nedeniyle yok olmuş kabartmada alt ayaklar ve göbek oldukça belirgindir.

NURCAN YALMAN
ÇATALHÖYÜK
ANA KAZI EKİBİ ÜYESİ

UŞAK ARKEOLOJİ MÜZESİ YİNE SOYULDU!

Geçen yıl Kanatlı Denizaltı broşunun çalındığı Uşak Arkeoloji Müzesi'nde bir kez daha soygun yaşandı. Eserlerin çalınmasında birinci derecede sorumlu tutulan Müze Müdürü Kazım Akbıyıkoğlu'nun tutuklanmasının sonrasında müfettişlerin yaptığı sayımda, 38 arkeolojik değerdeki altın eserin müzenin çelik kasasından son 1 yıl içinde çalındığı belirlendi.

Karun Hazinesi olarak bilinen Lidya Hazinesi'ne ait "Kanatlı Denizatı" broşunun geçtiğimiz yıl sahtesiyle değiştirildiği ve gerçek broşun İstanbul'da pazarlanırken kimliği belirsiz kişilerce gasp edildiği belirlenmişti. Olay ortaya çıkarıldıktan sonra soruşturma başlatılmış, Akbıyıkoğlu, eserin çalınmasından birinci derecede sorumlu tutularak memuriyetten atılmış ve 24 yıl hapis cezasıyla yargılanmaya başlanmıştı. Mahkeme sürerken, bu kez müze ikinci bir soygun haberiyle sarsıldı. Müzenin kasasında bulunan yüzük, kolye, bilezik, küpe gibi takılardan oluşan 38 parça arkeolojik değerde altın eser ortadan kayboldu. Çalınan eserlerle ilgili olarak, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce görevlendirilen komisyon üyesi Necati Kodalak raporunda, Müze Müdürü'nün Mayıs 2006'da tutuklanmasından sonra çelik kasanın, içinde korunan altın eserlerin herhangi bir tespiti yapılmadan 2006'dan bu yana birden fazla kez açılıp kapatıldığı kanaatine vardığını belirtti. Müzede bu olaylar sonrasında da güvenlik bakımından pek fazla değişik yapılmadı.

TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE
ANADOLU'DA KULLANILAN TARTI VE ÖLÇÜ ARAÇLARI

DERLEYEN:
ECE ZERMAN

"Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri" Koleksiyonu, Mezopotamya'nın tarih öncesi zamanlarında kullanılan ağırlık ve ölçüleri ile başlıyor. Bu dönemde karşımıza genellikle hayvan, özellikle de uyuyan ördek figürlü ağırlıklar çıkıyor. İÖ 2000-1000 yıllarından kalan bu ağırlıkların alt bölümlerinde sahibinin kimliğini belirttiği düşünülen, oyularak işlenmiş kompozisyonlar görülüyor. Okunan ticaret belgelerinden, daha sonra Anadolu'da da Mezopotamya kökenli ağırlık birimlerinin kullanıldığı anlaşılıyor.

Antik Yunan döneminde Atina'da uygulanan yasaların Anadolu'da da geçerli olduğu düşünülüyor. Ağırlık birimi olarak genelde talanton ve mina kullanılıyor. Bu dönem Anadolu'da kullanılan uzunluk ölçülerinin hemen hepsini *Heredotos'un Tarih*'inde bulmak mümkün. Anadolu Roma dönemine geldiğimizde, Romalıların Yunanlılardan farklı olarak kendi ağırlık ölçüleri olan libra'yı kullandıklarını görüyoruz. Ancak bu sistem de zamanla değişime uğruyor ve tüm Akdeniz bölgesinde, daha sonra Bizans'ın da kullanacağı Grek Roma ölçü sistemi uygulanıyor.

DÜRÜSTLÜĞÜN SİMGESİ ATHENA

Tartı aygıtı olarak, antik dönemde terazi (libra), Roma ve Bizans dönemlerinde terazi ve kantar (statera) birlikte kullanılıyor. Müze ve özel koleksiyonlardaki örneklerden, Roma ve Bizans dönemlerinden yakın dönemlere (günümüzden yaklaşık yirmi yıl öncesine) dek kullanılan kantarın, uygarlıklar boyunca ufak değişimlere uğradığı anlaşılıyor. Teraziyse günümüze kadar hiç değişmeden gelmiş ve bugün de aynı biçimde kullanılıyor. Tartı aletlerinde olduğu gibi ağırlıklarda da kantarla kullanılan büst biçimli ve terazi kefesinde kullanılan düz ağırlıklar olmak üzere iki tip mevcut. Ağırlıklarda çoğunlukla imparator, imparatoriçe ya da tanrıça Athena (Minerva) büstlerinin kullanılması ilgi çekici: Bu figürlerinin kantar ağırlığı olarak yeğlenmesinin nedeni ise, satıcılar için doğruluğu ve dürüstlüğü, alıcılar için de güvenilirliği simgelemeleri.

İslamiyetin doğuşundan sonra, daha önce büyük olasılıkla Sasani, Roma ve Bizanslıların kullandığı ölçü birimlerini kullanan Araplar eski ölçü birimlerini de kullanarak kendi sistemlerini geliştiriyorlar. İslamiyetin ilk dönemlerinden günümüze cam ağırlıklar ve değerli madenden basılan sikkeye ölçü oluşturmak amacıyla yapılmış ve kimilerinin üstünde halife, vali, imam ya da şurta adlarıyla Aslahü Allah, Ekremehü Allah, Emta' Allah Lehü gibi Arapça yazılar ve Kuran'dan ibareler yer alan cam "sence"ler kalmış.

Osmanlı öncesi Türk ölçü sistemi Orta Asya kaynaklı ve hem İran'la hem de Çin'le geliştirilen ticari ilişkiler sonucunda oluşmuş. Selçuklu dönemi ağırlık ve ölçüm sisteminin temel birimleri beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi sistemlerine de çok etkili bir biçimde yansıyor. Batı Anadolu beyliklerinden Menteşe ve Aydınoğulları'nın Bizans, Venedik ve Ceneviz'le geliştirdiği ticari ilişkiler, 14. yüzyılda Anadolu'da bazı Bizans ve İtalyan ölçülerinin de kullanılması sonucunu doğuruyor. Örneğin İtalyan Yarımadası'nda kullanılan ölçü birimi rotolo batı Anadolu'da da geçerli.

Osmanlı dönemi ağırlık, uzunluk ve hacim ölçüleri ayrı ayrı sergileniyor. Uzunluk ölçüleri bölümünde, Sultan Abdülaziz döneminde 20 Cemaziyelahir 1286 (1869) tarihli bir hatt-ı humayun ve kanunnameyle başlayan metrik sisteme geçiş sürecine de ayrıca yer ayrılmış. Sergi'nin son bölümünde ise, Osmanlı dönemi içinde tematik sayılabilecek bir dizinle sarraf terazileri, denizcilikte, eczacılıkta kullanılan ölçü ve ağırlıklarla halk işi kantarlar, teraziler ve ağırlıklar sergileniyor.

Bütün bu ağırlık ve ölçü aletlerinden çeşitli çıkarımlar yapmak mümkün görünüyor. Kronolojik dizin, dönemler arasındaki süreklilikleri, değişimleri ve etkileşimleri takip etmeyi olanaklı kılıyor. Uygarlıklar/bölgeler arası ticari ve/veya kültürel ilişki ağlarının da kullanılan ölçü birim ve aletlerini doğrudan etkilediği anlaşılıyor. Bunların ötesinde, ölçüm aletlerinin yapımında kullanılan madde, yapımındaki "titizlik" gibi birçok özellik sınıfsal/mesleki farklara işaret ediyor. Şekillerinden, üzerlerindeki damga/yazılardan, devlet denetiminden "etik" değerlere kadar -ki bu genellikle "adalet" oluyor- birçok konuyu okumak mümkün. Bu ve benzeri çeşitli bağlamlarda, "Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri"nin araştırmacılara ve hatta yalnızca onlara "bakanlara" söyleyebileceği çok şey var

Kantar ve 1911 tarihli ve içi kurşun doldurulmuş, pirinç kantar ağırlığı.

Büst kantar ağırlığı. MS 2. yy. Herakles.

KARACAAHMET'İN SORUNLARI, DÜZENLENEN BİR PANELLE ELE ALINDI

Üsküdar Belediyesi'nin düzenlediği, "Karacaahmet Mezar Taşları ve Mezarlık Kültürü" adlı panelde İstanbul'un en eski mezarlarından olan Karacaahmet Mezarlığı'nın sorunları, bu sorunların sorumluları ve çözüm önerilerine ilişkin konuşmalar yapıldı.

BURAK ÇETİNTAŞ

Osmanlı, İstanbul'un fethinden sonra gerek şehir surlarının dışında ve Anadolu yakası ile Galata'da büyük mezarlıklara büyük alanlar tahsis ve vakfetmiş; gerekse şehir merkezinde cami, mescit ile benzeri vakıf eserlerinin etrafında ve mahalle aralarında pek çok irili ufaklı hazireler, yani küçük mezarlıklar oluşturmuştu. Sadece eski İstanbul'un sur içi bölgesinde 496 adet irili ufaklı hazire yer alıyordu. Son bir yüzyıldır umarsızca tahrip edilen; çoğu imar planları doğrultusunda yapılan istimlaklerle, bazısı ise keyfi uygulamalarla ortadan kaldırılan mezarlıklardaki tahrip bugün yine gündemde.

Hanya fatihi Silahdâr Yusuf Paşa'nın bugün tamamen tahrip olmuş 1646 tarihli mezarı bir zamanlar böyleydi. Bugün Karacaahmet'te sağlam kalmış bu anıtsal taşın benzeri sandukalı, pehlevi mezar neredeyse yok gibidir. (karşı sayfa üst)

600 küsur senelik bir imparatorluğa başkentlik etmiş olan İstanbul'un en eski ve en büyük mezarlığı Karacaahmet'ti. Üsküdar'in fakirlerinin sığındığı, dar ve destek alırcasına birbirine yaslanmış küçüklü büyüklü evlerin sıralandığı son sokaklar en nihayet geniş bir alana yayılan bu mezarlığa kavuşarak son bulurdu. Ancak, o günde bakımsız olan mezarlıkta, tıpkı diğer Osmanlı mezarlıklarında olduğu gibi taş tahribi söz konusu değildi. Bugün ise geniş mezarlık alanlarını kuşatarak büyüyen şehir, bu eski gömü bölgelerinde yeni alanların açılmasını olanaksız hale getirdi. Dolayısıyla eski ve sahipsiz mezarlar birer ikişer ortadan kaldırılmaya başlandı.

Bu hızlı taş erozyonunun bir şekilde önünün alınması gerektiğini düşünen Üsküdar Belediyesi, bu bağlamda "Karacaahmet Mezar Taşları ve Mezarlık Kültürü" adı altında bir panel düzenledi. İstanbul'un, aynı zamanda Anadoluhisarı mezarlığı ile birlikte en eski mezarlığı olan Karacaahmet Mezarlığı'nın sorunları, bu sorunların sorumluları ve çözüm önerilerine ilişkin konuşmalar yapıldı. Panel, Prof. Dr Mustafa Uzun'un oturum başkanlığında yürütüldü ve yaklaşık iki buçuk saat sürdü. Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır, Üsküdar ilçesi sınırları içinde kaldığı için belediye olarak ayrı bir önem verdiklerini belirttiği bu büyük mezarlık için yapmayı tasarladıkları birçok proje olduğunu, bunların başında ise tarihi taşların kurtarılmasının geldiğini belirtti. Ardından söz alan emekli yarbay ve Kuleli Askeri Lisesi tarih öğretmenlerinden Tuğan Saraçoğlu, 1950'lerden bu yana Karacaahmet'te yürüttüğü tespit ve araştırma çalışmalarını anlattı. Karacaahmet sınırları içinde 23 binden fazla eski mezar taşının istampajını aldığını sözlerine ekleyen Saraçoğlu, günden güne yok olan tarihi taşların bir an önce koruma altına alınması gerektiğini vurguladı ve Karacaahmet Mezarlığı'nın maruz kaldığı bunca tahribatın ardından şu günlerde var olma savaşının son merhalesinde olduğunu sözlerine ekledi.

Mimar Besim Çeçener ise doğma büyüme bir Üsküdarlı olarak çocukluğundan beri girip çıktığı, zaman zaman içinde gezme fırsatı yakaladığı eski Karacaahmet'in o senelerdeki halini panel izleyicilerine aktardı. Çeçener konuşmasının sonunda, yakın geçmişte mezarlığın eski duvarlarının üzerine inşa edilen taş parmaklıkların çirkinliğinden ve nasıl bir yanlış uygulama olduğundan bahsetti, bu duvarların genel Osmanlı mezarlığı dokusuna tamamen aykırı olduğunu ve mezarlık duvarı yenilenirken, eski duvar dokusunun tamamen tahrip edildiğini, sofa mimarisinin Karacaahmet'in tanımlanması ve deşifrasyonunda ayrı bir öneme sahip olduğunu, ne var ki bazı aile sofalarının da bu uygulamaya kurban edildiğini sözlerine ekledi.

Senelerden beri tarihi mezarlıklarla ilgili çeşitli yayınlar yapan Nazan Sezgin ise konuşmasında sadece Karacaahmet Mezarlığı'nın değil, İstanbul genelindeki, hatta Türkiye'deki diğer pek çok tarihi mezarlığın yoğun bir tahribat altında olduğundan söz etti, bazı eski mezarlıkların yok yere nasıl kaldırıldıklarının hikâyesini izleyicilerle paylaştı.

Panelin dördüncü konuşmacısı Prof. Dr. Husrev Subaşı idi. Subaşı da senelerden beri hocalık yaptığı Marmara Üniversitesi bünyesinde Karacaahmet Mezarlığı ile ilgili yaptığı çalışmaları dinleyicilere aktardı, çalışmalarına örnek olarak, tamamlanmış yedinci ve dokuzuncu adanın tespit ve tescil çalışmalarından örnekler gösterdi. Subaşı, asistanlık yıllarından itibaren Karacaahmet Mezarlığı'nda nasıl çalıştığını, karşılaştığı güçlükleri ve o tarihlerde üzerinde çalıştığı bazı taşların zaman içinde göz göre göre nasıl yok olduklarının hikâyesini aktardı.

Mimar İsmail Büyükseçgin ise Karacaahmet Mezarlığı'nı değil ama Üsküdar sınırları içinde projelendirmesini yaptıkları bazı eski eserlerin restorasyon serüvenini projeksiyon eşliğinde anlattı; Üsküdar Belediyesi'nin yapmayı planladığı diğer restorasyon projelerine kısaca değindi.

Panelin son konuşmacısı Burak Çetintaş da İstanbul genelindeki tarihi mezarlıklarda yaşanan tahribatı etkileyici görsel malzemeler eşliğinde anlattıktan sonra, Karacaahmet Mezarlığı'nda yaptığı çalışmalardan ve burada yok edilen taşlardan bahsetti. Çetintaş, taşların neden tahrip edildiğine ve tahribin önüne nasıl geçilebileceğine dair bazı bilgiler de verdi.

Karacaahmet'in bir an evvel kurtarılması için neler yapılması gerektiğine dair konuşmalara ev sahipliği yapan panel sona erdikten sonra, Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır tarafından Altunizade Kültür Merkezi fuayesinde 178 adet fotoğraf, proje, istampaj, minyatür, gravür ve haritadan oluşan bir de sergi açıldı. Sergi, ziyaretçiler tarafından büyük ilgi gördü.

Panel'den sonra Karacaahmet'e dair netlik kazanan noktalar

Panelin sonunda genel bir sonuç bildirgesi hazırlanmamış olmakla birlikte, Karacaahmet'teki tarihi taşlarla ilgili olarak aşağıdaki genel durumun varlığı netlik kazanmıştır:

• Karacaahmet Mezarlığı, geniş ve yakın geçmişe kadar kesin sınırlarla belli olmayan bir sahaya yayılıyor olması dolayısıyla, geçmişte yaşanmış herhangi bir taş tahribi yoktur. Mezarlık, defin alanına ihtiyaç duyuldukça civardaki boş alanlara doğru genişlemiştir.

• Bugün, Karacaahmet Mezarlığı'nın yüzde 95'i tamamen tahrip olmuştur. Mevcut eski taşların çoğunluğu 19. yy eseridir. Mezarlık alanı, İstanbul'un fethinden önceki tarihlerde kullanılmaya başlandığı halde bugün için 14, 15 ve hatta 16. yüzyıla ait taşı rastlamak neredeyse imkânsızdır. Mezarlık genelindeki en eski tarihli taşın, ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın hicri 927, miladi 1520 tarihli devşirme malzemeden imal edilmiş mezar taşı olması düşündürücüdür.

• Yapılan istimlâkler, yol düzenlemeleri ve benzeri uygulamalarla mezarlık hayli tırpan yemiş ve dönümlerle ifade edilebilecek kadar büyük alanlar kaybetmiştir.

• Yeni defin alanları açmak için geçmişte taşlar gruplar halinde ortadan kaldırılmış ve tahrip edilmiştir. Bu büyük çaplı tahrip yakın tarihe kadar devam etmiştir. Bahis konusu tahrip sırasında hem tarihi hem sanatsal ve hem de belgesel öneme sahip pek çok taş kırılmış, kırdırılmış ve ortadan kaldırılmıştır.

• Çok önceden yapılması gereken taş dökümü ve kitabe tespitleri hâlâ yapılmamıştır.

• Taşların, yeni mezar yeri açmak gayesiyle önceden belirlenmiş bir alana toplanması uygulaması Karacaahmet'te yapılmış, ancak öyle görünüyor ki başarıya ulaşmamıştır. Yeni defin alanının ortasında kalan bu toplama alanda taşların korunmadığı, hatta diğer bölgelere oranla tahribe daha fazla maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Taşların nakledilmesinin, burada sıralanması uzun sürecek sayısız mahsurlarını da ayrıca dikkate almak gerekmektedir.

• Yeni mezarlar yapılırken, görevlilerin itinasız tutumu civardaki eski mezarların zarar görmesiyle sonuçlanmakta, bu arada tescili dahi gerekli olacak derecede öneme sahip taşlar bile tahrip olmaktadır.

• Taş tahribi -kim ne derse desin- bugün de sürmektedir. Bugünkü taş tahribi "kitlesel" şekilde nitelendirilmese de yapılan mezarlardan çıkan toprak dolayısıyla zeminin yükselmesi, taşların sökülüp başka yerlere taşınması yahut yeni yapılan mezarlar arasında sıkışıp kalması ve kitabelerinin bu nakiller esnasında zarar görmesi şeklinde özetlenebilir. Geçmiş senelerde taş kırma işi görevli gruplar tarafından yaptırılmış, en son 1996'da Çiçekçi bölgesindeki tarihi taşlarla dolu bir ada yeni gömüye açılacağı gerekçesiyle dozerlenerek taranmış, eski taşlar nakledilmeksizin tahrip edilmiştir.

Yine Karacaahmet Mezarlığı üzerinden görüşülmüş olmakla birlikte, İstanbul genelindeki mezarlıklar ve bu mezarlıklardaki mezar taşları ile ilgili olarak temelde şu ortak noktalar üzerinde durulmuştur:

• Tarihi mezarlıklarımız günden güne kimliklerini yitiriyor, tanınmaz hale geliyor. Yüzyıllardan beri kullanılagelen eski mezarlıklarımızda, bunun işareti olan birkaç yüz taştan başka bir şey kalmamıştır. Daha 1970'lerde sadece Karacaahmet'te 60-70 bin mezar taşından bahsedebiliyorken, aradan geçen 30 sene içinde bu sayı binlerle ifade edilecek seviyeye düşmüştür. Tarihi mezar taşlarımızın SOYU TÜKENMEKTEDİR...

• Zaten doğal koşullardan ve zamanın yıpratıcı etkisinden dolayı büyük oranda bozulan ve vasfını yitiren mermer ve diğer malzeme, devreye bir de bilinçli tahrip girince hızlı bir yok olma sürecine girmektedir.

• Bugüne kadar mezarlıklarla ve mezar taşlarıyla ilgili bazı yayınlar yapılmıştır. Ne var ki bunların çoğu şahsi yorumdan öteye geçmeyen çalışmalardır ve öyle olması da doğaldır. Zira Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları ile ilgili birçok nokta hâlâ gözlemlenmemiştir. Bugün için mezar taşlarımızın en belirgin öğeleri olan serpuşlar, yani başlıklar hakkında bile dört dörtlük bilgi sahibi uzmanımız yazık ki yoktur. Bazı araştırmacılar tarafından, tabir yerindeyse "ihdas" edilen yeni kavramlar ve isimlerin ne ciddiyetle, ne akademik anlayışla ne de gerçekle bağdaşır tarafı vardır.

• Mezarlıklar ve mezar taşları meselesi tek kişinin üstesinden gelebileceği veya bölgesel olarak ele alınıp yorum yapılabilecek bir iş değildir. Bugüne kadar geçen zaman içinde verilen kayıplar ve ortadan kalkan örnekler, bazı bilgilerin yeniden elde edilemeyecek şekilde tarihe intikal etmiş olduğunun göstergesidir. Bu noksanlarla birlikte yapılacak her türlü mezarlık ve mezar taşı çalışması eksik ve hatalı olmaya mahkûmdur.

• En azından bazı önemli mezarlıklarımız için aslında çoktan yapılması gereken ve hayli gecikilmiş olan ciddi envanter ve tarihçe çalışmalarının yapılması şarttır. Karacaahmet Mezarlığı hakkında müstakil bir yayın yapılması şart olan büyük mezarlıklarımızın başında gelir. Bu yayın yapılmadığı takdirde, bugün olmasa bile ileride literatürde şiddetle hissedilecek büyük bir eksiklik. Yapılacak yayında, önceki yayınlarda gözlemlenen kitabe yanlışları, okunabilecek kitabelerin dahi bazı yerde okunmamış olması, başlık (serpuş) bilgilerindeki yanlışlar, eksik/kayda alınmamış taşlar, kötü baskı, görsel malzemenin anlaşılmaz şekilde kullanılması, vs... gibi bazı aksaklıkların hızla giderilmesine yönelik olarak tespit ve teşhis çalışmasının yapılması şarttır.

• İstanbul genelindeki tarihi mezarlıkların bakımı ve tespit çalışması Mezarlıklar Müdürlüğü'nün bugünkü imkân ve koşullarda tek başına üstesinden gelebileceği bir proje değildir. Bunun için uzman kimselerden oluşan bir ekibin kurulması ve bu ekibin sadece Karacaahmet'te değil, İstanbul genelindeki diğer tarihi mezarlıklarda da bir an önce tespit çalışmalarına başlaması gereklidir.

Ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın hicri 927 (m. 1519/20) tarihli anıtsal taşı bugün için Karacaahmet Mezarlığı'nın en yaşlı mezar taşıdır.

Burak Çetintaş Arşivi

PERA MÜZESİ'NDE
"İMPARATORLUKTAN PORTRELER"

Sergideki tablolar genellikle minyatür veya oryantalizmin ortaya çıktığı neo-klasik tarzda gerçekleştirilmiş.

Antoine de Favray, Fransız Elçisi Vergennes'in eşinin Türk giysileri içinde portresini yapmıştı.

Batılı ressamların kadına ilişkin resimlerinde önemli bir grup, giyim kuşamı öne çıkaran portrelerdir.

DÜRNAZ AKŞİT

Osmanlı yaşam tarzının Batılı saray ressamlarının gözüyle yansıdığı "İmparatorluktan Portreler" başlıklı sergi, Pera Müzesi'nde gösterimde. Saray yaşantısı, haremin gizemi, Doğu tarzı ihtişam gibi popüler olarak Batılıların merakını uyandıran konular saray çevresinde çalışan ve çoğunluğu erkek olan ressamlar tarafından eskiden beri çalışılagelmiştir. Müzede, bu anlayışla yapılmış çok sayıda eser sergileniyor.

Saray çevresine ve hareme girebilen sınırlı sayıdaki gayrimüslim kadının daha gerçekçi ama daha az egzantrik tanıklıkları pek etkili olmamış. Doğu'nun debdebesine merak salan Avrupalılar Doğulu kıyafetlerle poz vermiş, sanat tarihinde çok da makbul sayılmayan tablolar ortaya çıkmıştır Resimlere bakıldığında tüller, kürkler içinde, başından herhangi bir trajik veya dramatik olay geçmesi mümkün olmayan kadınlar, garip bir şekilde kasılan, sarışın, sarıklı erkekler görülmekte.

Portrelerini gönüllü olarak yaptıran padişahların resimlerini fotoğrafik belgeler olarak görmek mümkündür. Özellikle figürlerin bulunduğu iç mekânlar ve kullanılan eşyalar döneme ışık tutmaktadır. Bir yanda Doğu'nun sediri veya tahtı, diğer yanda Batı anlayışıyla yapılmış mobilyalar, cüppesi ve sarığıyla oturan sultan, Batılı moda anlayışına oldukça yakın giydirilmiş şehzade ile aynı odada resmedilmiştir.

Tablolar genellikle minyatür veya oryantalizmin ortaya çıktığı neo-klasik tarzda gerçekleştirilmiş. Jean Etienne Liotard, Tristam James Ellis, Antoine de Favray, Henry Bone gibi ressamların eserleri yanında, tek Doğulu oryantalist olarak kabul edilen Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosu da sergilenen resimler arasında. Kendisi de neo-klasik anlayışla çalışmasına rağmen Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" sosyal gerçekçi tutumuyla diğer süslü portürlerden ayrılmakta.

ESKİŞEHİR'DE BİR ANTİK KENT BULUNDU!

Eskişehir'de Bizans döneminden kalma bir askeri üs bulundu. Eskişehir'in Han İlçesindeki yeraltı şehrinde yapılan kazılarda kentin tarihini gün yüzüne çıkaracak eserlere ulaşıldı. Ambarların, saklanma yerlerinin ve sığınakların bulunduğu alanın 8. yüzyıla ait olduğu sanılıyor.

İlçede 2 yıldan beri çalışması yürütülen başka bir kazıda da ortaçağa ait bir kilisenin bulunturlarına ulaşıldı. Çalışma ile ilgili olarak kazı Başkanı Oğuz Alp, kilisenin 8 ile 11. yüzyıllar arasına ait olabileceğini belirtti.

ULUSLARARASI İSTANBUL BİENALİ 10. SENESİNDE

10. Uluslararası İstanbul Bienali kapsamında 8 Eylül-4 kasım 2007 tarihleri arasında AKM, İMÇ, Antrepo no: 3, Santralistanbul ve Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nde 96 sanatçı ve sanatçı grubunun 150'yi aşkın projesi sergilenecek. Çeşitli konulara el atan bu seneki bienal programında ağırlık yine kentleşme, göç, kültürler arası diyalog, göçmenlik, kente entegrasyon, küresel ekonomi, üretim biçimlerinin dönüşümü ve kentsel hayatı dönüştürmesi, küreselleşme çağında üretim ve çalışma hayatı gibi kentsel ve toplumsal temalar yer alıyor. Santralistanbul'da gerçekleşecek olan uluslararası workshoplar, eğitim projeleri, misafir sanatçı programı, paneller ve film gösterimleri gibi çeşitli etkinlikler, mekânı aynı zamanda bir laboratuar, eğitim alanı ve atölye ortamına dönüştürecek. İstanbul'un gerçek kent hayatıyla iç içe geçebilmesi, daha derinden ilişkilenebilmesi için, İstanbul Bienali'nin sadece bir sergi olarak kalmaması, aynı zamanda mesai saatlerinin dışına taşan bir süreç, kültürel üretim ve paylaşım alanı olması hedefleniyor. Halkı, özellikle gençleri bienal projesiyle doğrudan bir araya getirmek ve demokratik bir katılım platformu yaratmak için ana sergilerin yanı sıra bir dizi gece ve sokak programı hazırlanıyor. Hou Hanru ve onun davet ettiği genç küratörlerin, Çin Devrimi sırasında halkın ürettiği sokakafişlerine referansla kullandığı "dazibao" kavramından hareketle oluşturdukları "gecegezenler" projesi kapsamındaki videolar gece boyunca İstanbul sokaklarında gösterilecek. Bu sayede bienal daha geniş bir mekâna yayılmış ve daha geniş bir kitleyle buluşmuş olacak.

GENÇLER TARİH OKUYOR

"HÂKİM ANLATILARI SORGULAMAK İSTİYORUZ"

Karşı sanatta tarih okumaları gerçekleştiren grubun projeyi hayata geçirmesi, Hrant Dink'in öldürülmesi ve sonrasında yaşananlar karşısında duydukları üzüntü ve tepkiyle olmuş.

DERLEYENLER:
ECE ZERMAN
FATİH TATARİ

"Bugün içinde yaşadığımız toplumun sorunlarını anlayabilmek ve bu sorunların geçmişteki kökenlerini kavrayabilmek için yakın Türkiye tarihi okuması fikriyle yola çıkan" gençler 22 Şubat'tan bu yana her perşembe, Karşı Sanat'ta 2 saatliğine bir araya gelerek tarih okumaları gerçekleştiriyorlar. Toplantılarının ilk saatini önceden belirlenen bir kitap üstüne konuşmaya ayırıyor, kalan bir saatteyse daha güncel konular üzerine tartışıyorlar. Bugüne kadar Ermeniler ve İttihad ve Terakki ilişkileri, son dönem Osmanlı ve Türkiye modernleşmesi, Şeyh Sait İsyanı ve Kürt meselesi gibi başlıklara yoğunlaşmışlar. Grubun projeyi hayata geçirmeleri, Hrant Dink'in öldürülmesi ve sonrasında yaşananlar karşısında duydukları üzüntü ve tepkiyle olmuş. Grubun bir yöneticisi/moderatörü yok; yapılan çalışmada sürekli kolektif karar alıyor, okunacak kitapları birlikte seçiyor, çalışmanın seyrini ortak kararlarla belirliyorlar. Bu konudaki yorumlarıysa şöyle: "Biz çalışmamızın en güzel yönlerinden birinin bu olduğuna inanıyoruz. Hem akademik dünyanın da mesele edindiği şeyler üzerine çalışıp hem de bunu akademik kurumsallaşmadan uzak kalma çabası içinde yapıyor olmamız bizim için önemli. Bilgilenmiş birilerinin başkalarına öğrettiği bir yapılanmadan çok birlikte konuştuğumuz, hiyerarşiyi bozmaya çalıştığımız bir yapılanma içindeyiz ve bunun getirdiği zorlukları, ayrıca bunu engelleyebilecek durumları da yine kendi çabamızla en aza çekmeye çalışıyoruz. Dolayısıyla ne okuyacağımıza, nelere ilgi duyduğumuza, bu konularla ilgilenmek için neler yapmak istediğimize hep birlikte karar veriyoruz. Tartışmalarımız sırasında da bu ilkeyi korumaya çalışıyoruz."

Grup, kendilerini tarih okumaya iten temel amacı şöyle özetliyor: "Düşüncelerimizi ve eylemlerimizi şekillendiren hâkim anlatıları sorgulamak istiyoruz. Bu anlatılar hakkında farkındalık kazanmak ve böylece kendimize yeni bir ifade alanı yaratmak için tartışıyoruz, okuyoruz ve bir aradayız. Bizler hem kendi coğrafyamızda hem de dünyada var olan adaletsizliklere karşı sorumluluk duyuyoruz ve yaşamlarımızı bu bilinçle şekillendirmeye çalışıyoruz. Bu çabamızı paylaşmak ve bizimle benzer kaygıları olan insanlarla bir arada olmak istiyoruz."

Yapılan çalışmalar hakkında daha fazla bilgi almak için http://tarihokuma.blogspot.com/ veya www.karsi.com/etkinlik.html?t=karsi+sanat+galerisi adreslerini kullanabilir, tarihokuma@gmail.com adresine mail atarak iletişime geçebilirsiniz.

BERGMAN VE ANTONIONI'Yİ KAYBETTİK

GÜLİZ ATSIZ

Her ölüm beklenmedikliği ve zamansızlığıyla şaşırtır, susturur. Susturur da, Ingmar Bergman ve Michelangelo Antonioni'nin arka arkaya gelen ölümleri kadar sinemacıları ve sinefilleri kifayetsiz kelimelerle bırakanı da enderdir.

İsveçli yönetmen Ingmar Bergman 1918 yılında doğmuştur. Yoğun bir din eğitimi alan ve bir papazın oğlu olan Bergman, daha sonradan filmlerinde Tanrı'yı sorgulayacak ve filmlerindeki baba figürleriyle hesaplaşacaktır.

Bergman, durağan filmleri ile sinemada öykü anlatımına ve dramaturji tekniklerine başka bir anlam yükler. Karakterlerini, bilinçaltı analizleriyle irdeler. Edebiyat eseri gibi senaryo yazdığı, resim yapar gibi film çektiği, eleştirmenlerin ortak kanaatidir. Son dönem filmlerinde özellikle mistik ve metafizik konulara yönelmiştir. Yedinci Mühür, Yaban Çilekleri, Persona, Fanny ve Alexander gibi klasiklere imza atmıştır. Büyülü Fener adlı filmi ise otobiyografik bir nitelik taşır. Sayısız ödülün yanı sıra, Cannes Film Festivali'nde Palmiyelerin Palmiyesi ödülünü alan ilk ve tek yönetmendir.

Antonioni, filmlerinde şehir insanının bunalımlarını, yalnızlığını anlatmış, belki de aslen mimar olmasının da etkisiyle düzenli bloklara sıkışmış kahramanlarıyla yabancılaşma sorununu incelemiş, adeta moderniteyle hesaplaşmıştır. 1950'li yıllarda işçi sınıfının ve orta sınıfın hikâyelerine ağırlık vermiştir. İmkânsız aşkları anlatan romantik filmleri de bulunan Antonioni, bu filmlerinde tavrını açıkça kadınlardan yana koymuş, güçlü kadın, zayıf erkek imgeleriyle dikkat çekmiştir. 94 yaşında ölen Antonioni, sinemaya miras olarak sadece filmlerini değil, çekemediği film projelerinin olduğu binlerce sayfalık bir de kitap bırakmıştır.

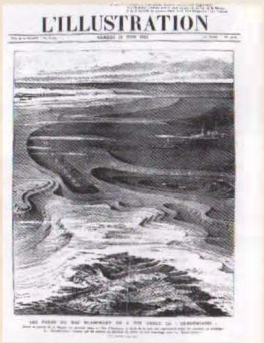
Kitleler artık eğlenceli, hafif romantik komedilerin ya da bol aksiyonlu macera filmlerinin tutkunu olsa da, "sanat filmi" bir filmin sıkıcı ve anlaşılmaz olduğunu anlatmak için kullanılan bir deyiş olsa da, sinemanın Hollywood'un "beyaz perde"si olamayacağını düşünen, sinemayı "7. sanat" olarak adlandıran sinefiller Bergman ve Antonioni gibi devlerden esinlenmeye, beslenmeye devam edecekler.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

15 HAZİRAN 1912

BİNGAZİ VE YEŞİL DAĞ (2)

Rémond'nun Araplara karşı olan karmaşık duygularını bir önceki yazıda incelemiştik: Bir taraftan cesaret ve asaletlerine hayranlık duyarken, diğer taraftan da medeniyetsizlik ve ilkelliklerini dönemin tipik sömürgeci, hatta ırkçı edasıyla resmetmekteydi. Osmanlı subaylarına biçtiği kaftan ise büyük ölçüde "hâkim ırk" ve Araplara hükmetmeyi bilen "üstün" karakter olarak özetlenebilir.

15 Haziran 1912 tarihli *L'Illustration* dergisinin kapağı.

Geçen sayımızda *L'Illustration* dergisinin 15 Haziran 1912 tarihli sayısında yer alan ve İtalya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında süren savaşa ilişkin haberleri içeren yazının ilk bölümünü vermiştik. Hatırlanacağı gibi, bu bölümde yazar Georges Rémond çok net bir şekilde İtalyan karşıtı bir tutum sergilemekteydi. Bunu yaparken de Osmanlılara ve Trablusgarblı Araplara sempati duymakla beraber ırkçı birçok klişeden de kendini kurtaramıyordu. Esas olarak altını çizdiği, İtalyanların haksız olmanın ötesinde cesaretten yoksun oldukları. Osmanlı ve Arapların ise ellerindeki çok sınırlı imkânlara rağmen gayet etkili bir direniş sergiledikleriydi. Modern savaşın yeniliklerinden uçakların hem saldırı, hem propaganda amaçlı kullanıldığı bu savaşla ilgili izlenimlerini aktaran Rémond, bu bölümde savaşın seyri ve düzeniyle ilgili incelemesine devam etmektedir. Bu bölümde Rémond'nun üstünde durduğu konulardan biri, gene İtalyanların pasif çatışma metotları. Hatta biraz da meydan okur bir edayla İtalyanları bekle gör politikalarından ve Trablusgarb dışında yeni cepheler açma yöntemlerinden vazgeçip "adamı gibi" mücadeleye davet etmektedir. Bu sözlerinin arkasında yatanı anlamak güç değil: Savaş neredeyse dokuz aydır sürmekteydi, ama Trablusgarb topraklarında bir ilerleme kaydedemeyen İtalyanlar, Ege Denizi'ne yönelerek Osmanlı İmparatorluğu'nu On İki Ada'dan vurmaya çalışmış, bunda da gayet başarılı olmuştu: Başta Rodos olmak üzere Güney Ege'deki adalar bir ay gibi kısa bir müddet içinde İtalyan işgaline uğramıştı. Rémond bu tür saldırıların faydasız kalacağını ve asıl zaferin ancak Trablusgarb'da kazanılabileceğini iddia ediyordu ama tarih onu yalancı çıkaracaktı, zira Osmanlılar, Ege'deki yenilgiden sonra Çanakkale'ye kadar ilerleyen İtalyanlar tarafından tehdit edilecek ve en nihayetinde, ekim ayında patlak veren Balkan Savaşı'nın ardından İtalyanlarla baş edemeyeceklerini düşünerek Trablusgarb'ın İtalyan hâkimiyetine geçmesine razı olacaklardı. Kısacası, Rémond'nun dediğinin aksine, İtalyanlar Trablusgarb'ı yerinde değil de başka yerlerde savaşarak topraklarına katmayı başaracaklardı.

Burada yayımladığımız metnin diğer ilginç tarafı, yazarın artık doğrudan doğruya Osmanlı subaylarının savaşta oynadıkları rolden ve Araplarla olan farklarından bahsetmeye başlamasıdır. Rémond'nun Araplara karşı olan karmaşık duygularını bir önceki yazıda incelemiştik: Bir taraftan cesaret ve asaletlerine hayranlık duyarken, diğer taraftan da medeniyetsizlik ve ilkelliklerini dönemin tipik sömürgeci, hatta ırkçı edasıyla resmetmekteydi. Osmanlı subaylarına biçtiği kaftan ise büyük ölçüde "hâkim ırk" ve Araplara hükmetmeyi bilen "üstün" karakter olarak özetlenebilir. Bu anlamda yazar, Osmanlıları daha çok "beyaz adam" kategorisinde ve "medeni dünya"ya mensup insanlar olarak değerlendirmektedir. Ancak şu farkla ki, özellikle Binbaşı Aziz Bey'le olan tartışmalarından da ortaya çıktığı gibi, Osmanlılar Araplara kendilerinde olmayan bir düzeni getirmekle beraber, onlara daha insanca bir yaklaşım sergilemektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun iki dünya arasındaki konumunun ortaya çıkardığı bu ilginç hal, bir taraftan kendi sömürgelerine sahip çıkan bir devlete hizmet ederken, diğer taraftan da kendi ülkesini bir sömürge olarak görmeye meyilli Avrupa devletlerine karşı çıkmaya çalışan Osmanlı subaylarının karmaşık durumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

İTALYAN ORDUSUNUN HAREKETSİZLİĞİ VE NETİCELERİ

Gerçekten de İtalyanlar gittikçe seyrek çıkışlar yapıp, şüpheli bir şey gördükleri anda uçakları keşif uçuşuna yollamakla yetiniyorlar. Burada da herkes sabırsızlıkla onları bekliyor. Savaşın başlangıcından beri geçen yedi aya yakın süre içinde ülkenin içlerine doğru ilerlemek için herhangi ciddi bir teşebbüste bulunmadılar. Halbuki başlarda her şey onların lehineydi: Karşı tarafta düzenli kuvvetlerin olmayışı, kumandanın yokluğu, mevsimin uygunluğu, kendi taraflarında ise sayılar ve silahların üstünlüğü, araziden elde ettikleri avantaj. Yeter sayıda deveye sahip olmadıkları söylendi, ancak Bingazi'nin birkaç kilometre ötesinde savaşmak için büyük bir kafileye de ihtiyaç yoktu. Baştan kesin bir üstünlük kazanmaları Arapların düşünceleri üstünde çok etkili olabilirdi, ancak bombardımanlara, uçaklara, projektörlere alışıp onlardan artık korkmadıkları gibi, tam tersine düşmanın onlarla doğrudan mücadeleden kaçındığı hissi galip gelmeye başladı.

"Şimdiye kadar olan küçüklü büyüklü çatışmalarda İtalyanların genellikle kendilerinden daha az sayıdaki düşman karşısından neden bu kadar kolay geri çekildiklerini hiçbir zaman anlayamadım," diyor Binbaşı Aziz Bey. At üstünde ortaya fırlayan, askerlerin başında yürüyen, onları tahrik eden, kendileri tüfek veya top atan subayların cesaretini hayranlıkla izliyordum. Askerleri ise pek saldırgan ve sebatlı görünmüyordu. Ya taktik kararlardan dolayı ya da yüksek komutanın tereddütlerinden olsa gerek, düşman zayıf bir saldırıdan sonra her defasında pes ediyor ve istihkâmlarına doğru geri çekiliyordu.

Bugün Bingazi'ye 12 kilometre mesafede çadırlardan oluşan büyük bir kent kurulmuş durumda. Nüfusunu tahmin etmek güç, ama 80.000'den aşağı olmadığını, hatta belki de üstünde olduğunu söylemek mümkün. Her gün de artıyor. Araplar buraya yaşlı, kadın, çocuk, bütün ailelerini getirmişler; onlar da savaşta peşlerinden gidip savaşçıları tahrik ediyor, yaralı ve ölüleri götürüyorlar. Hayat burada da normal bir seyir takip ediyor. Her gün yiyecek ve mühimmat getiren kervanlar geliyor. Türk askeri bandosunun eşliğinde bir zamanlar birbirine düşman kabileler barışıyorlar, yeni gönüllüler geliyor, düğünler ve şölenler düzenleniyor.

Acaba İtalyanlar hâlâ bu kuvvetlerin kendi kendilerine dağılacağını, sabırsız ve istikrarsız Arapların zapt edemeyecekleri surların karşısında beklemekten usanacaklarını, sonradan da tarla ve hasatlarına döneceklerini ya da para, diplomasi ve casusların yardımıyla aralarındaki kavgalarla bölüneceklerini umabilirler mi? Hiç sanmam.

Barka'nın en önemli ve en zengin kabilelerinden biri olan "Avagir" kabilesinin nezdinde büyük gayret sarf ettiler. Savaşın başında bu kabilenin sadakati şüpheliydi; kampa katılmış ama mücadeleye katılmakta tereddüt göstererek her defasında kaçmak için bir bahane uyduruyordu. 18 Ocak günü ise kumandan Zreria'ya saldırmaya karar vermişti. Çatışma çok sıcak geçmiş, akan kan ise bu kabilenin İtalyanlardan nefretinin ve Türklere olan sadakatinin teminatı olmuştu.

Gerek Türklere hizmet eden, gerek İtalyanlar hesabına çalışıp yakalanmış olan casusların raporlarına bakılırsa, İtalyanlar artık çabalarını Büyük Sirta ve Acdabiya tarafla-

Barka'da Araplar veya Müslüman Giritliler tarafından eve dönüştürülen mezarlar.

"Savaşa katılan kabilelerdeki her bir Arabın kendi hikâyesi var. Etrafları sarıldığında asla teslim olmazlar. Cephaneleri bittiğinde elleriyle, dişleriyle savaşırlar. Onlarla beraber olunca insan sadece kılıç ve tüfeklerle bile, müstahkem surlara ve koca toplara karşı Bingazi'yi geri almanın mümkün olduğu gibi delice bir düşünceye kapılıveriyor."

rındaki Araplara yönelttiler. Diğer taraftan da Sünusi zaviyelerin şeyhlerini kendilerine çekmek için ellerindeki bütün imkânları seferber edip, onları vaatlere ve hediyelere boğdular. Hatta onlara mektuplarında Kufra'daki büyük Sünusi ile aynı fikirde olduklarını söyleyip şöyle yazıyorlardı: "Eğer şüphe ediyorsanız, en azından bize karşı savaşmayın ve bu konuda liderinizden bir cevap almayı bekleyin." Bu cevabın gelmesi en az bir iki ay süreceğinden, üstünlük sağlayacak vakti kazanacaklarını düşünüyorlardı.

Ancak bütün bu para ve diplomasi gayretleri boşuna harcanmış oldu. Araplar parayı ceplerini indiriyor, muğlak bazı vaatlerde bulunuyor ve olayları bekliyordu. "Banco di Roma"ya iyi bir oyun oynamış olmakla iftihar ediyorlar. Savaştan önce bu banka, önüne gelene birçok koyun veriyordu; ürün sadece bankayla Araplar arasında paylaşılacaktı. Vadesi geldiğinde bunlar elleri koyun kulaklarıyla yüklü bir şekilde şehre gelip şöyle ağlaşmışlardı: "Bütün koyunlarımız vebadan öldü, işte kulakları." Ama getirdikleri sadece kulaklarıydı! Barka pazarları bugün bu kulaksız koyunlarla dolup taşıyor. Arapların dediğine göre inansa da inanmasa da Banco di Roma'nın bu delille yetinmesi gerekti. Bugün ise İtalyanlara ve onları destekleyen sahil kentlerinin sakinlerine olan borçlarından kurtuldular, Türk hükümetinden para alıyor, savaşta ise yağmadan kazanıyorlar. Diğer taraftan ise bu sene ürün iyi olacağa benziyor, kuyularda bütün yaz boyunca susuzluk çekilmeyecek, en nihayetinde savaşın kendisi de hoşlarına gidiyor. Bugüne kadar hiç diğerlerinden, Türklerden ve kendilerinden bu kadar memnun olmamışlardı.

İtalyanlar baştan cesur davranmış olsalardı birkaç hafta içinde bütün ülkeye hâkim olabilirlerdi; ardından da para ve diplomasi, açgözlülük ve nefretlerden, kabilelerle şeyhler arasındaki bölünmelerden istifade ederek işin geri kalanını hallederdi. Fransızların Sudan'da, Çad'da ve Wadaï'de bir avuç adamla yaptıklarını bir düşünün. Şimdi ise ancak kaba kuvvetin dağıtabileceği bir güç oluşmuş durumda. Yanıldığımı sanmıyorum. Herkes aynı fikirde: Hiçbir taviz kabul etmeyecekler ve düşünceler öyle bir raddeye geldi ki, Türkiye Trablus ve Barka'nın toprak bütünlüğünden başka bir ilke üzerinden bir barış imzalayacak olsa, ne buradaki Türkler ne de Araplar bunu kabul edeceklerdir. İtalyanların artık iyice anlamaları gerekir ki, yenmeleri gereken yer başka bir yer değil, burasıdır ve bunun incelikle değil, silahla olması gerekir.

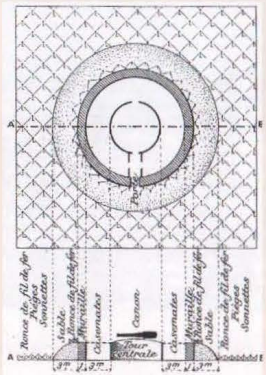
TÜRK SUBAYLARININ ROLÜ

Türk subayının otoritesi kabilelerin arasındaki anlaşmazlıkları engelliyor veya hemen hallediyor. Onun burada temsil ettiği; düzen, görüş birliği ve hareket birliğidir. Onsuz muhakkak ki bir direniş olurdu, ama belirli bir planı olmazdı ve gerilla savaşının tesadüflerine bağlı kalırdı.

Onun rolü son derecede zor ve karmaşık. Sonsuz bir sabır, bir askerin prestiji, iyi bir diplomatın esnekliği ve psikolojisi ve Araplar hakkında mükemmel bir bilgi gerektiriyor. Arapların arasında her zaman ve her yerde düzeni sağlayan tek şey onun varlığıdır. Bunlar büyük yağmacılardır. Aralarından biri, küçük bir kabile reisi, bir gün benim önümde Aziz Bey'e kendi marifetlerini hissettirmek için şunları söylüyordu: "Gece olduğu kadar gündüz de hırsızlık yaparım." Kampın büyük çarşısını talan etmemek için kendilerini zor tutuyorlar. Kumandanın çadırının yakında olması onlara mani oluyor. Bazen de onun şeyhlerle meşgul olmasından veya bir şairin, belki de bu amaçla sipariş üzerine, ona gidip destanı bir tarzda savaş hikâyelerini veya kendi methiyesini söylemesinden istifade de etmiyor değiller. Ama esnaf da tezgâhını korumasını biliyor: Kasabın kancalarına asılı koyun parçaları, butlar koparılıp sağda solda uçuşuyor; korkunç bağırmalar duyuluyor ve sopalar kafalara iniyor. Atımı emanet

İtalyanlar artık çabalarını Büyük Sirta ve Acdabiya taraflarındaki Araplara yönelttiler. Diğer taraftan da Sünusi zaviyelerin şeyhlerini kendilerine çekmek için ellerindeki bütün imkânları seferber edip, onları vaatlere ve hediyelere boğdular (...) Ancak bütün bu para ve diplomasi gayretleri boşuna harcanmış oldu. Araplar parayı ceplerine indiriyor (...) "Banco di Roma"ya iyi bir oyun oynamış olmakla iftihar ediyorlar

Bingazi'de bir İtalyan müstahkem mevkiinin planı ve profili.

Croquis schématique, en plan et en profil, d'une fortification italienne à

ettiğim oğlanın sesini duyuyorum: "Ey atın sahibi, yetiş, yetiş, atını çalacaklar." Birden peşinde birkaç jandarmayla kumandan çıkageliyor ve her şey sanki sihirli değnek değmiş gibi sakinleşiyor

Araplar saz gibi incecik ve zayıf Mısırlı bir tüccarın tezgâhında sıralanan malların önünden açgözlü antik heykeller gibi geçip duruyorlar. Ama tüccar da kendini ve mallarını emniyete almak için tezgâhının önüne gözleri parıldayan, ezik burnu yüzünün yarısını kaplayan, dev ağzı diğer yarısını yiyen, ortasındaki kıpkırmızı büyük dilini arada sırada çıkarıp lahit kenarı gibi dudaklarından geçiren ve herkesi dehşete düşüren korkunç bir zenciyi dikmiş. Bir de açık havada bir Arap kahvesi var ki, orada oturup da bu togalı insanlarla sohbet etmek gerçek bir zevk. *Pallium*'a benzer mantolarıyla, kırmızı ve beyaz *laticlavium* gibi kuşaklarıyla gerçek Romalılara benzeyen bu adamlar, Romalıların torunlarına karşı savaşıyorlar. Romalıların torunları ise çizmeli maymun gibi giyinmişler, zira toga veya bornoz, ceket ve pantalona karşı derin bir şekilde aşağılar. Konumuza dönersek, bu Romalı-Araplar "Kahvaci" dedikleri kahveciyi çağırıp ona derler ki: "Ey Kahvaci, kahven ne kadar?" — "Bir kuruş." — "Allah seni aydınlatsın, ey kahve tüccarı, yarım kuruşa verir misin?" — "Yok, yok!" "Pekâlâ, gördüğün gibi üç kişiyiz, üç kahveyi iki kuruşa veriver." Öteki reddeder, tartışma sürer, üç müşteri sonunda pes eder, ama şu şartla ki, çok kahve ve çok şeker olsun. Kahveler içildikten sonra da tartışma yeniden alevlenir, bahanesiyse kahvenin ya da şekerin ya da ikisinin de az olduğudur ve sonu kavgaya kadar varır.

Ardından da yüzlerce Arap, kumandanın çadırının önünde toplanır. Her birinin anlatacak çok uzun bir hikâyesi vardır: Kabileler arasındaki kavgalar, özel meseleler, para istekleri, silah ve tüfek istemeler, olup bitenle ve yapılması gerekenle ilgili sorular, saldırıya katılma teklifleri, tavsiyeler, harekât planları. "Nikâhlar kıyıyorum, küsenleri barıştırıyorum, merabitlerin dualarına mazhar oluyorum" diyor bana Aziz Bey. "Gün içinde Roma Kilisesi'ndeki San Pietro'nun ayağından daha fazla öpülüyorum." Hepsi de ısrarlı, göndermek mümkün değil. Gayet zekiler ve lafa doymayıp her konuda tatmin olduktan sonra birden sorulacak yeni bir şey buluveriyorlar.

Bingazi'den Derne'ye uzanan Yeşil Dağ (Cebel-i Ahdar).

Trablus ve Barka'yı geçişim boyunca Türk subaylarının bu görevi ne denli başarıyla yerine getirdiklerini hayranlıkla seyrettim. Bingazi'de Binbaşı Aziz Bey bunu o kadar tabii bir şekilde yerine getiriyor ki hiç zorlanmıyor dersiniz.

Aziz Bey Mısır'da doğmuş, Türkiye'nin bütün savaşlarına katılmış ve bu zor ve karmaşık şartlar altında askerlerini tanımayı ve onlara emretmeyi öğrenmiş. Bu adamları seviyor. Bir Türkten bile daha fazla kendini evinde gibi hissediyor. Bazen, akşamüzeri, fazla uzun bir günden sonra bana "Araplardan sıkıldım" dese de doğru söylemediğini düşünüyorum. Halbuki gerçekten de çekilmiyorlar. Ancak haklarında olumsuz birkaç eleştiride bulunduğumda, birdenbire bunların yanlış olduğunu ve insanları hayalime göre ve gerçeklerden bu denli uzak bir şekilde değerlendirmek için bu kadar uzaktan kalkıp gelmenin gereksiz olduğunu söylüyor. Belli ki sevdiklerinizde olduğu gibi, kusurları bile ona hoş görünebiliyor. Ve gerçekten de bir kumandan için böyle adamlara emretmek müthiş bir şey.

ve emrimde bu son seferde, en iyi Türk askerleri vardı," dedi Aziz Bey. "Anlayacağınız, cesaret konusunda tecrübeliyim. Vallahi, bu Barka Arapları Arnavut, Türk ve Yemenliler kadar var. Onlardan geri kalır tarafları, bir tek savaştan daha az anlamaları ve hep boğayı boynuzlarından tutar gibi doğrudan ve düşünmeden saldırmalarıdır. Size cesaretlerinden örnekler vermemi istiyorsunuz. Yapamam, fazla uzun sürer! Savaşa katılan kabilelerdeki her bir Arabın kendi hikâyesi var. Etrafları sarıldığında asla teslim olmazlar. Cephaneleri bittiğinde elleriyle, dişleriyle savaşırlar. Onlarla beraber olunca, insan sadece kılıç ve tüfeklerle bile müstahkem surlara ve koca toplara karşı Bingazi'yi geri almanın mümkün olduğu gibi delice bir düşünceye kapılıveriyor."[2]

DİPNOTLAR

1 Son günlerde General Caneva'nın ordoları tarafından Trablus yakınlarındaki Zanzur'da gerçekleştirilen harekât, İtalyanların en azından Trablus'ta yazın sıcağına rağmen artık daha faal olmaya kararlı olduklarını gösterir gibidir.

2 İşte Bingazi önleri ndeki Arap kabilelerinin listesi: Ureybat, Abidiye, Teyrah, Sbeyhat, Fuwaker, Mağarbe, Mutavih, Fseiyat, Useyhat, Fuwaris, Sdeydi, Adabda, Gatarna, İbrahim, Barasa, Bdur, Meşamir Urfa, Dirsa, Şelimani, Abid.

13. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA

OSMANLI TARİHİNDE GÖÇ OLGUSU

PROF. DR. TANER TİMUR

Batı'da kapitalizmin gelişmesi insanlık tarihinde neolitik devrimden sonra en köklü devrimdir. Kapitalizm başından beri "küresel" potansiyel taşıyan bir üretim biçimiydi ve bu özelliğiyle bir yandan modern "ulus-devlet"lerin oluşmasını sağlayan iç göçlere yol açarken, öte yandan da sömürge imparatorluklarına zemin hazırlayan "dış göçleri" oluşturmuştur. Kapitalizme geçememiş toplumlardan ucuz emek gücü çekme çabası da emekçi göçlerine neden olmuştur. Bu çerçevede, Osmanlı toplumunda tanık olduğumuz göç hareketlerine bakacağız.

Kağnıların ardında Trakya ovalarından Anadolu'ya göç. 9 Kasım 1912 tarihli *L'Illustration*'un kapağı.

Tarih boyunca iç ve dış göçler, devletlerin ve uygarlıkların kuruluşunda en önemli etkenlerden biri oldu. Gerçekten de insanlar, en eski çağlardan itibaren yaşam kavgalarında daha elverişli koşullara kavuşmak için uzun ve zahmetli yürüyüşleri göze almaktan çekinmediler. Günümüzün en ileri toplumlarını düşünelim: Nasıl Batı Avrupa ülkeleri barbar Germen kavimlerinin göçleri sonucunda kurulduysa, çağdaş Amerika'yı oluşturan devletler de kökeni 17. yüzyıla kadar uzanan göçlerle vücut bulmadı mı?

Tarihte büyük göçlere, insanların yaşam kavgaları yol açtı fakat göçler tarihine bir bütün olarak bakarsak, bunlarda iktisadi dürtülerin yanı sıra, çağlara göre değişen kültürel faktörlerin de rol oynadığını, hatta bunların yer yer maddi faktörlerin ötesinde, "üst-belirleyici" bir işlev üstlendiğini de görürüz. Örneğin 11. yüzyılda Hıristiyanlığın kutsal topraklarını fethetmek ve oralara yerleşmek isteyen Haçlı ordularının büyük kısmı Batı Avrupa tarımındaki teknolojik devrimin yol açtığı nüfus patlamasının ürünüydü.[1] Fakat bun-

Türklerin Orta Asya'dan göçleri, doğal nüfus artışıyla ilgiliydi. Bu toplumlar, "herkesin üretim için geniş sahalara ihtiyaç duyduğu hayvancı, avcı ve savaşçı halklardı".

Mehmed Siyah Kalem'in göçebe yaşamını konu edindiği bir çizimi.

TSM, Hazine, 2153, 8b

ların önemli bir kısmı katı Hıristiyan inançların tutkusu içinde olmasaydı, acaba aynı ölümcül yolculuğu göze alabilirler miydi?

Aslında bizim tarihimiz de kitlesel göç olgusunun dikkate değer bir örneğini oluşturuyor. Öyle ki, Selçuklu fetihlerinden itibaren Anadolu'nun Türkleşmesi ve daha sonra da Osmanlı Devleti'nin -yeni göçlerle de beslenerek- kurulması, tarihimizin bir çeşit taban verisi niteliğini taşıyor.

TÜRK GÖÇLERİ VE EVLAD-I FATİHAN

Türklerin Orta Asya'dan göçleri, doğal nüfus artışının üretim güçleri üzerinde yaptığı baskıdan kaynaklanıyordu. Nasıl eski Yunan ve Roma'da doğa bilimlerinin bilinmemesi ve üretime uygulanamaması şehir nüfusunun saptanıp, sabit tutulmasına götürüyorsa, aynı neden aşiret yapısındaki toplumlarda büyük göçlere yol açıyordu. Bu toplumlar, "herkesin üretim için geniş sahalara ihtiyaç duyduğu hayvancı, avcı ve savaşçı halklardı" ve istikrarı koruyabilmek için nüfusun düşük olması gerekiyordu. "İnsanların sayıları arttıkça birbirlerinin üretim sahalarına tecavüz ediyorlardı ve bu yüzden de hızla nüfus eski ve yeni Avrupa'da halkların oluşmasına temel teşkil eden maceralı göçlere zorlanmış bulunuyordu."[2] Türk aşiretlerinin göçü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu da çağdaş tarihçiler arasında iktisadi ve kültürel faktörlerin önceliği açısından tartışılmıştır.[3]

Batı Roma'yı yıkan Germen göçleriyle Doğu Roma'yı yıkan Türk göçleri arasındaki paralellik, bunlar eşzamanlı olmasa ve aralarında beş altı yüzyıllık bir zaman dilimi bulunsa bile, Batı modern tarihyazıcılığını kuran bazı büyük tarihçilerin dikkatini çekmekten geri kalmamıştır. Bu bağlamda, Türk fetihlerini Germen fetihlerinin son halkası olarak değerlendiren J. Michelet'yi ve Türkleri İngiltere'yi fetheden Normanlara benzeten A. Thierry'yi anımsayabiliriz.[4] Nitekim A. Thierry'den yüz yıl kadar sonra Osmanlı Devleti'nin doğuşunu çok daha ayrıntılı bir veri tabanında inceleyen P. Wittek de Türk fetihçileri, "genellikle Türk olmayan bir köylülük üzerine oturmuş, savaşçı bir Türk asiller zümresi" olarak görüyordu.[5] Ne var ki Türklerle Batı arasındaki farklılaşma sanıldığının aksine zamanla azalmamış, giderek daha da köklü bir nitelik kazanmıştır. Ve bu süreçte en önemli etkenin de, kuşkusuz, Batı'da 16. yüzyıldan itibaren uç veren ve 19. yüzyılda da egemen hale gelen kapitalist üretim ilişkileri olduğunu söyleyebiliriz.

Batı'da kapitalizmin gelişmesi, insanlık tarihinde neolitik devrimden sonra yaşanmış olan en köklü devrimdir. Üstelik kapitalizm, daha başlangıçtan itibaren "küresel" potansiyel taşıyan bir üretim biçimiydi ve bu özelliği itibariyle iki yönlü göçlere neden olmuştur. Gerçekten de bu evrim bir yandan şehirleşmeye ve modern "ulus-devlet"lerin oluşmasını sağlayan iç göçlere yol açarken, öte yandan da sömürge imparatorluklarına zemin hazırlayan dış göçleri (kolonizasyon hareketlerini) oluşturmuştur. Nihayet aynı üretim biçiminin, en ileri aşamasında, kapitalizme geçememiş toplumlardan ucuz emek gücü çekmek için yeni tip bir göç akımına, emekçi göçlerine neden olduğunu da biliyoruz. Şimdi bu çerçevede -ve en genel hatları ve yapısal karakteristikleri çerçevesinde- Osmanlı toplumunda tanık olduğumuz göç hareketlerini tanımlamaya çalışabiliriz.

YERLEŞME, İÇ İSKÂN, GÖÇENLER VE GÖÇÜRÜLENLER

Savaşlar ve fetihler sonucu kurulan Osmanlı Devleti'nde, göçler kısmen doğal ve iradi yerleşimler şeklinde gerçekleşirken, kısmen de zorunlu ve cebri göçürmeler şeklinde olmuştur. Bunların örneklerini bir yandan "kolonizatör dervişler"in[6] öncülüğünde gerçekleşen ve inanca, iradeye ve çıkara dayanan barışçı yerleşimler, öte yandan da şehirlere ve kırsal alanlara savaşta ölenlerin ya da kırılanların yerini almak üzere başka yörelerden "sürülüp getirilerek" yerleştirilen insanlar teşkil ediyordu. Osmanlı vakanüvislerinin "şenlen-

dirme" olarak isimlendirdikleri bu göçürme (tehcir-déportation) hareketleri imparatorluğun son dönemine kadar sürmüş ve ulusal hareketler doğduktan sonra da ayrılıkçı potansiyel taşıyan bazı din veya etnı gruplarını cezalandırma ve nötralize etme biçimlerine dönüşmüştür. 1915 yün dokuma imalatçılığının talebine yanıt vermek üzere "çitlenmesi" (enclosure) ve hayvan yetiştirme çiftliklerine dönüştürülmesi yüzünden artan hububat ihtiyaçlarını karşılamak için. Doğu'da da büyük "feodal malikâne"lerin kurulması şeklinde ortaya çıkmıştı. Avrupa'yı "grosso

Osmanlı vakanüvislerinin "şenlendirme" olarak isimlendirdikleri göçürme hareketleri imparatorluğun son dönemine kadar sürmüştür. 1915 "Ermeni tehciri" bu yöndeki Osmanlı operasyonlarının en dramatik halkasıdır.

www.wikipedia.org

"Ermeni tehciri" bu yöndeki Osmanlı operasyonlarının kuşkusuz sonuncu ve en dramatik halkasıdır.[7]

Klasik çağda Osmanlı iskân politikasının ve zorla göçürmelerinin en büyük kısmı, yönetici zümre tarafından iktisadı amaçlarla gerçekleştirilmiş olanlardı. Özellikle yönetici zümrenin "araziyi hassa"sını oluşturan çiftliklerin iyi ekilmesini sağlamak için, köylüler gerekirse uzak yörelerden sürülerek getiriliyor ve malikâne ya da vakıf statüsündeki arazilere yerleştiriliyorlardı. Buna en güzel örnek olarak, Prof. Ömer L. Barkan'ın batı Anadolu'da, İstanbul civarında ve Trakya'da varlığını saptadığı "ortakçı-kul" statüsündeki köylüleri gösterebiliriz. Barkan'a göre, "hakiki kölelikle hür köylülük arasında bir merhale"yi temsil eden bu köylüler, aslında çoğunlukla savaş esirlerinden oluşan Hıristiyanlar ya da Fatih devrinde olduğu gibi Sırp, Macar ve Bulgar topraklarından sürülerek bu çiftliklere yerleştirilen köylülerdi.[8] Bu düzen fetihlerle beslenmiş ve yükselme döneminin sonuna kadar belli bir istikrar sağlamıştır.

BU DÜZEN NE ZAMAN SARSINTIYA UĞRAMIŞ VE DEĞİŞME SÜRECİNE GİRMİŞTİR?

Klasik Osmanlı düzeni 16. yüzyılın sonlarından itibaren timar sisteminin bozulmasıyla ve resmi tarihyazıcılarının Celali İsyanları dediği köylü ayaklanmalarıyla sarsılmaya başlamıştır. Bu sarsıntının tipik görüntülerinden biri, Prof. Inalcık'ın ifadesiyle, "saraydan etkili kişilerin ya da saraya yakın çevrelerin devlet topraklarını ihsan yoluyla mülk edinmeleri ve sonra da buraları vakıf arazi statüsüne dönüştürmeleri"[9] şeklinde ortaya çıkmıştı. Buna ek olarak, doğrudan üretici köylülerin "hane-çiftlik"lerinin dışında kalan veya terk edilmiş (mavat) arazilerde kurulan çiftlikler de, başka yörelerden kaçan, göçen veya göçürülen serfler ya da yarıcıların yerleştirilmesi ile "şenlendirilmiş"lerdi.[10] Aynı süreç, 16. yüzyıldan başlayarak 17. ve 18. yüzyıllara uzanan bir tarih diliminde bir yandan vergilerin ağırlığı, öte yandan da savaş yükü ve "ehl-i örf" zulmü altında ezilen köylülerin yurtlarını terk ederek şehirlere göç etmelerine yol açmıştır. Sarayın fermanlar, adaletnameler ve elinden geldiği ölçüde zecri tedbirlerle önlemeye çalıştığı bu göçler, daha çok "bilad-ı selase" denilen üç şehre (İstanbul, Bursa ve Edirne) yönelmekteydi.[11] Merkezi iktidar açısından vergi ve askerlik sorunlarını ağırlaştıran bu göç hareketleri, geride kalan halkın da "belirli bir kuvvete sahip olan mütegallibelerin desteğine"[12] olan ihtiyacını artırıyor ve derebeylik sistemini pekiştiriyordu.

Batı'da ticari kapitalizmin ve sermaye birikiminin ilk aşaması olan bu dönem, Doğu Avrupa'da da, Batı ile işlevsel bir bütünleşme içinde, iktisat tarihçilerinin "ikinci servaj" dedikleri bir gelişmeye yol açmıştı. Bu gelişme, Batı'da bir sürü malikânenin modo," Elbe Nehri'nin doğusu ve batısı olmak üzere ikiye ayıran bu gelişim Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştı. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde 17. ve 18. yüzyıllarda, Anadolu'da "çiftlikleşme" sürecinin dikkate değer bir gelişme gösterdiğini ve merkeziyetçi sistemi sarstığını görüyoruz. Bu gelişmede başı çekenler daha ziyade güçlü yerel aileler (Çapanoğulları, Karaosmanoğulları, Tekeli Oğulları, Küçük Ali Oğulları vb.), becerikli eyalet valileri (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) ve daha mütevazı planda da, girişken sancak beyleri, sipahiler ve yeniçeriler olmuşlardır. Balkanlar'da da aynı süreci şehirli ayanın, "hassa çiftlik"lerini "reaya çiftlik" aleyhine genişleten sipahilerin ve zanaatçılıktan toprak işletmeciliğine geçen yeniçerilerin başlattığını görüyoruz. T. Stoianovitch'in bulgularına göre, özellikle ayanın "kırcalı" adını taşıyan düzensiz ordularının baskısı köylü göçlerine yol açmış ve tarihçinin "paramiliter iç kolonizasyon" adını verdiği oluşuma neden olmuştur.[13]

Osmanlı Devleti, merkezkaç güçlerin ağır bastığı ve iç göçler, cebri iskânlar ve "kaçgun"larla beslenen feodalleşme sürecini ancak II. Mahmud'un "merkeziyetçi" reformları ve acımasız politikasıyla durdurabilmiştir. Diplomatik yönüyle Rusya tehdidinin yarattığı "Şark Meselesi" görünümü-

ne bürünen gelişme, iktisadi ve sosyal yönüyle de daha önceki eğilimi yoğunlaştırıyor. Osmanlı Devleti'ni sanayileşen Batı'nın pazarı ve potansiyel hububat depolarından biri haline getiriyordu. Gerçekten de Batı'da kapitalist gelişme "proleterya" adı altında yeni bir sınıf doğurmuş ve 19. yüzyılın sınıf kavgaları içinde, sanayi burjuvazisinin toprak aristokrasisine karşı en büyük silahı buğday ticaretini özgürleştirmek ve fiyatları düşürmek haline gelmişti. Biliyoruz ki bu kavga en belirgin biçimde kapitalizmin en ileri aşamasında olan İngiltere'de yürütüldü ve 1846'da buğday ithalatının serbest bırakılması (anti-corn law) ile sonuçlandı. Bununla bağlantılı olarak İngiltere'nin dış dünyadan hububat ithali 1830'larda %2 civarında seyrederken, bu oran 1860'larda %24'e, 1880'lerde ise %45'e (buğday açısından %65'e) çıkmıştır.[14] Bu dönemde İngiltere dış ticareti Osmanlı yanlıları (Türkiye Kumpanyası ve Urquhartçılar) ile Rusya yanlıları (Rusya Kumpanyası ve Cobdenciler) arasında sert tartışmalara yol açmıştır.

Aynı dönemin Osmanlı Devleti'ni daha da yakından ilgilendiren başka bir gelişmesi de ulusal hareketlerin doğuşu ve "ulus-devlet" olgusunun az çok etnik ve kültürel türdeşlik gösteren tüm halklar için cazip bir model haline gelmesi oldu. Birbiriyle bağlantılı olan bu iki süreçten birincisi Osmanlı toplumunu bir kısım Batılılar için potansiyel bir yerleşme (kolonizasyon) alanı haline getirirken, ikincisi de Türk olmayan Osmanlı halklarını (Batı'nın da gizli ya da açık desteğiyle) ayrı devletler kurma yönünde kültürel uyanışa ve nüfus hareketlerine yöneltmiştir. Bunlara ek olarak, varlıklı gayrimüslim Osmanlılar arasından bir bölümünün 19. yy boyunca okyanus ötesine yönelen göç dalgalarına katılmış olduklarını da unutmamalıyız. Osmanlı ekonomisinin çöküntüsüyle yakından ilgili olan bu tip göçler 19. yy başlarında başlamış, fakat asıl yüzyıl sonlarına doğru yoğunlaşarak ve ulusal kavgalarla beslenerek devam etmiştir. Bu göçlerin daha sonra yoğunlaşan halkalarına ileriki sayfalarda tekrar döneceğiz.

BATILILAR İÇİN BİR İSKÂN ALANI OLARAK OSMANLI TOPRAKLARI

Osmanlı Devleti'nin bir kısım Batılılar tarafından potansiyel bir kolonizasyon alanı olarak düşünülmesi, tarımsal alanda geniş bir uygulama olanağı bulamadığı için iktisat tarihçilerimiz tarafından fazla bir ilgi konusu olmamıştır. Oysa bu konuda teorik tartışmalar olmuş, hukuki hazırlıklar yapılmış ve birtakım bireysel girişimlere de tanık olunmuştur. Özellikle "Şark Meselesi"nin gelişme aşamalarına göre Osmanlı Devleti'nde nüfuz sahibi olan devletler bazı stratejik alanları hiç olmazsa kendilerine yakın Hıristiyan halklarla iskân etmeyi ciddi olarak düşünmüşlerdi. Ancak, bu konuya geçmeden önce Batı kolonizasyonu yönündeki temel engele ve bu engeli kaldırmak yönündeki diplomatik girişimlere kısaca değinmemiz gerekiyor.

Osmanlı Devleti'ne Batılı çiftçi ve girişimcilerin yerleşmesine en büyük engel, yabancıların toprak mülkiyeti konusunda karşılaştıkları hukuki yasaktan kaynaklanıyordu. Osmanlılar böyle bir süreç içinde tüm verimli arazilerinin ellerinden çıkacağından korkuyorlardı. Özellikle Tanzimat'tan sonra kapitülasyonların uygulamada aldığı şekil, paşa-sarraf-mültezim üçlüsünden oluşan Osmanlı oligarşisini bu konuda hayli ürkek bir hale getirmişti. Öyle ki, Osmanlı topraklarında modern yöntemlerle bağcılık yapacağını ve bu amaçla Fransa'dan, Macon şehrindeki bağlarından getireceği köylüleri kendisine hediye edilen çiftliğe yerleştireceğini söyleyen Fransız şair ve devlet adamı Lamartine'e bu amaçla verilen muazzam çiftlik bile, şairin kredi ihtiyacı dolayısıyla Londra bankalarının devreye girerek ipotek koymaları ve sonunda toprakların elden çıkması ihtimali karşısında hediyeye çevrilmiş ve düşkün şaire, ölene kadar 38000 dönümlük verimli arazilerin rantı karşılıksız ödenmiştir.[15] Bu koşullarda Osmanlı yönetimi üzerindeki en büyük baskılar da Osmanlı Devleti'nde yabancıların toprak mülkiyeti elde

Türklerin Orta Asya'dan göçleri, nüfus artışının üretim güçleri üzerinde yaptığı baskıdan kaynaklanıyordu. Yunan ve Roma'da şehir nüfusu nasıl saptanıp sabit tutuluyorsa, aynı neden, aşiret yapısındaki toplumlarda büyük göçlere yol açıyordu. Bu toplumlarda herkesin üretim için geniş sahalara ihtiyaç vardı ve istikrarı koruyabilmek için nüfusun düşük olması gerekiyordu.

1867'de Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmek üzere yola çıkan Abhazlar.

Alaşara Dergisi arşivi

etmeleri konusunda yoğunlaşıyordu. Nitekim Sultan Abdülaziz 1867 yılında Fransa'da bir uluslararası sergiye katılmak için Avrupa seyahatine çıkarken, baskıların artması üzerine bir fermanla yabancıların Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mülk sahibi olabileceklerini ilan edince, ilgi değildi ve Almanya'nın "kolonizasyon" politikasında geç kaldığını düşünen kimi Alman dernekleri bu arada Balkanlar'da "özerk Alman kolonileri" yaratmayı da planlamışlardı. Bu yönde düşünenler arasında F. List gibi devletçi iktisat politikalarını savunan iktisatçılar olduğu gibi, "hiç suç işlememiş, namuslu çiftçi ve zanaatkârlar arasından" seçilip, "padişaha her zaman sadık kalacaklarına yemin ederek" Osmanlı uyruğuna kabul edileceklerdi. Böylece Osmanlı Devleti'nin mevcut ve gelecek tüm yasalarına uymaları sağlanmış olacaktı. Buna karşılık olarak

Osmanlı vakanüvislerinin "şenlendirme" olarak isimlendirdikleri göçürme hareketleri imparatorluğun son dönemine kadar sürmüş ve ulusal hareketler doğduktan sonra da ayrılıkçı potansiyel taşıyan bazı din veya etni gruplarını cezalandırma ve nötralize etme biçimlerine dönüşmüştür. 1915 "Ermeni tehciri" bu yöndeki Osmanlı operasyonlarının kuşkusuz sonuncu ve en dramatik halkasıdır.

Osmanlı ordusunu "ıslah etmek" üzere yollanmış subaylardan olan Helmuth von Moltke, "özerk Alman kolonileri" yaratmayı planlayanlar arasındaydı.

wikipedia.org

bu karar Londra'da, "belki de bir Müslüman hükümdarın tarihteki en cesur eylemi"[16] olarak alkışlanmıştı.

Yabancılara toprak satmak yerine bir kısım Avrupalı çiftçinin Osmanlı topraklarına yerleşmesi, modern yöntemlerle üretim yapmak üzere çiftlikler kurması ve Amerika'ya yerleşen koloniler zamanla nasıl Amerikalılaştıysa bunların da giderek Osmanlılaşması ülkenin modernleşmesine katkıda bulunacak bir önlem olabilir miydi? Gerçekten de Avrupa'da böyle bir arzu ve arayış içinde olanlar vardı. Örneğin, daha 19. yüzyılın ilk yarısında, o sırada henüz Avrupa'nın fakir bölgeleri arasında bulunan Almanya'da, Osmanlı topraklarını müstakbel bir yerleşme alanı olarak gören bir hayli "potansiyel muhacir" bulunuyordu. Bu, kuşkusuz tamamen masum bir Moltke gibi Osmanlı ordusunu "ıslah etmek" üzere yollanmış subaylar da bulunuyordu.[17] Fakat, Almanya gibi 19. yüzyılda beş milyon göçmen yaratmış bir ülkede elbette her şeyden önce verimli topraklar bulmak ve insanca yaşamak isteyenler de az değildi. Gün ışığına çıkarılmış bazı arşiv belgelerine göre, 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanından hemen sonra bir kısım Alman aileler Osmanlı hükümetine bu amaçla başvurarak kendilerine toprak verilmesini istemişlerdi.[18] Bunlardan Viyana Sefareti'ne bir dilekçe veren Noel adlı Prusyalı bir "fabrikatör"ün dilekçesi üzerine Osmanlı hükümeti de harekete geçmiş, bu konuda araştırmalar yaptırmış ve sonuç olarak da Meclis-i Tanzimat tarafından bir Muhaceret Nizamnamesi hazırlanmıştır. Şubat 1857'de Meclis-i Vükela tarafından görüşüldükten sonra sadrazama sunulan ve onun tarafından da padişaha arz edilerek 19 Şubat 1857 tarihli iradeyle yürürlüğe giren bu nizamname, o dönem için yeni bir olgu olan yabancı göçmenler konusunda hayli aydınlatıcı görünüyor. Şimdi on dört maddelik bu ilginç belgenin temel hükümlerini özetlemeye çalışalım.

Nizamnamenin ilk iki maddesine göre, yabancı ülkelerden gelerek Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyenler, geldikleri ülkelerde da dini inançları ne olursa olsun hiçbir ayrıma uğramadan ibadetlerini yerine getirebileceklerdi (md. 3). Devlet, kendilerine yerleşecekleri toprağı bedava olarak verecek ve bu toprak Rumeli'de altı yıl, Asya'da ise on iki yıl her türlü vergiden ve askerlik görevinden (veya bunun bedelinden) muaf tutulacaktı (md. 5-6). Yerleştikleri toprakta yirmi yıl kalmaları halinde de bu toprağı satabilme hakkını elde edeceklerdi (md. 8). Fakat daha önce ülkeyi terk etmek isterlerse, toprakları, üzerinde yaptıkları tüm yapılarla beraber karşılıksız olarak devlet mülkiyetine geçecekti (md. 9). Devletin izniyle başka bir toprağa geçmeleri halinde ise, yirmi yıllık süre ilk yerleşim tarihinden itibaren işlemeye başlamış sayılacaktı (md. 11). Ayrıca Osmanlı topraklarında yerleştikten sonra suç işlemeleri halinde de devlet bunları ülkeden kovma hakkını elinde bulunduracaktı (md. 12).[19]

BU NİZAMNAMENİN AKIBETİ NE OLDU? NİZAMNAME CİDDİ BİR UYGULAMA ALANI BULABİLDİ Mİ?

K. Karpat ve Ufuk Gülsoy'un araştırmalarından, Osmanlı Devleti'nin başlangıçta nizamnameyi yaygın bir şekilde uygulayabilmek için hayli çalıştığını, bu amaçla belgeyi yabancı dillere çevirterek belli başlı Avrupa

gazetelerinde ilan ettiğini öğreniyoruz. Aslında bu çabalar karşılık da bulmuştur. Karpat, "Avrupa'da bu kararnameye gösterilen ilgi şaşırtıcı düzeyde olmuştu" diyor.[20] Bununla beraber, bu olanak Osmanlı topraklarına yoğun bir yerleşme sürecine yol açmamış, ayrıca Osmanlı hükümetinin kendisi de kitlesel yerleşmeler konusunda hayli isteksiz davranmıştır.

Bu isteksizliğin ve her başvurunun kılı kırk yararcasına incelenmesinin çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan ilki ve herhalde en önemlisi, Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde en fazla nüfuz sahibi ülke haline gelen Fransa'nın (daha somut olarak da, İmparator III. Napolyon'un) yaymaya çalıştığı "ulusallık ilkesi" idi. Osmanlı topraklarında milliyetçiliği kızıştıran bu tutum Osmanlıları kuşkusuz bölünme psikozuna sokuyor, bir kısım eyaletleri kaybetme korkularını körüklüyordu. Ayrıca Kırım Savaşı da, yol açtığı kitlesel göçlerle "1857 tarihli resmi davetle gelmesi beklenen Avrupalı yerleşimcilere duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmıştı".[21] Kısaca, 1857 nizamnamesi istenen ve beklenen yerleşmelere yol açmadı. Fakat yine de söz konusu girişimin o yıllarda Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik koşulları ve arayışları açısından aydınlatıcı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ilginçtir ki, kararnameden yıllarca sonra bile içerdiği düşünceleri somut verilere dayanan oldu eserlerle savunan Batılı yazarlar da olmuştur. Bunlardan, özellikle S. Saint-Clair ve A. Brophy'nin imzasını taşıyan Balkanlar'la ilgili bir inceleme gerçekten çarpıcı verilerle doludur.[22]

SAINT-CLAIR VE BROPHY'NİN OSMANLI ANALİZİ

Saint-ClairveBrophy'nin,Osmanlıların Balkan topraklarıyla ilgili olarak 1869'da yayınladıkları eserleri, günümüzde Osmanlı iktisat tarihçilerinin pek gönderme yaptıkları bir çalışma değildir. Bu eksikliği açıklayabilecek en önemli nedenlerden biri, acaba bu ilginç incelemenin daha yayınlandığı andan itibaren sansüre uğramış olması mıydı? Gerçekten de eseri okuduktan sonra Marx'a çok övücü bir mektup yazan F. Engels, kitabın Türk dostu geçinen bir kısım İngiliz liberal (Urquhartçılar) tarafından bile görmezden gelinmesini, o sıralarda Türklere karşı çok yaygın olan "önyargılardan uzak olmasıyla" açıklıyordu.[23] Bu yönüyle de, Türk dostu geçinen, fakat esas olarak Osmanlı Devleti'nde bir kısım İngiliz ticaret çevrelerinin çıkarlarını savunan Urquhartçıların bile sempatisini çekmemişti.

NASIL BİR OSMANLI TABLOSU ÇİZİYORDU İNGİLİZ YAZARLAR?

Saint-Clair ve Brophy eserlerinde, Avrupa Türkiyesi'ni, İngiltere ve Fransa'da faiz oranı %6'yı geçmezken, ticaretin %60 faizle (ve buna eklenen kâr yüzdesiyle %100'ü aşan kazanç oranıyla) yapıldığı ve sonuç olarak da Türklerin sömürgeleştiği bir bölge olarak betimliyorlardı.[24] Kapitülasyonların hukuki zırhına bürünmüş olan tekelci nitelikteki bu ticaret Yunanlı tüccarların (Hellene Merchants) kontrolündeydi ve Osmanlı devlet adamları bu durumun tüm fecaatini görmekle birlikte bilgisizlik, acizlik ya da nüfuz ticareti gibi nedenlerle tamamen pasif kalıyorlardı.

Tabanı oluşturan Bulgar ve Rum köylüler ise, Grek takviminin sağladığı 185 resmi tatil gününün rehaveti içinde, askerlik yapmadan, pratik olarak neredeyse vergi de vermeden yaşayan çiftçilerdi. İngiliz ve Fransız çiftçisi senede 313 gün çalışırken, Balkanlar'da on iki milyon kadar Hıristiyan reaya "Avrupa'nın baskıcı ve zulümcü olarak gördüğü Devlet'in hoşgörüsü sayesinde bu evrensel zorunluluktan kaçarak" senede sadece 120 gün çalışıyor ve sonuç olarak da bölge, "doğa itibariyle Avrupa'nın tahıl ambarı olması gerekirken, mümkün olanın üçte birini hatta dörtte birini üretiyordu."[25]

Askerlikten muaf olan Hıristiyan reaya, vergisini de zamanla değeri 1/10, hatta 1/12'ye düşmüş bir parayla ödediği için adeta vergiden de muaf hale gelmişti. Çalışkan, dürüst ve toprağa bağlı köylüler sadece Türkler (Müslümanlar) arasındaydı ve bu yozlaşmış koşullarda Türklerin etnik varlıklarının yok olmamasının tek nedeni de buydu. "Türkler, olgun yaşlarında günlük emeklerinin ürününün her yıl yarısından fazlasından yoksun kılınmaktadır" diyordu yazarlar ve şunu da ekliyorlardı: "Bizim düşüncemize göre mutlu olan şudur ki, Türkler Hıristiyan reayadan çok daha fazla ve çok daha iyi çalı-

Timar sisteminin bozulmasıyla, düzen köylü ayaklanmalarıyla sarsılmaya, "saraydan etkili kişiler devlet topraklarını ihsan yoluyla mülk edinmeye ve sonra da buraları vakıf arazi statüsüne dönüştürmeye" başlamıştır. "Hane-çiftlik"lerinin dışında kalan veya terk edilmiş arazilerde kurulan çiftlikler, göçen veya göçürülen serfler ya da yarıcıların yerleştirilmesi ile "şenlendirilmiş"lerdi.

ya da aktif işbirliği sonucu gelinmişti. Yazarlarımıza göre bu koşulların oluşmasında, gerçek reformlarla ilgisi olmayan "Osmanlı reformları"nın büyük payı vardı. "Sultan Mahmud'un ülkedeki mantıksız devrimi", diyordu yazarlar, "ülkenin siyasal, iktisadi ve toplumsal yapısını tahrip etti; onun yerine Türk dilinde en iyi 'kalabalık' sözcüğünün ifade ettiği bir düzen kondu". Ve bozulma Sultan Abdülmecid'in reformlarıyla daha da vahimleşti: "Abdülmecid'in başlattığı reformlar, ünlü Gülhane Hattı Hümayunu ve 1856 Fermanı, sadece işleri daha kötü yaptı; Avrupa bunları sokaktaki bir çocuğun 'isabetli bir atış'ı alkışlaması gibi alkışladı. Gerçekte ilerleme yolunda verilen ödünler uygarlık yolunda adeta aşılmaz engeller haline geldiler. Paris Anlaşması'nın IX. maddesine karşı olmaktan uzağız; istediğimiz şey onun maddelerinin tam olarak uygulanması ve Sultan hazretlerinin tebaasının durumunun iyileştirilmesinin din ve ırk ayrımı yapılmadan, sadece Hıristiyan reayanın lehine işleyen bir tekel haline sokulmadan uygulanmasıdır" (s. 164-165).

Gerçekten de "reform" adı altında "milleti hâkime"yi kendi ülkesinde "milleti mahkûme" haline getiren dönüşümden kurtulmanın ve herkesi eşit ve özgür vatandaş statüsüne ulaştırmanın yolları nelerdi? Yazarlarımıza göre bunun yolu toprak sisteminde yapılacak köklü bir değişmeden ve dışa açık bir iskân politikasından geçiyordu.

Osmanlıların Balkanlar'daki topraklarında nüfus yoğunluğu çok düşüktü ve toprakların çok büyük bir kısmı ekilmiyor, alınıp satılamayan meralar olarak kullanılıyordu.[26] Mera hakkı, yazarlarımızın vurguladığı gibi, "her belediyenin, köyün, hatta her çiftliğin bir kayıt resmi ödeyerek, tapu almaya veya yirmi yıl sonra mülkiyetine sahip olmak için öşür ödemeye gerek bile görmeden sahip oldukları bir mülkiyet hakkı" idi (s. 194). Hayvancılık ve yün üretimi için de kullanılmayan bu meralar devlete bir şey getirmiyor ve yarı atıl bir durumda bırakılıyordu. Örneğin 23 mil karelik bir meraya sahip olan Varna belediyesi yılda sadece yüz sterling ödediği bu geniş arazinin ancak otuz dönümlük bir kısmını ekiyor, geri kalan kısmı da "cılız koyun, sığır ve yarı vahşi atların ortak yeri olarak" kullanılıyordu (s.193).

Öte yandan nüfus azlığı, tembellik ve devlet kontrolünden uzak olmak gibi faktörler toprağın değerini de azaltıyor ve örneğin, "Londra'dan sadece altı günlük mesafede (o tarihte T. T.) ve en elverişli iklim ve topraklara sahip bir ülkede, toprak, dönümü 1,3 sterling olarak, Avustralya çöllerinden ya da Rocky dağlarından daha ucuza geliyor(du)".[27] Bu durumun başlıca sorumlusu da Hıristiyan reaya idi çünkü bu reaya geniş toprakları istediği gibi tasarruf ediyor, buna karşılık bilgili ve girişken yabancılara bir karış toprak bile verilmiyordu. Ve bu da "her yıl tüm topraklarının üçte ikisi ekilebilir arazi iken, onda biri, daha kesin bir ifadeyle on altıda biri ekilen, üstelik kötü ekilen bir ülkede oluyor(du)" (s. 192).

Saint-Clair ve Brophy'nin çizmiş oldukları bu hüzün verici Osmanlı tablosundan nasıl bir reform programı çıkardıkları artık herhalde kolayca anlaşılabilir. Yazarlarımıza göre Osmanlı yönetimi bu toprakları Batı Avrupalı göçmen çiftçilerin iskânına da açmalı ve bunun için de gerekli hukuki ve ideolojik zemini hazırlamalıydı.

Askerlikten muaf olan Hıristiyan reaya, vergisini de zamanla değeri 1/10, hatta 1/12'ye düşmüş bir parayla ödediği için adeta vergiden muaf hale gelmişti. Çalışkan, dürüst ve toprağa bağlı köylüler sadece Müslümanlar arasındaydı ve bu yozlaşmış koşullarda Türklerin etnik varlıklarının yok olmamasının tek nedeni de buydu.

Kapitülasyonları uzun uzun eleştiren yazarların optiğinde böyle bir çözüm de Osmanlı geleceği açısından tehlikelerle dolu bir çözüm değil miydi? Başka bir deyişle, 1857 nizamnamesi vesilesiyle değindiğimiz gibi, Osmanlılar yağmurdan kaçarken doluya tutulma ve bu bölgelerde egemenlik haklarını tamamen kaybetme riski içine girmiş olmayacaklar mıydı? Bu bağlamda Saint-Clair ve Brophy, Batılı kolonların Osmanlı uyruğuna geçerek vergi vermelerinin ve mutlaka askerlik görevliyle de yükümlü kılınmalarının şart olduğunu vurguluyorlar; buna karşılık olarak da yerel ve "bazı koşullarda da" genel yönetime katılma haklarından söz ediyorlar (s. 202).

Bu konuyla ilgili olarak ekleyelim ki, Batılı seyyah, yazar ve diplomatlar arasında Osmanlı reformlarını samimiyetsiz bulan ve eleştirenler çoktur. Bunlardan, örneğin Saint-Clair ve Brophy ile tanışmış ve eserinde onlardan övgüyle söz etmiş olan James Baker de Balkanlar'ı, (özellikle de Makedonya'yı) Batılılar için ideal bir göç ve iskân alanı olarak görüyordu. "Makedonya Türkiye'ye göçecek bir kapitalist için kıyaslanmayacak bir şekilde en iyi yerdir," diyordu Baker, "orada dünyanın en zengin ve son derece ucuz topraklarını, hemen her türlü hububatın ekimi ve başta koyun olmak üzere hayvan yetiştirmek ve köklü bitkiler için elverişli iklimi bulacaklardır."[28]

Bugün biliyoruz ki, Avrupalı göçmenlere kapıyı açan nizamname pek uygulanmamış, İngiliz yazarların önerileri yankı uyandırmamış ve Balkanlar da sonunda, zaten iktisaden egemen halde bulunan yerli Hıristiyan halkların örgütlenmesi

ve savaşması sonunda Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. Bu uluslaşma sürecinin yarattığı zahmetli göç ve iskân hareketlerine ileriki sayfalarda değineceğim. Bundan önce Saint-Clair ve Brophy'nin önerilerine benzer görüşlerin Ali Paşa tarafından kaleme alınmış (ya da ona atfedil-

Muhtemelen 20. yy başında Balkanlar'daki bir istasyondan İstanbul'a doğru Müslüman nüfusun göçü.

Elveda Doğduğum Toprak! adlı broşürün kapağından alınmıştır. 1995. Tarih Vakfı.

miş) "vasiyetname"de de savunulmuş olduğuna işaret etmemiz gerekiyor.

ALİ PAŞA'NIN "VASİYETNAME"Sİ

Fuad ve Ali paşaların ölümlerinden (1869 ve 1871) çok kısa bir süre önce kaleme aldıkları iddia edilen, fakat otantik oluşları hakkında da hayli kuşku duyulan vesikalar yine de büyük bir ilgi konusu olmuş ve tartışmalara yol açmıştır. Bunlarda, özellikle Ali Paşa'ya atfedilen "vasiyetname"de, Osmanlı Devleti'ne göçler ve iskân konusunda yukarıda incelediğimiz yazarlarla büyük benzerlikler gösteren fikirlere rastlıyoruz. Üstelik bu fikirlerin Saint-Clair ve Brophy'nin eserlerinden iki yıl sonra açıklanmış olmaları da ayrıca düşündürücüdür. Şimdi "vasiyetname"ye eğilebilir ve Ali Paşa'nın göç konusundaki fikirlerini sorgulayabiliriz.

Ali Paşa da, İngiliz yazarlar gibi, Osmanlı topraklarına Batılı göçmenlerin yerleştirilmesini öneriyordu; fakat bunu önermeden önce ve bu düşüncesini temellendirmek üzere ülkede toprak mülkiyetini zaafa uğratan sistemi şöyle eleştiriyordu: "Vakıflar ve başka mülkler yararına alınan tedbirler çok yetersizdir; ahalinin şu andaki durumu -düşük ve bu yüzden de mülk sahibi sıkışınca hemen malını satıyordu. Ülkede işlenmiş toprakların çok az ve toprak değerinin düşük olması da buradan kaynaklanıyordu. İşte Ali Paşa'yı yabancı göçmen politikasına yönelten durum buydu. Bu geniş ve boş topraklara Avrupalı çiftçileri yerleştirmek ve onları Osmanlılaştırmak mümkün değil miydi? Bu noktada, Ali Paşa'nın "vasiyetnamesi"ndeki şu çarpıcı satırları okuyalım: "Alman, İsviçreli, İrlandalı göçmen Amerika'ya gittiğinde tam olarak Amerikanlaşıyor, Avustralya'ya giden de Avustralyalılaşıyor. Bizde de sanayici olsun, tüccar olsun pek çok Avrupalı görevlinin bizlerden daha Osmanlı olduklarını gözlemlemekteyiz. Onlar bizim çıkarlarımızı bizden daha iyi anlıyor ve bizden vatansever oluyorlar." Bu koşullarda "en güvenceli ve en az masraflı yol dış ülkelerden becerikli kimseleri getirip Osmanlı ülkesine yerleşmeye teşvik etmektir."[30]

PARİS ANTLAŞMASI'NDAN '93 HARBİ'NE: "MUKATELE-İ AZİME"NİN YOLLARI

Yakın Osmanlı tarihi daha çok siyasal tarih, siyasal düşünceler tarihi ve kurumlar tarihi olarak ele alınmıştır. Oysa bu tarihte, "üst-belirleyici" nitelikte olan nedenler, sanıyorum ki, daha çok "Şark Meselesi" diplomasisi ile bunun yarattığı savaşlar ve göçler çerçevesinde aranmalıdır. Başka bir deyişle, "Şark Meselesi", emperyal müdahaleler ve Osmanlı devlet adamlarının yeteneksizliği (ya da Namık Kemal'in deyimiyle Dersaadet'teki "kaht-ı rical"), Osmanlı coğrafyasında uluslaşmayı sonunda karşılıklı kırım ve etnik temizlik araçlarına yönelten bir ortam yaratmıştır. İlginçtir ki, gayrimüslimlere siyasal eşitlik getiren ve Osmanlı Devleti'nde çağdaş vatandaşlık yönünde cesur bir adım olan 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan'a yazdığı bir tezkirede, ülkede Müslüman ve Hıristiyanlar arasında bir "mukatele-i azime"ye yol açabilecek bir vesika olarak eleştirilmişti.[31] Bu "mukatele-i azime" yıllar sonra gerçekleştiğine göre, bugün M. Reşit Paşa'yı "gerçekçiliği" ve "ileri görüşlülüğü" dolayısıyla övmemiz mi gerekiyor; yoksa kendisiyle de çelişerek, sekülerizm kavgasından kaçtığı ve "mukatele"yi hazırlayan atmosfere katkıda bulunduğu için yermemiz mi? Gerçek şudur ki, Osmanlı Devleti'nde 1850'lerde Düvel-i Muazzama'nın zorlamasıyla yürütülen "ıslahat" kavgası Mithat Paşa ile samimi liderini bulmuş, fakat 1877 savaşı ve bunun yarattığı göçler Abdülhamid İslamcılığına zemin hazırlayarak bu gelişmeye son vermiştir.

1877-78 savaşının başlamasında ve sonuçlarının Avrupa kamuoyuna takdiminde İngiliz "liberal"i

Tepelenli Mehmed Ali Paşa gibi büyük ayanların politikaları sonucu Osmanlı toprak düzeni önemli ölçüde değişir.

ları izleyen tüm hastalıklar şimdiden Müslüman halkta bir nüfus düşüşüne yol açtı; şimdi devamlı baskı ve sefalet tahrip işlemini tamamlayacak... Türkler Hıristiyanların kendi yanlarında yaşamalarını hoşgörüyle karşılıyorlardı; Hıristiyanlar kuşkusuz aynı şekilde davranmayacaklar. Bütün bir halk yok olmaya doğru gidiyor. Böyle bir değişikliğin ifade ettiği tüm ıstırabı tahayyül etmek kolaydır. Bir milleti yeryüzünden silmek: işte bir sürü Ortodoks din adamının gerçekleşmesi için dua ettikleri 'kutsal' eser budur."[32]

Kuşkusuz bu gelişmeler çok yönlüdür ve ayrıntılı incelemelerin konusu olmuştur. Ne var ki bunlardan üzerinde az durulmuş olan ve bu makalenin de konusunu teşkil eden göçlerin, uluslaşma sürecimizdeki önemli yeri yeterince vurgulanmamıştır.

Abdülhamid İslamcılığının şekillenmesinde, etnik köken itibariyle Türk olmayan fakat Balkanlar'da alevlenen karşılıklı husumet duygularının sonucu olarak Müslüman Türkiye'den başka sığınacak yurdu da kalmayan göçmenlerin önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca Hicaz ve Bağdat demiryolu girişimleri, aslında gerçekçi görünmeyen ve zaten gelişmelerin de çürüttüğü bir şekilde, Ortadoğu Arap dünyasının da Müslümanlık üzerine kurulu bir "Osmanlı vatandaşlığı" bilincine entegre edilmelerini hedefliyordu.[33] Bütün bu gelişmeler Abdülhamid'in din temelli "ulusallık" politikasına, başka bir deyişle hanedan devletinin cemaat yapısının siyasallaşarak "uluslaşma"sına götürmüştür. Ne var ki aynı İslamcı politika, laik muhalefeti istibdat rejiminin ve hafiye sisteminin insafına terk ederek aydınlanmacı Osmanlı seçkinlerini küstürdüğü gibi, o sırada İstanbul'da ve Anadolu şehirlerinde sayıları hayli kabarık Hıristiyan ve Musevi Osmanlıların entegrasyonunda da ciddi sorunlar yaratmıştır. 19. yy sonları ile 20. yy başlarında Osmanlı Hıristiyanları arasında Amerika kıtasına yönelen umutlar ve gerçekleştirilen zahmetli göçler bu zorluklarla yakından ilgilidir.[34] Bu bakımdan, 1908'de, uzun bir İslamcı parantezden sonra "ilan" edilen "Hürriyet"in, başlangıçta büyük coşku ve umutlar yaratmış olsa bile, çok geçmeden Abdülhamid'inkini aratmayan bir despotizme dönüşmesi, anlaşılması güç bir durum olmasa gerektir.

Ulusal hareketlerin doğuşuyla, "ulus-devlet" olgusu etnik ve kültürel türdeşlik gösteren halklar için cazip bir model haline gelmiştir. Bu iki süreçten birincisi Osmanlı toplumunu bir kısım Batılılar için potansiyel bir yerleşme alanı haline getirirken, ikincisi Türk olmayan Osmanlı halklarını ayrı devletler kurma yönünde kültürel uyanışa ve nüfus hareketlerine yöneltmiştir

Gladston'un ırkçı söyleminin ne kadar etkili olduğunu bugün herkes bilir. Türkiye'de bile çok daha az bilinen husus, bu savaş dolayısıyla kaybedilen topraklarda kırıma uğrayan ya da kırımdan kurulmak için feci koşullarda göçe sürüklenen Müslümanların akıbeti olmuştur. Batı kamuoyu bu konuda çok istisnai olarak duyarlık göstermiştir. Bu istisnalardan biri olan ünlü Fransız coğrafyacısı Elysée Réclus 1878 nisanında şunları yazıyordu: "Türkleri tekrar Asya'ya kovmak sık sık söz konusu oldu. Fakat nasıl yok edildiklerine bakılırsa, bunlardan Boğazları geçecek pek insan kalıp kalmayacağını kendi kendimize sormamız gerekiyor. Kırımlar, açlık, tifüs, hareket halindeki ordu-

DİPNOTLAR

1 Lynn White Junior, *Technologie Médiévale et Transformations Sociales*, çev. Martine Lejeune, Paris, 1969

2 K. Marx, *Oeuvres Politiques*, cilt II, Paris, 1929 (*New York Tribune* gazetesinde yayımlanan 22 Şubat 1853 tarihli yazıdan)

3 *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (İmge Yayınları, 2000) başlıklı çalışmamda bu kuruluşu kan bağlarına dayanan obalar topluluğundan oluşan aşiretlerin yerli halkla karışarak yönlenmesi ve toprak bağlarına geçmesi bağlamında açıklamaya çalışmıştım. Amerikalı tarihçi Rudi Paul Linder Osmanlı kuruluşunu "yazı ilkesi" çerçevesinde açıklayan P. Wittek'e karşı geliştirdiği tezde, o dönemin tüm tarihçilerinin titizlikle incelediklerini sonra hayvan yetiştirici, avcı ve yağmacı Türk aşiretlerinin Bitinya'nın coğrafi koşullarının zorlamasıyla Bizanslılarla karışarak yerleşik düzene geçtiğini ve dinî faktörün imparatorluğun kuruluşunda belirleyici bir rol oynamadığını savunuyor. Linder, "Osman Bey ve Orhan Bey önlerindeki aşiret geleneklerinin, onlara 13. yüzyıl sonundaki sorunlu dönemde eski göçebelerle Bitinya'nın eski-Bizanslılarını birleştirme olanağı sağlayabileceğini gördüler" demektedir. R. P. Linder, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Ankara, İmge, 2000, s. 170.

4 J. Michelet, *Oeuvres Complètes*, cilt I, Paris, 1971, s. 73; Augustin Thierry, *Histoire de la Conquête de L'Angleterre par les Normands*, c. II, Paris, 1867, s. 298.

5 P. Wittek, *Le Rôle des Tribus Turques dans L'Empire Ottoman* (Mélanges Georges Smets içinde) Brüksel, 1952, s. 672.

6 Prof. Ömer L. Barkan, bu konudaki ünlü makalesinde şunları yazıyordu: "Bizim burada bahsetmek istediğimiz dervişler, kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve adetlerini, dini esas ve usullerini de beraber getiren insanlardır ki bunların içinde Türk-İslam memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayıt ve işaret ettiğimiz göç akımını idare etmiş mühtesibbis kafile reisleri, bu istilanın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleşikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır... Onlar yeni bir dünyaya, yani diğer bir Amerika'ya gelip yerleşen halk yığınları için sosyal ve siyasi büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu karışık devirde halkın içinden yetişmiş yetkin şahsiyetlerdir... Bir çok köylere isimini veren,

elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima Batı'ya doğru Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zâviyeler ve bu zâviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların homemride kullanan, şeyhlerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler bizim ekonomi çekecek bir çok özelliklere sahiptirler." "İşıla Devletlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, sayı II, Ankara, 1942.

7 Ünlü oryantalist Bernard Lewis, Fransız *Le Monde* gazetesinde yayımlanan (16 Kasım 1993) bir söyleşisinde 1915 tehciri konusunda bu yönde bir analiz yapmıştır. Lewis, tehcirin Osmanlı Devleti'nde çeşitli nedenlerle (strateji, ekonomik, kriminel vb.) yüzyıllardır uygulandığını belirttikten sonra, Birinci Dünya Savaşında Rus ilerlemesi karşısında Van şehrinin Müslüman halkının(nda) zikrederek sürüldüğünü(nün) sanmıştır. Lewis "bu Müslüman halkın pek azı bu 'dostane' (vurgu Lewis'ine) sürgünden hayatlarını kurtarabildiler" diyeekletmiştir.

8 Prof. Ömer L. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul, 1943. Ayrıca bkz. Ö. L. Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı imparatorluğu'nun Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri," *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1939, c. I, sayı. I ve "Rumeli'deki Kulluklar ve Ortaköy Kullar," aynı dergi sayı 3. Barkan bu köylülerin statüsünü Batı Avrupa "serf"lerine en yakın statü olarak görmektedir Bkz. "Türkiye'de 'Serva' Var mı İdi?" *Belleten* cilt. XX, no. 78.

9 Prof. Dr. Halil İnalcık, *The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Peasants (Contribution a l'Histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottomon* içinde; kol. eser Louvain, 1982, s. 108-111). İnalcık analizinde, T. Stoianovitch'in (aşağıda değindiğimiz) çalışmasına gönderme yaparak onun "iç kolonizasyon" fikrine katıldığını ifade ediyor (s. 115).

10 Huseyin Arslan, Osmanlı Mühimme defterlerinde rastladığı örneklere dayanarak 16. yüzyıldaki göç nedenlerini vergi yükü, yönetici baskısı, kıtlık, salgın hastalıklar, toprak yetersizliği, ovalara yerleşme arzusu gibi nedenlerle açıklıyor. Bkz Hüseyin Arslan, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*. İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001, s. 207-225.

11 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları 1994, s. 81- 87.

12 *Aynı eser*, s. 87.

13 Traian Stoianovitch, *Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800, The Journal of Economic History*, vol. 13, 1953

14 R. C. K. Ensor, *England 1870-1914*, Oxford, Clarendon Press, 1936, s. 116.

15 Oysa Lamartine'in kendisi, Sultan'a layıkıyla sunduğu "kendi masrafıyla Avrupalı vesair bir takım zürrâ celp ve iskân" etmek amacıyla bir imtiyaz istemişti. Bu ilginç olayın ayrıntılı öyküsünü, "Lamartine, Osmanlı Devleti ve Burgaz Ova Çiftlikleri" başlıklı makalede anlatmıştım (bkz. T. Timur, *Osmanlı Çalışmaları*. Ankara, İmge Yayınları, 2001, s. 227-238).

16 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. T. Timur, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati" (*Osmanlı Çalışmaları* içinde), s. 246, (Alıntı 2 Temmuz 1867 tarihli *The Times* gazetesindeki yazıdır).

17 Bu konuda Robert Anhegger'in "Almanların Türkiye'ye Göçü" (*Tarih ve Toplum*, 1985 Eylül sayı 31) başlıklı makalesinde ilginç bilgiler bulunuyor.

18 Bu konudaki bilgiler için bkz. Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı," *İlmi Araştırmalar* dergisi, sayı: 3, s. 51-63

19 Nüfus(menin) Osmanlıca metni (U. Gülsoy'un nüshasına göre) *Takvim-i Vekayi'nin*g Şevval 1274 tarihli sayısında yayımlanmıştır (Aşm. s. 55.) Fransızca çevirisi ise, Aristarchi Bey (Grégoire) tarafından derlenen *Legislation Ottomane* (Constantinople, 1873, cilt. I. s. 16-17) başlıklı eserde yer alıyor. Ayrıbelge B. C. Collas'ın 1864'te yayımlanan *1864'te Türkiye* (İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2005, s. 395-397) başlıklı eserine dek olarak konmuştu. (Fransızca: *La Turquie en 1864*, Paris, 1864, s. 458) Collas, Fransa'da deniz ticaret filosu kaptanlığı (1840) ve milletvekilliği (1849) yapmış ve ilk kez 1860'ta geldiği Osmanlı Devleti'nde uzun süre kalarak "en üst düzey Osmanlılarla ilişki kurmuş", ticaret hukukunu çok iyi bilen bir Fransalı. (Yazarın yaşamını için bkz. *Dictionnaire de Biographie Française*, c. 13, 1960). Collas, eserinde Osmanlı Devleti'nin "Fransa'nın tahıl ambarı olabileceğini" yazıyordu.

20 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 104

21 K. Karpat, *aynı eser*, s. 266. Karpat'ın incelemesine göre, "1864 yılına gelindiğinde, Türk kaynaklarına göre çoğu Kırım'dan ve bir kısmı da Kafkasya'dan olmak üzere toplam 595000 göçmen Osmanlı topraklarına sığınmış bulunuyordu" (s. 265).

22 Stanislas G. B. Saint-Clair, *A. Brophy: A Residence in Bulgaria*, Londra, 1869. Yazarların, dilini bildikleri ülke hakkındaki kişisel ve doğrudan tanıklıkları dışında, konuyla ilgili literatüre de hâkim oldukları dikkati çekmektedir. Saint-Clair ve Brophy, Mr. Blunt ve Longworth'un raporları gibi istisnalar dışında, Britanya konsolos raporlarından küçümseyici birdille söz ediyorlar. Bununla beraber, yazarlar, Grekya da Ermeni dragomanlarla birlikte tütün ve kahve ticareti yapan "en yanlı konsoloslarını raporlarında hile durumun bütün açıklığa ile görüldüğü" kanısındalar (s. 283).

23 O dönemde Doğu Sorunu ile çok yönlü olarak ilgilenen ve konuyla ilgili literatürü yakından izleyen Engels'i burada tanı olarak almıtılmamanın ilginç olacağını düşünüyorum. Engels Marx'a yıllardığı 12 Ağustos 1869 tarihli mektubunda şunları yazmıştı, "Urquhartçıların budalalığı ve adiliği *Residence in Bulgoria* kitabına hiç gönderme yapmamalarıyla ortaya çıkıyor. Bu kitap iki kişi tarafından yazıldı. Biri (St. Clair) Türkçe, Rusça, Lehçe ve Bulgarca bilıyor ve ülkede üç yıl yaşadı; diğeri bir buçukyıldır orada ve ikisi de hâlâ oradalar. Kitap son derece akıcı ve uyarıcı bir şekilde yazılmış ve o konuda bildiğim bütün eserlerden daha değerli. Yazarlar, İngiliz iseler de, garip bir şekilde ön-yargılardan uzaklar, fakat ikilisadi vesiyasi konularda bazı noksanları var. Yine de görmesini bilıyorlar. Hıristiyan dostu olarak en azından Brophy-geldiler; fakat tamamen Türkler lehine fikir değiştirdiler. Türk hükümet sistemi hakkında da söyleyecek şeyleri olduğu için, Urquhartçılar (bu konuda ortak fikirleri olmasına rağmen) kendi açılarından bile bunu *Free Press*'lerinden daha değerli olan bu kitaba gönderme yapma hakkına sahip değiller. İçerdiği olgular Urquhartçıların tüm gevezeliklerinden daha değerli ve İstanbul'daki Rus ve Fransız politikaları dolayısıyla da *'short armed'* Collet onları kıskanabilir. Kolay okunur biçimde yazılmış, ilgiyle okunuyor ve burada *Free Press*'in on yıldır ortaya attığı peygamberane fikirlerden çok daha iyilik yapacak." Bkz. Marx-Engels; *Correspondence*: Cilt: X. Paris, Ed. Sociales, 1984. s. 162.

24 İngiliz yazarlar incelediklerı bölgelerde Hıristiyan reayanın Rum ve Bulgarlardan oluştuğunu, buna karşılık Ermeni reayayı fazla tanımadıklarını yazıyorlar. Trabzon'daki İngiliz konsolosu da, 1871'de Anadolu reayasını anlatan bir rapor kaleme almıştır. Buna göre Anadolu'da Müslüman köylüler de Ermeni sarrafların %24 ile %60 arasında değişen (bileşik) faizleri altında ezilmekte ve çoğu kez topraklarını kaybetmektedirler. Konsolos Palgrave "(...) Anadolu'da burjuzinmak demek bir Ermeni tefecinin eline düşmek demektir" diyordu. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*; İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005. Ek: 2

25 Saint-Clair, Brophy, *age*, s. 160 (İzleyen sayfalarda bu esere

yapılan göndermeler y azı içinde verilecektir).

26 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı* (İstanbul, Eren Yayınları, 1998) başlıklı eserinde 1274 (1858) tarihli Arazi Kanunnâmesi'nin 97. maddesi, "mera yerlerinin alınıp satılmasını, sokulup tarıma açılmasını, üzerine mandıra, ağıl ve bina yapılmasını, ağaç dikilerek bahçe yapılmasını yasaklıyordu," dedikten sonra, "Fakat bu yasağa rağmen özellikle çiftlik sahipleri köylülerin ortaklaşa yararlanmasına ayrılmış meraları sökerek tarla haline getiriyorlardı" diye ekliyor ve Osmanlı Ahkâm defterlerinden bunu dair örnekler veriyor (s. 110)

27 Sir Clair ve Brophy'nin bu satırları yazdığı yılın son son günlerinde R. G. Watson da, İngiltere Büyükelçiliği'nden Londra'ya yolladığı mektupta (25 Aralık 1869), "(Bursa'daki) nüfus yoğunluğu düşük olan bölgenin İngilizlerin göç etmesi bakımından müsait bir yer olduğunu)" söylüyor ve "Boğaziçi ve Varna arasındaki Karadeniz kıyılarının da İngiliz kulonizasyonu bakımından, bir dönümlük mükemmel tarım arazisinin 2 Lira civarında satın alınabileceği daha müsait ve geniş bir alan oluşturduğunu" yazısına ekliyordu. Bkz. Ergun Turkcan, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre: 110 Yıl Önce İstanbul'da Çalışma Hayatı" *Tarih ve Toplum*, Kasım, 1984

28 J. Baker, Sain-Clair ve Brophy ile görüşmeleri hakkında, "Türkiye sorunları hakkında zekice verdikleri bilgi düşünceleri dinlemekten çok memnun oldum," der. Bkz. *Turkey in Europe*. Londra, 1877, s. 30, 477.

29 Engin Deniz Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşa'nın Siyasi Vasiyetnameleri*. İstanbul, 1978, s. 35. Akarlı çalışmasını sunarken, aralları zaten bulunamamış olan vesikaların tarlışmalı olduklarını belirtmekle beraber, bunların içeriklerinin vezirlerin söz ve davranışlarına çok uygun olduğunu (R. Davison'a da tanık göstererek) ekliyor.

30 *Aynı eser*, s. 37.

31 Tezkire'nin tamamı Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'inde okunabilir. (*Tezakir*, 1-12; Türk Tarih Kurumu yayını, 1991, s. 79).

32 Elysée Réclus, *La Question d'Orient. Marseillaise*. 3 Nisan 1878. Aynı yönde gönderilere, (zamanında kamuoyuna yansıtılmayan) İngiliz diplomatik raporlarında da rastlıyoruz. K. Karpat'ın İngiliz arşivlerinden aktardığı bilgilere göre, Büyükelçi Layard'ın 13 Mart 1878 tarihli raporunda şunları okuyoruz: "Ruslar geçen yaz Balkanları geçtiklerinde adaleti ve koruma vaatleriyle Müslümanları silahlarını bırakmak için kandırmış ve o silahları Bulgarlara devretmişlerdi. Bunu, insanların rastgele katledildiği ve cesaretin kırıncaya dondüğü bir sahne izledi. Böylesi, en barbar zamandan beri görülmemişti." Konsolos vekili E. Calvert'in raporunda da şunlar yazılıdır "Benim gibi Türklerin dar zihniyetli, kötü idaresini ifşa etmekten hiçbir zaman geri durmamış olan birisine, şu anda hâkim olan durumun, aşikça onlarınki ile karşılaştırılamayacak kadar geniş çaplı, insafsızca ve barbarca olduğu söylendiğinde inanmak mümkündür." Konsolos G. F. Gould ise bu sürgünler sonucu, örneğin 1876'da nüfusu 8600 olan Nış şehrinin nüfusunun 1879'da 300'e düştüğünü kaydetmiştir. Bkz. K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, s. 116-117.

33 Almanya'da bir ara Bağdat demiryolu güzergâhına Alman, sonra da Ermeni iskânını düşünenler olmuşsa da sonunda anlaşmaya bunu yasaklayan bir madde girmiştir (Bkz. E. Mead Earle, *Bağdad Demiryolu Sorunu*; İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972, s. 135). Buna karşılık, Hicaz demiryolu güzergâhında, "bilhassa Amman ve çevresinde yer alan yerleşim alanlarında, stratejik ve ekonomik düşüncelerle Çerkes ve Çeçen muhacirlerinden oluşan yeni köyler tesis edilmiştir". Dr. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*. İstanbul, Eren Yayınları, 1994, s. 249.

34 Bkz. Dr. Adem Kara, *Yeni Kitaya Osmanlı Göçleri ve Neticeleri*. İstanbul, IQ Yayınları, 2007 K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 277-299.

YENİ BİR BELGE

"MUHAFAZA-İ MUKADDESAT CEMİYETİ'NİN DÜZENİ"

METE TUNÇAY

Türkiye'de Sol Akımlar 1908-25 adlı kitabımın Ankara'daki Bilgi Yayınevi tarafından yapılan 3. basımında (1978), Mustafa Suphi ve yoldaşlarının akıbetini anlatırken çerçeve içinde, "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin Düzeni" adında kısa bölüm yazmıştım. Daha sonra, kitabımın BDS Yayınları arasındaki genişletilmiş basımlarında bu çerçeveyi kullanmadım. Şimdi, Prof. Dr. Cemil Koçak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde söz konusu gerici derneğin daha önce görmediğimiz bir bildirisini buldu. Arkadaşım Yücel Demirel de, bunu yeni harflere aktardı. Çerçeve içinde yazdıklarımın özetini güncelleyerek burada sunuyorum.*

Türkiye Komünist Fırkası'nın lideri Mustafa Suphi (sağda), Ethem Nejat (ortada) ve İsmail Hakkı'yla birlikte. Bakü, 1920.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı, yerel halkı Kadı Raif Hoca'nın önderliğindeki Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin kışkırttığı bilinmektedir. 1921 yılı başında Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin toptan istifa ederek kurdukları bu derneğin arkasında (AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan birtakım telgraflardan anlaşıldığına göre) Erzurum Valisi Rodoslu "Deli" namıyla tanınan Hamit [Kapanlı] Bey'in ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın olduğu anlaşılmaktadır.

Bu telgrafları çeşitli yazarlar alıntılamışlardır:

- Önce 1966'da, "Dr. Samih Çoruhlu" takma adıyla *Yeni İstanbul* gazetesinde "İstiklâl Savaşında Komünizm

* Cemil Koçak ve Yücel Demirel'e teşekkür borçluyum.

Faaliyeti" adlı yazı dizisinde 15-16 Temmuz tarihli tefrikalarda;

- Sonra 1971'de, Hikmet Bayur *Belleten*'deki (cilt XXXV, No. 140) "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar" başlıklı uzun makalesinde (s. 587-654);

- Daha sonra 1980'de, Prof. Dr. Ergün Aybars AÜ DTCF'nin *Tarih Araştırmaları Dergisi*'ndeki (cit XIII, Sayı 24) "M. Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi ve Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler" adlı yazısında (s. 88-104);

- Son olarak da 1997'de, Prof. Dr. Yavuz Aslan, *TKP'nin Kuruluşu ve M. Suphi* kitabında (T. Tarih Kurumu Yay.).

İttihatçıların 1913 yılının ocak ayında Babıâli baskınıyla devirdiği yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla, Raif Efendi'nin Ankara'ya muhalefeti Suphilerin ortadan kaldırılmasıyla sona ermemiş, yeni anayasaya (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) ve mayısta kurulan (Birinci) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı da devam etmiştir. Bu konularda Karabekir'in de çekinceleri olmuştur. M. Kemal Paşa 1921 temmuzunun sonunda ona dört taksitte çektiği uzun bir şifre telgrafta, hem Karabekir'in hem de Raif Efendi'nin itirazlarını yanıtlamaya çalışmıştır. Bu arada, "Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu (dönüştürüleceğinin sezinlendiği) hakkındaki fikri, bir vehm-i mahzından (salt kuruntusundan) başka bir şey olamaz" diye yazmıştır. (Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri.*)

Erzurum örgütünün Muhafaza-i Mukaddesat adını alarak A-RMHC şemsiyesinden kopması, M. Kemal komünizm propagandası ve teşkilâtı olduğu zehabı hasıl oluyor. Halbuki ne millet ve ne Meclis ve ne hükümet böyle bir cereyana taraftar olmamıştır. Ancak Rus Sovyet Cumhuriyetiyle

Adnan Adıvar'dan Vali Hamit'e gönderilen telgraftan: "Erzurum'da ahiren 'Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk' cemiyeti namıyla yeniden bir cemiyet teşekkül ettiği ve cemiyetin maksad-ı teşekkülü komünizm aleyhine propaganda yapmak olduğu (...) telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu telgrafnamelerin mütalâasıyla memlekette vâsi bir komünizm propagandası ve teşkilâtı olduğu zehabı hasıl oluyor. Halbuki ne millet ve ne Meclis ve ne hükûmet böyle bir cereyana taraftar olmamıştır."

Kâmil Paşa'nın yeğeni olan merhum Hikmet Bayur çalışkan bir (alaylı) tarihçi olmakla birlikte, ömrü boyunca İttihatçı fobisinden kurtulamamış, ayağına taş dokunsa İttihatçılardan bilmiştir. Buradaki analizinde de, Suphi'leri Yahya Kahya'ya İttihatçıların öldürttüğü sonucuna varmaktadır. Onun bu yargısı, başka araştırıcıları da etkilemiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'larına Erzurum'dan üye seçilen Hoca Raif (Dinç 1874-1949) Hendi, Sivas Kongresi'nden sonra kurulan Heyet-i Temsiliye'ye girmiş, ama Birinci TBMM'ne katılmamıştır. M. Kemal Paşa'nın Karabekir'le Paşa'yı çok rahatsız etmiş olmalı. Daha 3 Şubat 1921'de Dahiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Vali Hamit'e, isim sorunuyla birlikte dönemin iç ve dış politikasına da ışık tutan şu telgrafı çekmiştir (Bayur, *op.cit.* s. 648-49):

"Erzurum'da ahiren 'Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk' cemiyeti namıyla yeniden bir cemiyet teşekkül ettiği ve cemiyetin maksad-ı teşekkülü komünizm aleyhine propaganda yapmak olduğu her tarafa çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu telgrafnamelerin mütalâasıyla memlekette vâsi bir dostane ve hatta müttefik bir politika takip etmek vaziyet-i hazıra-i siyasiyemize en muvafık ve hayırlı bir yol olduğuna kanaat ederek Meclis ve Hükümet karar vermiş olduğundan Ruslar hakkında dost bir millet muamelesi icrası takarrür etmiştir. Bu muamele-i cemilekâraneden gerek hariçten ve gerek dahilden istifade ederek propagandaya kalkışanlar olduğu muhakkaktır. Milletin metin ve sebatlı evsaf-ı esasiyesi böyle bir cereyana kapılmaya mani olduğu muhakkak ise de, son zamanlarda teşviş-i efkârı mucip olacağı mülâhazasıyla böyle propagandalara suret-i katiyede mani olacak tedabir ittihaz

"Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nin arkasında Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın olduğu anlaşılmaktadır.

Bahattin Öztuncay, *Hâtıra-i Uhuvvet. Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950.*

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katlini örgütleyen Yahya Kaptan.

edilmiştir. Ancak 'Türkiye İresmil Komünist' ve İHalkI 'Iştirakiyyun' namile teşekkül eden fırkalar kendiliklerinden tatil-i faaliyet etmişlerdir. Binaenaleyh halkın bu cereyana karşı cemiyetler teşkiliyle her tarafa ika-i telâş ve heyecan edecek mahiyette telgraflar keşide etmesi doğru olamaz. Çünkü her amel bir aks-i amel isdar ederken mutlaka bir sarsıntıyı mucip olur. Her taraftan Hükûmetin aldığı istihbarat-ı mevsukaya nazaran bizi konferansa İLondra Konferansı' davet etmeye İngilizlerin razı olması Şark politikamızın müessir inkişafının dahl-i azimi olduğu tahakkuk etmiş olmasına nazaran şimdi dolayısıyla Şark politikası aleyhine teveccüh edebilecek böyle bir cereyanın pek muzır olacağı azade-i iştibahtır. Binaenaleyh zat-ı âlilerince bu hususat nazar-ı dikkate alınarak cemiyet-i mezkûrenin bu suretle neşriyat ve teşvikatının ehemmiyet ve heyecanla telâkkisine meydan verilmemesini heyet-i vekile kararıyla rica ederim."

Fakat Erzurum örgütünün hâlâ Muhafaza-i Mukaddesat ismiyle ısrar ettiğini M. Kemal Paşa'nın 1922 yılının ocak ayı ortalarında Karabekir'e çektiği bir telgraftan anlıyoruz: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, No. 415.

Sonradan Kemalist iktidarla uzlaştığı anlaşılan Raif Hoca, II. dönemde Erzurum, V. dönemde Zonguldak, VI. dönemde Rize, VII ve VIII. dönemlerde yine Erzurum milletvekili seçilmiş ve bu görevdeyken ölmüştür. Biyografisi için bkz. *Türk Parlamento Tarihi – TBMM II. Dönem*. III. Cilt, s. 303-4.

"Beyanname"de (bkz. yan sayfa), mühürdeki yıl kaydından başka ay ve gün belirten bir tarih olmamakla birlikte, içeriğinden Suphi'lerin henüz sağ olduğu, 1921 yılının ocak ayında çıkarıldığı anlaşılıyor.

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Cemiyetin nizamnamesi

İSİM VE CİHET-İ TESMİYE

Madde 1. Âzâlarının istifasıyla inhilâl edip bir müddetten beri münhal bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyʻet-i Merkeziyesi makamına kaim olarak şöyle mühim bir zamanda teşkilât-ı milliye meyanında vaki boşluğu doldurmak ve mevad-ı âtiyede beyan olunan hususatın da temin ve istihsalini hayr-ı husule getirmek üzere *Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyʻet-i Merkeziyesi* namıyla tevsian bir cemiyet teşekkül etmiştir.

CEMİYETİN SEBEB VE SURET-İ TEŞEKKÜLÜ

Madde 2. Beş altı seneden beri felâketin envaına maruz kaldıktan sonra neticesinde de tamamiyet ve mevcudiyet ve hakk-ı istiklâline hariçten darbeler indirilerek parça parça taht-ı esarete alınmak istenilmesi suretiyle zaten hukukuna karşı haricen vaki siyasi tecavüzlerden dolayı hukukunu müdafaa zımnında çırpınmakta olan biçare millet ve memleketin bu kere de inkılâb-ı ictimai nam altında bütün mukaddesat ve maaliyat-ı diniye ve ahlâk ve âdâ ve âdabına ve an'anat-ı milliyeyi tezlilen ayaklar altına alınarak milleti yegâne istinatgâhı olan mefkûre-i diniye ve kuvve-i maneviyeden mahrum ve bütün bütün hak ve hukuktan tecrid edilmiş bir hayvan sürüsü şekline bilifrağ olvechile baziçe-i hevesat ve alet-i intifa edilmesi niyet-i hainânesiyle ve (Bolşevik) komünistlik ve Halkçı İştirakiyun gibi bir takım unvanlarla büyük bir surette hariçte ve hariçtekilere peyrev olarak kısım kısım da dahil-i memlekette din ve millet aleyhinde bir takım teşkilât-ı muzırra ve teşebbüsat-ı mühlikede bulunulduğu ve hatta bunlardan bazı hain serserilerin muntazaman teşkilât tahtında serbestçe hariçten memlekete gelmekte olduğu haber alınması üzerine Erzurum ahalisinin iştirakiyle vuku bulan bir ictima-ı umumide muhalif-i din ve kanun bu gibi teşebbüsat-ı mel'uneye mani olmak ve beliren tehlikelerin önüne geçilmek için icabeden her nevi teşebbüsatta bulunmak üzere yirmi kişiden mürekkep bir heyʻet bilintihap icâbı edilip derhal mülhak kazalar Müdafaa-i Hukuk şubeleri ve belediye daireleriyle leddelmuhabere teşebbüs ve inhap vaki ve takib-i maksat ve istihsal-i gayede iştiraklerini teminen cevap alınmakla cemiyet-i mezkûre teessüs etmiştir.

CEMİYETİN GAYE VE MEKASID-I ESASİYESİ

Madde 3. (1) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Sivas Kongresinde ittihaz ve rehber-i harekât olarak kabul ettiği mukarrerat meyanında tasrih edilmiş olan maksat ve esasatın aynı.

(2) İkinci maddede beyan olunduğu vechile ve dahilde bir takım nam ve unvanlarla mesalik-i ictimaiye diyerek meydana konulmakta olup akaid-i diniye ve ahkâm-ı şer'iyemizle kat'iyen gayr-i kabil-i telif bulunan, derununda (Hükûmet Hükûmet-i İslâmiyedir) ve din-i resmisi din-i İslâmdır) diye musarrah Kanun-u Esasi-i Osmani ahkâmına da taban tabana zıt ve mütebayin bulunan bir takım küfür ve eshad-ı zındıka ve fesat kavaid ve nazariyeleriyle bunların mucit ve müntesip ve nâşirlerine mukabeleten müdafaa için lâzım gelen esbab-ı vesaili ihzar ve icabat-ı saire-i lâzımeye tevessülle bir İslâm memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesat ocağı olmaktan vikayedir.

TEŞKİLÂT

Madde 4. Cemiyetin teşkilâtı balâda zikrolunan Kongre mukarreratının teşkilât faslında muharrer olduğu vechiledir.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (İstanbul: Türkiye Yay., 1969), 2. bas., s. 917-18.

Beyanname

Epey zamandan beri ismini işitip ve bazı ceridelerde okuduğumuz ve ancak ne gibi fitne ve fesat ocağı ve hile ve hud'a tuzağı olduğunu etrafıca tetkik edemediğimiz Komünistlik (Bolşeviklik) ve Halkçı İştirâkiyûn denilen mesâlik-i ibilsânenin alçak ve memleketten kovulmuş, anası babası belirsiz, mazileri mülevves, cinâyât ve cerâim-i müteaddide ile mahkûm memleket ve İslâmiyet'le alakaları katiyen gayr-ı mevcûd bir takım edânî tarafından İslâm ülkelerine sokulmak ve dâhilde de bunlara peyrev bazıları tarafından bu fesat ve fitne ocakları uyandırılmak istenildiği haber alınmış idi.

Bu bâbda kemâl-i ciddiyetle tetkikatta bulunanların malumatından ve kendilerinin neşrettikleri matbu programlarının muhteviyatından bâ-husûs Mustafa Suphi nam şeririn şimdiye kadar bu hususta vücuda getirdiği faaliyeti hikâyeten kongrelerinde kıraat edip hatt-ı destiyle muharrer olduğu halde elde edilen rapor mündericatından bu mesâlik-i leîmenin bütün bütün din ve İslâmiyet'i temelinden tahrip ve ananât-ı milliye ve âdâb-ı mütevârisemizi ortadan kaldırmaktan başka bir şey olmadığı açık ve müdellel bir surette bütün üryanlığıyla meydana çıkmıştır.

Binaenaleyh mesâlik-i mesrûdenin esâsât-ı bâtılasını ve bunun tatbikinden husule gelmiş ve gelecek mazarratı hulasaten ber-vech-i âti beyan ve ilânı cemiyetimize cümle-i vezâifden bildik.

1- Hâşâ sümme hâşâ Allah yok, peygamber yok, halife ve büyük yok, şeriat düzme, yalan, işte bunları esas meslek ittihaz ederek bütün küfriyâtlarını serbest olarak alenen neşr ile ahkâm-ı İslâmiye'yi, ferâiz ve sünnet-i peygamberiyeyi külliyen dünyadan kaldırmaktır.

2- Bu fesadın tatbikine en evvel kadınlardan başlayarak birincide bi'l-külliye namahremliği ref', ikincide onların da umumi mahallere, umumi evlere, umumi tiyatrolara, umumi kahve ve oyunhanelere erkeklerle karışık olarak girip çıkmaları ve umumi aşhânelerde erkeklerle yemek yemeleri ve alelumum kadınlara hariçte birer iş verilerek herhangi bir erkeğe hizmet etmesi mecburiyeti gibi bir takım vaziyetler ihdâs edilmesidir ki maâzallahu Teâlâ ne gibi fenalıklara yol açmış olduklarını ednâ bir mütalaa ile anlamak çetin değildir.

3- Kadınların hane haricinde serbest bulunmalarını temin ve haseb ü neseb keyfiyetlerini yok etmek maksadıyla üç yaşından itibaren bütün çocukları açacakları umumi depolarda toplayıp kendi meslek-i kâfirâneleri dairesinde terbiye etmeleridir ki bu suretle kim kimin evladı olduğu bilinmeyerek rezûbillâh bir hemşire kardeşiyle beraber tamam serbesti dairesinde büyüyüp ve yekdiğerini tanımayacaklarından aralarında ne gibi hâlât ve münâsebâtın tecessüs edeceğini düşünmek bile insanı havsalasını yakacağı cihetle fazla tafsilata hacet görülmüyor.

4- Bilcümle mekteplerden din dersleri kaldırılarak buna mukabil Komünizm meslek-i kâfirânesi esasları talim edilip bütün talebe ve muallimler bu surette yetiştirilerek gelecek nesilleri bi-l-külliye dinden, imandan bi'l-mecburiye âri bulundurmaktır.

5- Bütün cinâyât ve cerâime karşı şer' ve kanunda gösterilen cezaları lağvederek yalnız bir tekdir-i âlenî ile iktifa etmeleridir ki bu da âheng-i içtimâîyi esasından zir ü zeber ederek şer'-i şerif ve kanun-ı münif ile tanzim edilmiş olan muvâzene-i içtimâiyeyi bi'l-külliye ihlâl ve emn ve asayişi düzelmek kabul etmeyecek bir surette imha demek olacağı âşikârdır.

6- Çalışmayan ekmek yemeyecek ve herkes müsavi yiyecek diye zâhiri yaldızlı hap şeklinde bir kaideleri de vardır ki bunun tatbikini de hamile ve doğurmuş kadınların ancak birkaç ay müddetleri müstesna olmak üzere bütün erkek ve kadınlar müşterek ve umumi işlerde birer hizmetle mükellef tutulup ancak herkesin kazancı herkese bırakılmayarak hatta zürrâ' ve ekincilerin bile bütün hasılatları umumi ambarlara ve para ve eşyalar umumi depo ve sandıklara toplanıp sonra bundan Refkom, şura heyetleri ve daha rüçer namlarla hükümet şeklinde halkın başına musallat olan çete ve komiteler kendi istedikleri miktarı kendi arzu ve hevaları dairesinde kendi mevkilerini muhafaza ve bekalarını temin için sarf ve bütün mahlûkata da --eğer yetiştirebilirlerse-- o ambarlar ve depolardan ölmeyecek kadar meselâ yevmiye altmışar dirhem ekmek gibi birer miktar bir şey vermek suretiyle icraya kalkışmışlardır ki bu da yine sırf mel'ûnâne ve zalimâne bir teşebbüs olması hasebiyle bu yüzden Azerbaycan, Türkmenistan, Başkırdistan, Taşkent ve Buhara'daki milyonlarca din kardaşlarımızın bütün servet ve sâmânlarını ellerinden alınıp ırz ve namusları pây-mâl edilerek sokak ortalarında aç çıplak can vermeye mahkûm edilmesini intâc etmiştir. İşte bu yaldızlı hapın içi de ne öldürücü zehirle dolu olduğuna bundan daha başka delil aramaya lüzum kalmıyor.

NETİCE

Bu gibi meslek ve mezheplere sâlik hain-i bi-dinlerin hedef-i taarruzu ibâdullahın din ve iman, ırz ve namus, mal ve canları olup bu maksatlarını istihsal için de herhangi bir vasıtaya müracaattan ve herhangi bir şekl-i münâfıkâne ve iblisâneye bürünmekten katiyen çekinmemektedirler. Meselâ:

Katl ve yağma ve gasp ve garet ile topladıkları ve ecnebi müesseselerden namussuzcasına aldıkları paralardan kendi meslek ve emellerini terviç yolunda halkı iğfal için öteye beriye bir takım mel'ûnları göndermek ve lede'l-icâb isimleri tasrih edilecek olan bir takım paçavra gazetelere yazı yazdırmak için nice yüz binlerle liralar sarf ettikleri ve bunların sahip ve muharrirlerinden bazılarını kendi miyânelerine almakla kesb-i şeref eyledikleri de mezkûr el yazısı raporda muharrerdir. Bu hususta şüphe edenler cemiyet merkezindeki matbu program ve rapor suretlerini görebileceklerdir. Bu ahvalden Ankara'da ki Millet Meclisi haberdar edilip oralarda bu yolda teşebbüsâtta bulunanlar hakkında takibât icrasına teşebbüs olunduğu cevabı da alınmıştır. Binaenaleyh Allah'ını bilir peygamberini sever yollarında can verir saf temiz kalpli din kardaşlarımızın bu hususta gayet uyanık bulunup böyle esvaplı şeytanların şerlerine uğramaktan begayet ihtirâz ve bu gibi din ve millet ve memleket hainlerine tesadüf ve icrâ-yı mel'ûnetlerine kesb-i vukûf ettikleri dakikada keyfiyetten hükûmeti ve cemiyet merkezlerini, merkez olmayan yerlerde heyet-i ihtiyâriyelerini ve hiç olmazsa yekdiğerini haberdar etmelerini beyan ve rica ederiz.

(Mühür) 1337 [1921]

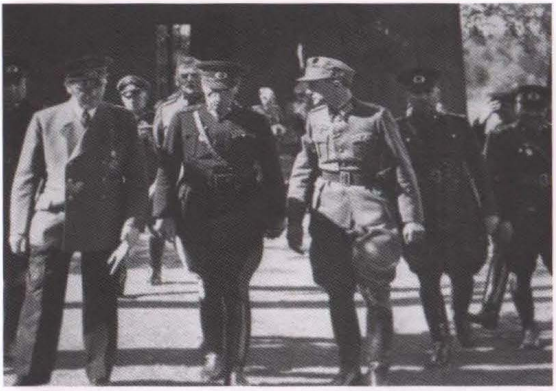
Muhafaza-i Mukaddesât Cemiyeti
Erzurum Merkez-i İdaresi

ORGENERAL CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN ALMANYA GEZİSİ

HİTLER İLE GÖRÜŞME

RIFAT N. BALİ

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Hitler'in davetlisi olan Org. Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki bir Türk heyeti Almanya'ya gidecekti. Gezisi dahilinde Hitler'le görüşen Toydemir, gördüklerini ve intibalarını dönemin reisicumhuru İsmet Paşa'ya bir rapor halinde sunmuş. Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmemekle çok isabetli bir karar aldığını belirtmişti. Rapordan, Hitler'in Türk ordusundan çekindiği ve savaşın başındaki gibi kendisinden emin ve kararlı olmadığı sonucu çıkıyordu.

"Türk Ordusu subaylarından mürekkep bir heyet Org. Cemil Cahit Toydemir'in riyaseti altında Führer'in davetlisi olarak 25 Haziran 1943'ten, 7 Temmuz 1943 tarihine kadar şark cephesi ve manş kanalı kıyılarını gezdi. Ayrılıştan bir gün evvel heyet, Führer ve Kara Or. Kur. Bşk. tarafından kabul edildi. Resimde Führer'in sağında Org. Toydemir ve Mareşal Keitl görülmektedir." (Fotoğrafın arkasındaki yazıdan alıntılanmıştır.)

http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=120698

ORG. CEMİL CAHİT TOYDEMİR KİMDİR?

7 Ağustos 1946-5 Eylül 1947 tarihleri arasında Milli Savunma Bakanlığı yapmış olan Org. Cemil Cahit Toydemir, bakanlığın web sitesindeki mevcut biyografisine göre 1883 yılında İstanbul'da doğdu. 1902 yılında Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun olan Toydemir, 1909 yılına kadar Beyrut ve Hicaz'da kıt'a görevlerinde bulundu. 1909-1914 yılları arasında yüzbaşı rütbesiyle Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katıldı. Toydemir 1915 yılında binbaşılığa terfi ederek Birinci Dünya Savaşı'nda 53. Alay Komutanlığı ve 1916-1918 yılları arasında 33. Tümen Komutan Vekilliği yaptı. 1918 yılının ağustos ayında yarbay rütbesine terfi etti ve 1. Kafkas Tümen Komutanlığına getirildi. 1919 yılının mayıs ayında 5. Kafkas Tümen Komutanlığına getirildi. 1921 yılında albaylığa terfi etti. 21 Ocak 1922 tarihinde 10. Tümen Komutanlığına tayin oldu. 1926 yılında 11. Tümen Komutanlığı görevine getirildi. 1927 yılında tümgeneralliğe terfi etti. 1932 yılında Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığına getirildi. 1933 yılında korgeneralliğe yükseldi ve 5. Kolordu Komutanı oldu.[1] Toydemir, 6 Nisan 1936 tarihinde Askeri Temyiz Mahkemesi II. Başkanlığına,[2] 12 Ocak 1939 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığına,[3] 13 Temmuz 1940 tarihinde 20. Kolordu Komutanlığına.[4] 11 Eylül 1942 tarihinde orgeneralliğe terfian Askeri Temyiz Mahkemesi Reisliğine,[5] 1 Ocak 1943 tarihinde ise I. Ordu Müfettişliğine terfi edecekti.[6] Org. Toydemir kısa bir süre sonra da 1. Ordu Komutanlığı'na getirilecekti.[7] 15 Haziran 1946 tarihinde emekli olan Org. Toydemir, emeklilik sonrasında VIII. dönem (5 Ağustos 1946-22 Mayıs 1950) İstanbul milletvekili seçilecek ve Recep Peker hükümetinde Milli Savunma Bakanı olarak görev yapacaktı.[8] Kızına göre, bakan olduğu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yeniden düzenlemekle görevlendirilmiş, ancak bu revizyon sırasında bazı rahatsızlıklar duyulması üzerine görevinden istifa etmişti.[9] 15 Temmuz 1956 tarihinde vefat eden Org. Cemil Cahit Toydemir'in Milli Mücadele ile ilgili anıları vefatından 41 yıl sonra yayınlanacaktır.[10] 1924 yılında

miralay (Albay) iken Kayseri'deki Erciyes Dağı'na (3916 m) altı subay ve bir erle birlikte doğu yönünden tırmanan Toydemir, Türkiye'de dağcılık sporunu ilk başlatan kişidir aynı zamanda. Miralay Cemil Bey tırmanışı başarıyla bitirdiğinde kendisiyle birlikte tırmanan subay ve erlerin isimlerini bir kâğıda yazıp metal sigara tabakasının içine koyarak zirveye bırakacak, böylece bu metal tabaka "ilk zirve defteri" olacaktır.[11]

ALMANYA'YA GİDEN ASKERİ HEYETTE KİMLER VARDI?

Org. Toydemir'in kızı Ciyadet Perin, "Babam, İsmet Paşa'yalgezilraporunu sunduktan bir süre sonra sadece aile efradına Hitler ile görüştüğünü anlatmış ve çok gizli olduğunu belirtmişti," sözleriyle gezinin kamuoyuna yansıtılmamasına özen gösterildiğini belirtmekte.[12] Bir Türk askeri heyetinin Almanya'yı ziyaret edeceği haberi ilk kez yabancı basında yer alacaktı. *The New York Times*'ta yayınlanan Ankara muhabiri, 20 Haziran 1943 tarihli bir haberde, Org. Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki bir heyetin kısa bir süre içinde Almanya'ya hareket edeceği belirtiliyordu.[13] Bu haberden dört gün sonra yayınlanan ikinci haberde ise Adolf Hitler'in davetlisi olan Türk askeri heyetinin 24 Haziran günü Berlin'e vardığı bildiriliyordu. Aynı haberde, heyetin Doğu Cephesi'nin bazı bölümleri ile Atlantik Duvarı'nı gezeceği belirtiliyordu.[14] T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bir belgeye göre askeri heyette şu kişiler yer alıyordu: Askeri Temyiz Mahkemesi Reisi Org. Cemil Cahit Toydemir, XII Tümen Komutanı Tümg. Salih Erkuş, Genelkurmay Başkanlığı II. Şube Müdürü Kurmay Albay Hilmi Oray,[15] istihbarattan Binbaşı Tahsin Berkman ve 20. Kolordu Karargâhı'ndan Faik Yüngül.[16]

KIZI CİYADET PERİN'İN AĞZINDAN ORG. CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN ALMANYA GEZİSİ[17]

"İyi bir askerdi. İyi bir komutandı. Prensiplerine ve devletine son derece bağlı ve kararlı bir insandı. İkinci Dünya Savaşı çıktığında babam, Fahrettin Altay'ın yerine 1. Ordu Komutanlığına atanmıştı. Kendisi birçok savaşa girmişti ama savaşı hiç sevmezdi. Ancak kendi topraklarımıza bir saldırı olduğu takdirde savaşın kaçınılmaz olduğuna inanırdı. Alman orduları o dönemde herkesin bildiği gibi kapımıza dayanmıştı. Babam da Çatalca'ya yerleştirilen birliklerin başındaydı. Almanlarla karşı karşıyaydılar. Babam savaş başladığı günden itibaren annemi de alarak Yassıviran köyüne yerleşmişti. Bizler, okulumuz nedeniyle İstanbul'da kalmıştık. Babam 10-15 günde bir İstanbul'a gelir bizleri görür, kendisinin de bazı ihtiyaçlarını giderdikten sonra Yassıviran'a dönerdi. Türkiye'nin savaşa girip girmeme konusu tartışılıyordu. Almanya ve diğer devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak istiyorlardı. Babam her zamanki gibi uzunca bir aradan sonra eve gelmişti. Ben yine babamı kısa bir süre sonra Yassıviran'a dönecek sanıyordum. Babam hazırlıklarını yaparken telefon çaldı, adının Rumeli[18] olduğunu söyleyen bir Alman subayı, 'Paşa hazretleri evdeler mi?' diye sordu. Ben hemen babamı telefona çağırdım. Babam arayan kişi ile bir süre sohbet etti. Sonradan öğrendik ki, Rumeli'e bu gezide babama refakat etmesi için görev verilmiş. Babam sık sık seyahate çıkar, teftişlerde bulunurdu. Bu gezilerde özellikle sivil giyinmeyi tercih ederdi ve fötr şapkasını da hiç eksik etmezdi. Kendisine, 'Nereye gidiyorsunuz?' diye sorduğumda, 'Bir teftiş var, birkaç gün sonra döneceğim,' demişti. Ertesi gün giderken gördüğümde dikkatimi başındaki kasket çekmişti çünkü babam ilk kez kasket giyiyordu elinde de ufak bir valiz vardı. Babamın seyahati 15 gün sürdü. Okuldaydım, annem telefonla beni aradı, 'babanı karşılamaya gidiyoruz, sen de gel,' dedi. Büyük bir sevinçle babamı karşılamaya gittik. Karşılamaya gelenler arasında Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen de vardı. Von Papen o kalabalık arasında babamı, 'Paşam bu akşam birlikte yemek yiyebilir miyiz?' diye yemeğe davet etti. Babam ise, 'Acele Ankara'ya gitmem gerekiyor,' diyerek nazikçe bu talebi geri çevirdi. Eve döndükten sonra babam üniformasını çıkararak sivil giysilerini giydi. Ben, 'hani Ankara'ya gideceksiniz?'diyesorduğumda, 'yarın sabah gideceğim,' cevabını verdi. Ertesi sabah da trenle Ankara'ya gitti. Babam Ankara'dan döndükten sonra bir gece aile toplantısında, fazla detaya girmeden bu olayı anlatmış ve Almanya'nın artık savaşı kaybettiğini hissettiğini söylemişti.

"Hitler: Harbe girmezden önce her şeyi hesapladık, fakat bir şeyde aldandık. Bu harpte yegâne sürpriz Rusya olmuştur. Bütün bir milletin kuvvet ve kudreti silahlanmaya tahsis olunmuştur ve devasadır. (...) Ruslar cephedeki tank zayiatımızı büyük rakamlarla ve pek mübalağalı gösteriyorlar. Günde 600 tank tahrip ettiklerini bildiriyorlar. Halbuki bu zayiat, ancak bütün Almanya tank fabrikası olsa karşılanabilir."

Babam önce Fransa sonra da Rus cephesini gezmiş, daha doğrusu onlar gezdirmişler. İstanbul'dan sivil olarak ayrılan babam, Viyana'da bekleyen Hitler'in özel uçağı ile bu geziyi sürdürmüş, tabii üniformalı olarak. Babamın bize anlattığına göre, cephe asker üniformaları giydirilmiş 15-16 yaşlarındaki çocuklarla doluymuş. Ordunun bitkinliğini, Hitler'in çaresizliğini hissetmiş. Babamın bu seyahatinde yaveri Faik Yüngül ile, biri araşemiliter iki tuğgeneral daha bulunmuş. Babam gördüklerini ve intibalarını o dönemin reisicumhuru İsmet Paşa'ya bir rapor halinde sunmuş. Türkiye Almanya'nın yanında savaşa girmemekle çok isabetli bir karar almıştı. Bu herkes tarafından da takdir edilmişti. Ancak rapordan da anlaşılacağı gibi, Hitler Türk ordusundan çekiniyordu ve savaşın başındaki gibi kendisinden emin, kararlı görünmüyordu."

Toydemir'in İnönü'ye sunduğu rapor[19] ve Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerine göre gezinin seyri

Cemil Cahit Toydemir'in gizli Almanya seyahatinden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunduğu, Hitler ile görüşmeyi içeren, İsmet İnönü'nün parafını taşıyan ve kızında bulunan beş sayfalık rapor şöyle:

"Evvela Hitler masasının başında ayakta, yanında Mareşal Keitel[20] ve büyük sefir (hariciyenin Hitler nezdindeki mümessili sefir Hevel) ve harekât şubesi müdürü Korg. Jode[21] ve Hitler'in başyaveri, aynı zamanda zat işleri umum müdürü Tümg. Smunt olduğu halde kabul etti. Hemen kendisine selam vaziyetinde:

'Reisicumhurumuz Ekselans İsmet İnönü'nün selam ve hürmetlerini zatı devletlerine arza memur edildim. Bu vazifemi ifa etmekle kespi şeref eylerim,' dedim.

'Çok teşekkür ederim,' diye elini tutarak ve bırakmayarak, 'Türkiye'nin riyasetinizdeki kıymetli heyeti askeriyesini burada görmekten çok memnunum,' İdedi.

Buna mukabil ben, 'III. Reich'in kudretli ve kıymetli ordusunu arzuyu devletleri ile görmekten duyduğumuz zevk ve iftihar pek büyüktür,' dedim. Memnuniyet ifade eder bir tavırla başını eğdi ve sonra sıra ile arkadaşlarım kendisine takdim edildi. Ve diğer mevcut zevatın elleri sıkıldı.

Bu takdim ve takaddümden sonra çay içmek üzere bizi davet etti. Ben yanında olarak ve arkadaşlar da bizi takiben (50 metre) kadar oturduğu binadan uzaktaş diğer bir pavyona girildi ve sofraya oturuldu.

Sofraya oturduktan sonra yavaş sesle,

- Hitler: Büyük harpten sonra Türkiye ilk evvel muahedeleri yırtan bir devlet olmakla bize numune olmuştur.

Bir müddet sonra,

- Hitler: Harbe girmeyden önce her şeyi hesapladık, fakat bir şeyde aldandık. Bu harpte yegâne sürpriz Rusya olmuştur. Bütün bir milletin kuvvet ve kudreti silahlanmaya tahsis olunmuştur ve devasadır.

Bir müddet düşünceli bir sükuttan sonra,

- Hitler: Cephede dünden beri harekât başladı. Dünkü gün tayyarelerimiz için mes'ut bir gün olmuştur.

- Keitel: (Bana hitaben) Sizin gezdiğiniz mıntıkada.

- Hitler: Bütün cephe boyunca muhtelif kesimlerde.

- Ben: Başlanan harekâtta elbet yakında muvaffakiyet haberleri alırsınız.

- Hitler: Harp bir piyangodur.

- Hitler: Ruslar cephedeki tank zayiatımızı büyük rakamlarla ve pek mübalağalı gösteriyorlar. Günde 600 tank tahrip ettiklerini bildiriyorlar. Halbuki bu zayiat, ancak bütün Almanya tank fabrikası olsa karşılanabilir.

- Hitler: Birinci Cihan Harbi'nde biz düşman tankları karşısında baskına uğradık. Bu tam bir baskın olmuştu. Çünkü hem tank hem de tank defi silahlarımız yoktu. Fransızlarla tankların kullanılması konusundaki fikir mubayeneti şöyle idi:

Fransızlar tankları piyadeye yardımcı olarak kullanmayı usul olarak kabul etmişler, biz ise tankların müstakil ve büyük birlikler halinde kullanılmasını muvafık bulduk ve binaenaleyh bu harbi bu usul ve tabiye ile başardık ve tabiyemizde haklı olduğumuz hadisat ile tahakkuk etti.

Bugün tankla defi silahları arasında mücadele vardır. Her ikisi de müsavi olduğu takdirde galibiyet bu silahları iyi kullananlara teveccüh eder. Rus tankları İngiliz, Fransız ve bilhassa Amerika'nınkinden üstündür.

- Hitler: (Keitel'e hitaben) Türkiye'ye tank teslimatı devam ediyor mu?

- Keitel: Evet, dedi ve merak-ı istifhamla bana baktı.

- Ben: Evet ilk partinin geldiğini biliyorum ve gördüm dedim.

- Hitler: Edinilen tecrübeye göre en iyi ve kullanışlı tanklar bunlardır. Daha büyük tanklar o kadar pratik değil. Nakledilmesi, yol ve köprü mülahazaları ile güç oluyor. Cephede üç tip tank üzerinde yapılan tecrübeden sonra en elverişli bunları bulduk.

Bundan sonra sözü seyahatimize naklederek,

- Hitler: Garp cephesini gezdiniz, neleri gördünüz?

- Ben: Kale [calais] ile Le Havre arasındaki tahkimatı gördük. Çok kuvvetle ve iyi hazırlanmış.

- Hitler: Evet, bu tahkimat henüz inşa halindedir, 8-10 ay sonra çok farklı olacaktır. Fakat düşman da buradan taarruz etmeyecektir. Çünkü tahkimatın mukadderatı böyledir.

Çatalca da böyledir.

- Ben: Kuvvetli tahkimata düşman çatmak istemez de başka taraftan hareket etmek isterse, bu tahkimata dayanan seyyar ve kuvvetli ordunun da başka noktalarda istihdam edilmek sureti ile düşmanı karşılayabileceğini kabul buyurursunuz.

- Hitler: Garp arazisi iyidir.

- Ben: Fransa'da arazi ve yol vaziyetini çok müsait bulduk.

- Hitler: Fransız muharebe cephesi kolay

Adolf Hitler ve maiyeti savaşın bitmesine yakın bombalanmış bir bölgeyi teftiş ediyor.

muharebe cephesidir. Alman askerleri Rus cephesinde hareket etmektense Fransa'da on sene harp etmeyi tercih ederler. Askerlerimiz bilselerdi harbi altı haftada biter bitmez uzatırlardı. (Ed. notu: Orjinal metindeki hatalar düzeltilmemiştir.) Yağmurdan kaçan kovaya düşer. Bizim askerlerimiz de Fransız harekâtını çabuk bitirip çamura saplandı.

Şark cephesi Bolşeviklerin cenneti, garp cephesi kapitalistlerin çölüdür.

- Ben: Rus cephesinde yol vaziyeti daha gayri müsait bulunuyor. Bilhassa yağmur yağdığı zamanlarda Ruslar yollardan hareketi men ediyorlarmış.

- Hitler: Evet, her taraf çamur ve bilhassa bataklıktır. Çok zaman böyle bataklıklarda harekât yapılamıyor. Bataklıktan yalnız Rus neferi hoşlanıyor. Ama şimdi biz de öğrenmiş buluruyoruz.

- Hitler: Ah dünya çok küçüldü. Tayyare süratleri büyük bir hızla artıyor. Yeni tayyarelerdeki sürat dünyanın devir süratini nisfını bulmuştur. Nerede ise bu sürat kürenin devir süratini bulacak, ama biz bunu göremeyeceğiz. Bir gün gelecek Berlin'den Moskova'ya iki saatte gidilecek. Fakat saat farkı dolayısıyla hareket saatinden evvel hedefe varılmış olacaktır. Bu suretle saat farklarından dünya için yeni ihtilaf mevzuları çıkacaktır.

Saat 16:30 ayağa kalktı ve bana teveccüh ederek 'Orgeneralden bir ricam var, Reisicumhur Ekselans İnönü'ye benim en hususi ve samimi selamlarımı arz etmeleridir,' dedi.

- Ben: Bu vazifeyi ifa etmekle şeref duyarım dedim."

de cepheyi ziyaretten istifade edebilmesi gerekiyormuş.

Heyet, öngörüldüğü üzere, 23 Haziran günü özel uçakla İstanbul'dan hareket edecek.

Türk hükümeti gezinin sadece propaganda amacıyla düzenlendiği intibasına kapılmasın diye basın açıklaması daha sonra yapılacak."

Birkaç gün sonraki telgrafında Von Papen, Türk heyetinin Almanya'ya hareketini bildirecekti:[26]

"Türk askeri heyeti dün bende kahvaltı ettikten sonra akşam İstanbul'a hareket etti. Generallerin hepsi ve Reisicumhur'un yaveri gara geldi. Hatta temel aşınması olduğundan, tren gece geri geldi, bu nedenle heyet bugün öğlen özel trenle tekrar hareket edecek. Bu gecikmeden dolayı uçak da İstanbul'dan muhtemelen

"Hitler: Garp arazisi iyidir. (...) Fransız muharebe cephesi kolay muharebe cephesidir. Alman askerleri Rus cephesinde hareket etmektense Fransa'da on sene harp etmeyi tercih ederler. (...) Yağmurdan kaçan kovaya düşer. Bizim askerlerimiz de Fransız harekâtını çabuk bitirip çamura saplandı. Şark cephesi Bolşeviklerin cenneti, garp cephesi kapitalistlerin çölüdür."

Çamur içinde süratle ilerlemek arzusundan ziyade çamurun kurumasını beklemek daha fazla süratı temin ediyor. Binaenaleyh biz de bunu öğrendik. İki sene evvel Rusya'ya karşı harekete başladığımızdan memnunum, mamafih altı ay geç kaldık. Bu altı ay geç kalmanın büyük rolü olmuştur. 1940 senesinde eğer Rusya'ya karşı harekete geçmeseydik Avrupa'ya büyük bir felaket hazırlanmış imiş.

- Hitler: Türkiye'de iktisadi durum nasıl? Biraz sıkıntılı değil mi?

- Ben: Tabii harp her yerde az çok tesirini gösterir.

- Hitler: Nakliyat hususunda müşkülat çekiliyor mu?

- Ben: Biraz deniz nakliyatında güçlük var.

Bir hayli düşündükten sonra ve derin derin içini çekerek.

- Hitler: Eh, hadiseler neler yaptı. Bir zamanlar Türkiye'den ne kadar uzaktık. Dört sene evvel Türkiye'ye bu kadar yakın olacağımızı kimse tahmin edemezdi.

- Hitler: Yarın doğruca İstanbul'a mı gidiyorsunuz, yoksa başka bir yerde tevakkuf edilecek mi?

- Ben: Evet doğru İstanbul'a döneceğiz.

- Hitler: Kaç saatte gideceksiniz?

- Ben: 6-8 saatte.

ALMAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİV'LERİ

Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan az sayıda belge bu gezinin nasıl yapıldığı hakkında yeterli bilgi vermekte. İlk belge, Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'in Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgraf. Telgrafta şöyle yazılmakta:[22]

"Reisicumhur subaylardan oluşan bir heyet için gönderilen ve Albay Schuchardt tarafından iletilen davetiye için Führer'e samimi teşekkürlerini sunar. Reisicumhur bu ziyaret için şu isimleri tespit etti:

Orgeneral Cemil Cahit Toydemir; Korgeneral Salih Erkuş, Albay Hilmi Oray, Binbaşı Tahsin Berkman.[23]

Orgeneral kısa bir süre öncesine kadar Trakya'da bir kolorduya komuta ediyordu ve, Numan'ın bana söylediğine göre, bir ordu komutanlığı için düşünülüyormuş. Sivas'taki 12. Tümenin Komutanı olan Korgeneral Salih Erkuş uzun süre General Mittelberger'in en önde gelen çalışma arkadaşıydı. Albay Hilmi Oray II. Büro'nun şefidir.[24]

Reisicumhur, General Salih Omurtak'ı[25] inzibatı nedenlerden dolayı gönderemeyeceği için üzgün olduğunu iletmemi istedi, çünkü yüksek komuta kademelerine seçilmiş diğer generallerin bir gün gecikmeyle kalkacak.

Tarafsız misyon şefi bana, askeri heyetin gönderilmesinin Müttefik çevreleri çok kızdırdığını söyledi. Bu çevreler Türkiye'nin yavaş yavaş ve zımnen giderek daha kararlı bir şekilde Müttefiklerin tarafına meyledeceğini ümit ettiyse de, bu konuda çok yanıldıklarını şimdi yavaş yavaş anlıyorlarmış.

Bu hayal kırıklığının etkisi, Türkiye'de yerleşik yabancı vatandaşlarla ilgili malûm vergi[27] meselesinde görülüyor bile. Bilindiği üzere, vaktiyle bütün elçilikler ayrımcı muameleyi yazılı olarak protesto etmiş ve değişiklik talebinde bulunmuştu. Son günlerde İHariciye Vekâletil Genel Sekreterliİ bütün misyon şeflerine vergi talep edilen vatandaşların gayri resmî bir listesini verdi. Bu listede münferit indirimler zikredilmiş, diğerlerinin tutarı ise aynı bırakılmış. Liste verilirken misyon şeflerine bu kararın kesin olduğu ve listede yazılı vergilerin ondört gün içinde ödenmesi gerektiği bildirildi. İtalyanlar ve biz listeyi her türlü çekince kaydıyla teslim aldık ve çeşitli durumlar için yeniden inceleme yapılmasını talep edeceğiz. İngilizler listeyi teslim almayı reddetti. Numan İMenemencioğlul listenin teslim alınması için İngiliz Büyükelçiliği nezdinde şahsi olarak müteaddit defalar girişimde bulundu, ancak bir netice alamadı. Londra hükümeti,

Türk hükümetinin genel siyasi tutumu karşısında İngiliz hükümetinin bu olayda daha fazla kolaylık göstermek için hiçbir nedeni olmadığını düşünüyormuş.
Ben Numan'la vergi meselesinde şu ana kadar aldığımız tavra uygun olarak ve gizlice anlaşmaya çalışacağım. Bu konuda yine bilgi vereceğim."
Von Papen bir sonraki gün yolladığı kısa telgrafta ise, "Türk askeri heyetinin Doğu cephesine gönderilmesi madem Müttefikler'i kızdırdı, ben Türk askeri heyetinin Führer tarafından da kabul edilmesini kesinlikle uygun buluyorum," diye yazacaktı.[28] Türk askeri heyetinin geri dönmesi üzerine Berlin'deki Türk Büyükelçiliği Alman Dışişleri Bakanlığı'na şu şekilde teşekkür edecekti:[29]
"Doğu cephesini ve Atlantik'teki istihkâmları görmek için Büyük Alman Rayhı'nın Führeri'nin özel daveti üzerine Orgeneral Toydemir başkanlığında Almanya'ya gelen Türk askeri heyeti biraz önce Türkiye'ye döndü.
Askeri heyet bütün gezi boyunca Alman askeri makamları tarafından candan karşılandı ve kendilerine büyük güven gösterildi.
Büyük Alman Rayhı'nın Führeri Türk askerî heyetini genel karargâhta müstesna bir nezaketle ve özel olarak huzura kabul etti.
Cumhuriyet hükümeti Türk heyetine gösterilen bu samimi teveccühten ve büyük güvenden ziyadesiyle hoşnut oldu.
Ankara'dan biraz önce gelen talimatlar gereğince Rayh hükümetine Cumhuriyet hükümetinin samimi teşekkürlerini ve Numan Menemencioğlu'nun şahsi teşekkürlerini takdim etmek benim için keyifli bir görev."

SONUÇ: BÜYÜKELÇİ FRANZ VON PAPEN'İN DEĞERLENDİRMESİ

Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde mevcut belgelerden en sonuncusu, Von Papen'in ziyaretin sonucu hakkında yaptığı şu değerlendirme:[30]
"Orgeneral Toydemir ile heyet üyelerinin Büyükelçi ve Askeri Ataşe karşısındaki beyanlarına ve Reisicumhur'a ve Genelkurmay Başkanı'na verilen raporlardan şu ana kadar öğrenilenlere göre, Türklerin cepheye yaptığı ziyaretin neticesi konusunda şunları söyleyebiliriz:
1) Heyetin dönüşü Reisicumhur, Genelkurmay ve Orgeneral Kâzım Orbay ve Salih Omurtak gibi üst düzey komutanlar tarafından büyük bir merakla bekleniyordu.
2) Heyet bütün gezi boyunca, özellikle de istihkâm tesislerinin ve yeni silahların gösterilmesi sırasında kendilerine gösterilen dostça kabulden ve büyük samimiyetten, Alman birliklerinin ve komutanlığının zindeliğinden ve ruhundan ve Führer tarafından kabul edilmekten çok etkilenmiş.
Bu konuda ifade edilen sözler orada raporlarda yazılı olanları doğruluyor. Rusya'nın Almanya'yı artık yenemeyeceğine, aksine Almanya'nın Rusya'nın hakkından gelebilecek durumda olduğuna, Almanya'nın Rusya'da ve Kuzey Afrika'da verdiği personel ve malzeme zayiatını telafi ettiğine, Atlantik'te düşmanın istila teşebbüslerinde bulunmasının beklenmediği ama yine de olacak olursa sağlam Alman savunması karşısında daha başından başarısızlığa mahkûm olduğuna ve çok sayıda kurbana mal olacağına dair izlenimler.
3) Cephe ziyareti nedeniyle düşmanın Türklere duyduğu kızgınlık devam ediyor.
Netice genel olarak müspet. Güdülen amaca ulaşıldı. Reisicumhur, gösterilen ilgiye ve muameleye teşekkür ettiğini cuma akşamı Hariciye Vekili vasıtasıyla iletti."

Org. Toydemir ve refakatindekilerin Almanya gezisinin tam bir değerlendirmesi için Cumhurbaşkanlığı, MİT ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde mevcut olan ve henüz araştırmacıların istifadesine sunulmayan belgelerin incelenmesi şarttır. Bu makalede sadece Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri belgeleri ışığında Almanya'nın ziyareti nasıl değerlendirdiği ortaya koyulmuştur. Türk arşivlerinde bulunan belgelerin de değerlendirilmesinden sonra gezinin amacı ve sonuçları daha iyi anlaşılabilecektir.

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPortre/CCToydemir8.htm
2 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.63.26.4 sayılı belge
3 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.11.1.128.25 sayılıbelge
4 T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.11.1.140.21.1 sayılı belge
5 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.99 82.6 sayılı belge
6 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030.11.1.164.28.7 sayılı belge
7 Www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPortre/CCToydemir8.htm
8 www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPortre/CCToydemir8.htm
9 Tunca Bengin, "Türk paşasının Hitler'le pazarlığı", *Milliyet*, 9 Ocak 1991
10 Abdullah Kehale, *Milli Mücadele'de İç Isyanlar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları*, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği yayınları, İstanbul, 1997
11 Alaattin Karaca, "Türkiye'de Dağcılık Sporunun Tarihi", http://alaattinkaraca.com
12 Tunca Bengin, "Türk paşasının Hitler'le pazarlığı", *Milliyet*, 9 Ocak 1991
13 "Turkish Mission to g oto Reich", *The New York Times*, 21 Haziran 1943
14 "Türk Mission Arrives. Berlin Says", *The New York Times*, 25Haziran 1943.
15 Hilmi Orayın daha önceki görevi, Berlin Büyükelçiliği askeri ataşeliği idi. Kaynak: T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030.18.01.02.83.53.19 sayılı belge.
16 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30...18.1.2.102/59...10 sayılı belge.
17 Tunca Bengin, "Türk paşanın Hitler'le pazarlığı", *Milliyet*, 9 Ocak 1991.
18 Ciyadet Perin'e göre Rumel, Türkoloji eğitimi almış bir yedek subaydı. Savaştan sonra Almanya'nın kültür ataşesi olarak Türkiye'de görev yaptı.
19 Tunca Bengin, "Türk paşanın Hitler'le pazarlığı", *Milliyet*, 9 Ocak 1991
20 Mareşal Wilhelm Keitel, Alman Hava Kuvvetleri Yüksek Komutanı'nın Başkomutanı idi. Kaynak: http://www.spartacus.schoolet.co.uk/GERkeitel.htm
21 Alfred Jodl, Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutası (Oberkommando der Wehrmacht veya OKW) Harekât Komutanı idi. Mareşal Wilhelm Keitel'in yardımcıydı. Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Jodl
22 Auswartiges AMT Politisches Archiv Archivband R 29782 (Büro Staatssekretar Türkei, Band 8) 17 Haziran 1943 tarihli telgraf.
23 Binbaşı Hasan Tahsin Berkman Türk Silahlı Kuvvetleri'nden tuğgeneral rütbesiyle emekli olacak ve 1966 yılında kurulan Türkiye Birlik Partisi'nin ilk genel başkanı olacaktır. Kaynak: Kelime Ata, *Alevilerin İlk Siyasal Denemesi (Türkiye) Birlik Partisi (1966-1980)*, Kelime Yayınevi, Ankara, 2007.
24 II. Büro muhtemelen istihbarat bürosuydu, zira Fransız Genelkurmay Başkanlığının İstihbarat Bürosu İkinci Büro olarak anılmaktadır.
25 Org. Salih Omurtak, orgeneral rütbesine sahip olduğu dönemde Yüksek Askeri Şura üyeliği, Genelkurmay 2. Başkanlığı ve 1. Ordu Komutanlığı yaptı. 1 Ağustos 1946-8 Haziran 1949 tarihleri arasında da Genelkurmay Başkanı idi. Kaynak: www1.sk.mil.tr/genel_konular/gukurtarik/salihomurtak.htm
26 Auswartiges AMT Politisches Archiv Archivband R 29782 (Büro Staatssekretar Türkei, Band 8), 22 Haziran 1943 tarihli telgraf.
27 Burada atıfta bulunulan, Varlık Vergisi Kanunu'nun "E" kategorisinde yer alan Türkiye'de yerleşik yabancı uyruklu şahıslara uygulanmasıdır.
28 Auswartiges AMT Politisches Archiv Archivband R 29782 (Büro Staatssekretar Türkei, Band 8), 23 Haziran 1943 tarihli telgraf.
29 Auswartiges AMT Politisches Archiv Archivband R 29782 (Büro Staatssekretar Türkei, Band 8), U. 58.346 referanslı tarihsiz belge.
30 Auswärtiges AMT Politisches Archiv Archivband R 29782 (Büro Staatssekretär Türkei, Band 8), 21 Temmuz 1943 tarihli telgraf.

AYSS!
DONDURMADAN, ÇOK SOĞUK İÇİNİZ!
Dikkat, bu yaz çok sıcak olacak!
Buz gibi EFES ICE oldukça, kimin umurunda?
TÜRKİYE'DE İLKİ-ICE Brewing Technology
EFES
ICE

ERKEN DÖNEM TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE

IRKÇI DÜŞÜNCE

HOWARD EISSENSTAT

Irk göndermeleri, 1925'ten başlayarak Türk ulusal kimliğinin dilinde önem kazandı. Türk ulusal söylemindeki vurgunun değişen dengesi, ideolojik bir uyanıştan çok faydacı bir tercihten kaynaklanır. Devletin laik yanının güçlenmesi ve "Türk Devrimi" tanımındaki reformlar, devletle toplum arasındaki ilişkiyi ve devletin meşruiyetinin doğasını değiştirdi. Devlet, politik kimliğin İslami sembollerine karşı durma işlevi görecek ve halihazırda Cumhuriyet'in yurttaşlarının büyük çoğunluğunu içine alabilecek bir Türk kimliğinin tanımına artan bir ilgi gösterdi.

Atatürk I. Türk Tarih Kongresi'ne katılan öğretmenlerle beraber.

Toplumsal Tarih sayı 45, Nadir Özbek'in yazısından

ÇEVİREN: AHMET AKŞİT

Erken dönem Türk milliyetçiliğinde ırkın rolüyle ilgili tartışmalar zaman zaman gündeme gelmekle beraber, bunun Kemalist söylemdeki önemini sorgulamanın kolay olmadığı söylenebilir.[1] Üstelik karşılaştırmalı tarih açısından iki dünya savaşı arası dönemde Türk milliyetçiliğinin ırkçı düşünceyi benimsemesini sürpriz olarak değerlendirmek güçtür. Bu dönemdeki en gelişigüzel milliyetçilik araştırmaları bile gösteriyor ki, gerçekte ırk, her yerde milliyetçi düşüncenin esas kısmıydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, aynı yıllarda Benito Mussolini İtalya'da yavaş yavaş iktidarını sağlamlaştırıyordu. Frank Dikötter, ırk ıslahı politikalarının tüm dünyada sağ ve sol hükümetler tarafından uygulandığını ispatlamıştır.[2] Güney Afrika'da apartheid 1930'lardan itibaren geliştirilmişti. Jonathan Glassman, başka bölgelerde ve daha geç bir dönemde, Afrikalı entelektüellerin ırk düşüncesini aşiret farklılıklarını kavramsallaştırmak için bir yöntem olarak nasıl kullandığını ortaya çıkarmıştır.[3] 1925'te Hitler *Mein Kampf*'ı yayımladı. Aynı yıl José Vasconcelos, Mexico'da ırk düşüncesinin gelişmesinde temel bir rol oynayacak olan kilit metni, *The Cosmic Race*(Evrensel Irk)'i yayımladı.[4] Hitler ve Vascencelos'un ırkçı bakışları arasındaki keskin ve çarpıcı zıtlık, düşünürlerin ırkçı hayallere ne kadar geniş bir yelpazede ve ne kadar farklı etkilenimlerle bağlandıklarını hatırlatmaya yarar. Bu bakışların doğaları farklı olabilirdi fakat ırkın yeri az veya çok netti ve gizlenmemişti.

Belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yıllarında ırka duyulan ilginin artmasından daha şaşırtıcı olan, bölgede böylesi teorilerin önem kazanmasındaki yavaşlıktır. Irk teorisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile Türkiye dahil ulus-devletlerin yaratılması arasındaki geçiş döneminde çok küçük bir rol oynamıştır. Jön Türk entelektüelleri bu teorilerle tanışıktı ve 1908 devriminden önce bunları benimsedikleri zamanlar olmuştu; 1908'den sonra hükümet etmenin gerçekleri karşısında ırk, onların düşüncesinin kıyısına itildi. Bu tarihten evvel bile Jön Türkler

arasında bağımsız bir devlet ve vatanseverlik temelinde yapılan ırk tartışmaları pek fazla yer tutmazdı.[5] Fakat eğer ırk 1920'ler boyunca politik söylemde nispeten küçük bir rol oynadıysa da, iki sıra dışı durum en azından biraz dikkati hak eder.

Bunlardan birincisi, Marc Baer'in araştırmasının ortaya koyduğu gibi, 1908 Jön Türk Devrimi'nden sonra artan "dönme" tartışmasıdır.[6] Dönmeler veya Sabetaycılar, "büyük ölçüde geç 17. yüzyılda ortaya çıkan sahte mesih Sabetay Sevi taraftarlarından gelir".[7]

Bir süre sonra, coğrafi olarak Selanik'te yoğunlaşmalarını da içeren çeşitli sebeplerden dolayı karşılıklı olarak düşmanlık güden ali gruplara bölünmüş olsalar da, içerden evlenme kuralının katı bir şekilde uygulanması, cemaatin kendini gönüllü olarak tecrit etmesi ve uygunluk taşır. Yeni meşruti rejimin muhalifleri, "dönme"lerin ne kadar Müslüman olduğunu sorgular. Baer'e göre, "dönme" kimliğinin aşırı belirsizliği, muhalifleri temel dinsel (cemaat) kategorilerin dışına çıkmaya ve Avrupa ırk teorisinden kaynaklanan daha ırk esaslı bir söylemi benimsemeye zorlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın birdenbire ortaya çıkan kötü sonuçlarıyla ırkçı anti-Semitizm kendini "dönme" karşıtı polemiklerde göstermeye başlar.[9] Dönmelerin Türkiye Cumhuriyeti'nde kalacağını fark eden ve üstelik Lozan Anlaşması'na göre açık Müslümanlar olarak Yunanistan'dan Türk bölgesine getirileceklerini anlayan Rıza Nur, anılarında dehşete kapıldığını yazar.

"Demek Türkiye'de bunlar da Türk'ten başka türlü düşünen ve zıd menfaat sahibi bir zümredirler. İşin felâketi bunlar Türk görünüyorlar. Rumlar, Ermeniler, bunlardan

lerine en uygun retorik stratejisini geliştirdiklerini düşünerek, iki grup da nüfusun çoğunluğunun kendilerinden olduğunu ispatlamaya çalışırken ırkçı bir mantık kullandı. Kısaca, Ermeniler yerel Türklerin Türkleşmiş Ermeniler olduklarını söylerken, milliyetçi Türkler de Ermenilerin

Zeki Velidi Togan, Türklüğe bağlı olmasına rağmen Türk Tarih Tezi'ne eleştirel bir tutum almıştır.

Toplumsal Tarih sayı 45, Nadir Özbek'in yazısından

Irk teorisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile Türkiye dahil ulus-devletlerin yaratılması arasındaki geçiş döneminde çok küçük bir rol oynamıştır. Jön Türk entelektüelleri bu teorilerle tanışıktı ve 1908 devriminden önce bunları benimsedikleri zamanlar olmuştu; 1908'den sonra ise hükümet etmenin gerçekleri karşısında ırk, onların düşüncesinin kıyısına itildi.

Osmanlı'nın görece toleranslı din politikaları sayesinde *Dönmeler* komünal kurumlarını ve dini kimliklerini 200 yüzyıldan fazla yaşatabilmişlerdir."[8]

Bu sürecin doğal sonucu olarak, "dönme" entelektüelleri bölgedeki modernist politik hareketlerde, özellikle de Osmanlı reform hareketlerinde, 1908'de bir darbeyle iktidarı alacak olan Jön Türk hareketi de dahil olmak üzere bilhassa fazla bir rol oynamışlardır. Jön Türk hareketi içindeki tanınan, öne çıkmış "dönme"lerin sayısının artması, kimin "dönme" olduğu ve onların toplumsal doku içindeki pozisyonlarının en iyi nasıl anlaşılabileceği konusunda artan aleni tahkikatla çok iyi. Çünkü hiç olmazsa onları Rumdur, Ermenidir biliriz. Bu ecnebi unsur, bu parazit kanımızda saklanıyorlar.[10] (Nur, Dr. Rıza *Hayat ve Hatıratım* İstanbul 1968)

"Dönme"yi gizli düşman olarak gören bu korkular azınlıkta kalmıştır, fakat tekrarlana tekrarlana günümüzde Türkiye'deki politik söylemde bir nakarat haline gelmiştir. Buradaki tartışmadan bile daha çok dikkat çeken ırkçı düşüncenin çok farklı bir kullanımı Sam Kaplan'ın araştırmasında ortaya çıkarılmıştır.[11] 1919'da Fransızkontrolündeki Kilikya'da hem Ermeni hem de Müslüman aydınlar, Fransız işgalcileri bölgenin gerçekte kendi ulusal mirasları olduğuna ikna etmeye giriştiler. İşgalci Avrupa güç-

Dr. Rıza Nur, "bu ecnebi (dönme) unsur, bu parazit kanımızda saklanıyorlar" değerlendirmesinde bulunur.

İlk Meclis Anketi TBMM 2004

Hıristiyanlaşmış Türkler olduklarını ileri sürdü. "Dönme" durumunda herhangi bir dışsal, dini ve dilsel kimliğin yanı sıra, halihazırda tarih

Atatürk, Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmasında önemli katkısı olan manevi kızı Afet İnan ile beraber.

www.cankaya.com.tr

ötesi ve değişmez -ve baskın- bir ırk kimliği varsayılıyordu. Bu örnekte her şeye rağmen ırk, farklılığı öne çıkarmaktan çok azaltmak için kullanılıyordu. Bu formül Kurtuluş Savaşı'nda "Müslüman Milliyetçiliği" bağlamında -eğer tek değilse- nispeten seyrek olarak görülse de, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki kullanımı Türk milliyetçiliğindeki ırkçı düşüncenin içselleştirilmesinde özellikle önemlidir.

Türk milliyetçi düşünürleri ırkçı fikirlerle daha önceden tanışmışlardı, 20'li yıllar da bu döneme göre yurttaşlarının büyük çoğunluğunu içine alabilecek bir Türk kimliği tanımına artan bir ilgi gösterdi.

Yeni bir devletin ulusal bir tarihyazımı ve ulusal semboller oluşturma ihtiyacının ötesinde, Kemalistlerin homojenleşmeye ve laikliğe verdik-

Devletin meşruiyetini radikal laiklik bağlamında yeniden tanımlama problemini aşmak için, İslami sembollere daha az yaslanan yeni bir ulusal kimlik anlatımı kurulmasına ihtiyaç vardı. 1929'da, istikbaldeki üretime temel olacak olan Türklerin "evrensel tarih"i üzerine çalışma başlatıldı ve **Türk Tarihinin Ana Hatları** *olarak 1930'da basıldı.*

İttihad Terakki'nin Selanik kökenli önderlerinden Dr. Nâzım Bey. Jön Türk hareketi içinde öne çıkmış "dönmelerin" sayısının artması, kimin "dönme" olduğu yolundaki tartışmayı hızlandırıyordu.

Ahmet Eyicil'nin, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Dr. Nâzım Bey* adlı kitabından.

belirgin bir yükselişi işaret eder. 1925'ten itibaren ırk göndermeleri Türk ulusal kimliğinin dilinde gittikçe artan temel bir rol aldı.[12] Yine de Türk ulusal söylemindeki vurgunun değişen dengesi ideolojik bir uyanıştan çok faydacı bir tercihten kaynaklanır. Devletin laik yanının güçlenmesi ve herkesçe "Türk Devrimi" olarak bilinen reformlar, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi ve devletin meşruiyetinin doğasını dramatik bir şekilde değiştirdi. Süreç içerisinde devlet, politik kimliğin İslami sembollerine karşı durma işlevi görebilecek ve halihazırda Cumhuriyet leri önem, milliyetçiliğin nüfus tarafından daha çok benimsenmesi ve devletin meşruiyetinin İslami sembollere bağımlılığının azaltılması için yeni devletin milliyetçiliğinin inceltilmesini zorunlu kıldı. Milliyetçi hükümetin merkez konusu olan laiklik hedefi, kendisini Sèvres'den Lozan'a taşıyan milliyetçi hareketin "Müslüman Mutakabatı"nı da dinamitledi. Kürt kimliği sorunu, ulusal mücadele boyunca ortak Müslüman kimliği yolundan geçerdi ama devletin laik eğilimleri daha belirgin hale geldikçe, Müslümanlığa bu vurguyu yapmak zorlaştı. Daha da doğrudan, 1925'te gelişen Şeyh Sait İsyanı ve peşi sıra patlayan bir dizi ayaklanma, gittikçe laikleşen bir devlete Kürt sadakatini muhafaza etmenin zorluklarını ortaya serdi.

Mantıken yeni Cumhuriyet içinde birçokları, Kurtuluş Savaşı'nda uğruna savaştığım devlet bu muydu, diye düşünmüş olmalıdır. Memnuniyetsizliğin ne kadar yaygın ve derin olduğu açık bir sorudur ve tam bir cevap vermek zordur. Arşiv kaynakları kısıtlıdır; devletin kontrolündeki yayın organları toplumsal destek konusunda güvenilir bir gösterge değildir. 1930'da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bir kararname ile ramazan ayı boyunca devlete karşı "kötü kalpli kişilerin propaganda ve dedikodu"sunda artış olabilece-

gi konusunda uyarıda bulunur ve bunun tekrar eden bir problem olduğunu zımnen göstermiş olur.[13] Erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konsolosluk raporları ve gezginlerin anlatıları hem enerjik bir yurtseverliği ve hem de derin bir memnuniyetsizliği yansıtır. Örneğin Harold Armstrong İstanbul'daki bir karşılaşmayı naklediyor:

"Hoca bir dakika bana baktı ve sonra hararetli bir tirada başladı. Nefret doluydu – tekke (shrine) ve camiler[14] kapatılmış, din, dinsiz hükümet tarafından öldürülmüştü; dine ait paralara el koymuşlardı, cami görevlileri açlıktan ölüyordu ve dinin gereklerini yerine getirmiyorlardı: insanlar gelip dua etmek istiyorlardı ama korkuyorlardı.

Satıcılar müdahale edip hükümet karşıtı keskin nefret havasını kontrol etmeye çalıştılar ve sonunda başarsubap"ları olarak düşünülen- çok da istemeden Kemalist hegemonyanın ciddi rakiplerine dönüşme ihtimali uyandırmaları ve derhal kapatılmalarıydı. Devletin meşruiyetini radikal laiklik bağlamında yeniden tanımlanma problemini aşmak (address) için, İslami sembollere daha az yas--Bizans'ın istisna olduğu ima edilerek- kaynağı oluyordu.

Bu atılımın en önemli sebeplerinden birisi, Cumhuriyet'in etnik farklılığı sorununa işaret etmesidir. Türk ırkının Anadolu'daki antik medeniyetleri kurduğu iddiasında bulunmakla,

Tunceli'deki olaylardan sonra, Elazığ'da mahkemede sanıkların toplu fotoğrafı.

Faik Bulut, *Dersim Raporları* Evrensel Basın Yayın 2005, İstanbul.

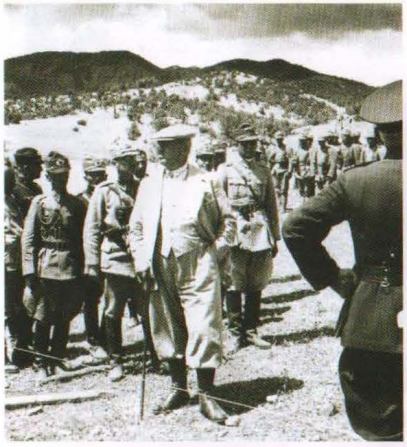
Tarih tezinin ırk birliği mantığı, Türk milliyetçilerinin Türklük anlayışlarındaki temel yarılmaları gösteren, tutarlı bir ideoloji yaratma yolundaki ilk büyük çabayı temsil eder. Irkçı dil Türk milliyetçi söyleminin merkezine daha da yerleşirken, Türk milliyetçiliğindeki iç gerilimleri esasından değiştirmedi; daha çok bu gerilimlerinin ifade edildiği dili değiştirdi.

dılar. Avlunun kapılarının birinden bir polis geçiyordu. Gözlerine bir korku yerleşti – eski günlerde sorunlarını bastırılmış fısıltılarla anlatan Hıristiyanların gözlerinde gördüğüm aynı korkuydu; hafiye veya ajanlar tarafından dinlendikleri korkusu, zindan ve idam korkusu."[15]

Kürt isyanlarının ne dereceye kadar öncelikle dini veya ulusal oldukları da süregen tartışma konularından biriydi ama bu hareketlenmede yeni rejimin laikliğinin kilit bir rol oynadığı açıktır.[16] Belki en etkili olan, iki dönemde Mustafa Kemal politik sistemi kısa süreliğine muhalefete açtığında (1924-25 ve 1930'da) halkın reaksiyonun çok güçlü olması ve yeni partilerin -başlangıçta "emniyet lanan yeni bir ulusal kimlik anlatımı kurulmasına ihtiyaç vardı. 1929'da, istikbaldeki etkinliklere temel olacak Türklerin "evrensel tarih"i üzerine çalışma başlatıldı ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* olarak 1930'da basıldı.[17] Bu program ve teorinin toplumsa uyarlanması, 1932'de toplanan 1. Türk Tarih ve 1. Türk Dili kongreleriyle neticelendirildi.[18] Bu teoriler -milliyetçi tarihyazımında bilinsin veya bilinmesin- Türklerin ulusların ilk ve en büyüğü olduğunu ve binlerce yıl evvel Orta Asya'dan yayılarak Eski Çin, Hindistan ve daha da önemlisi Yunan ve Roma dahil olmak üzere büyük medeniyetlere uygarlık getirdiklerini ispatlamaya giriştiler. Böylelikle Türkler, Anadolu'da yerleşen ilk halk ve bütün medeniyetlerin geniş Kürt nüfusunun Türk ulusu içine nasıl yerleştirileceğiyle ilgili müşkülat atlanmış olabilirdi. Doğu Anadolu'da bir dizi sert ayaklanmanın etkisiyle Kürt azınlığın sıkı birliği en üst seviyeye çıktı. Türklük popüler Müslüman kimliğinden bağımsızlaştıkça, Kürtlük daha tehdit edici bir hal aldı. Türk Tarih Tezi Kürt sorununa kolay bir cevap verdi: Kürtler Türkçeyi unutmuş Türklerdir.

Bilimsel olmayan tarih tezinin gerçeklikten uzak amacı politikti ve tek taşla dört büyük kuş vurmayı hedefliyordu. 1. Avrupa ırkçı düşüncesine cevap veriyor ve Türkleri ve Türk tarihini Asya'nın "sarı" ırklarından çok, Avrupa'nın "beyaz" ırkları arasına yerleştiriyordu. 2. Yunan, Suriye

ve Ermeni iddialarına karşı, Türklerin Anadolu'daki kadimliğini ispatlamayı amaçlıyordu. 3. Avrupa normlarının esasen ilk olarak Türk dehasından çıktığını ileri sürerek bunlarının kabulünü "doğallaştırma"yı amaçlıyordu. 4. Bu tartışma bakımından en önemlisi de, yeni Cumhuriyet'in

Dersim İsyanı'nın bastırılmasında 10 binden fazla insan ölmüştü.

Fatih Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basın Yayınları, İstanbul.

bütün vatandaşlarının (en azından Müslüman vatandaşların) -asırlar veya binyıllar içinde dillerini yitirmiş olabilecekleri argümanıyla- orijin ve ırksal olarak kendi özlerinden geldiğini, yani Türk olduklarını söylemeyi amaçlıyordu.

Türklerin tarih öncesi göçleri gibi zorlama argümanlar hüsnü kuruntu olarak değerlendirilse de, kimlikle ilgili ırkçı metaforlar kullanıp antik Anadolu'yu Türk mevcudiyeti ile bütünleştirerek tarih anlatımı kurmakta esasen bir terslik yoktu. Gerçekten de Avrupa'da 20'ler ve 30'lardaki ulusal kimliğe kısa bir bakış gösterir ki, böylesi ırk esaslı anlatılar dönemin bilimsel çalışmaları içinde hâkim bir akımdır. Ayşe Özdemir ve Wendy Shaw, Avrupa'daki bilim çevreleriyle yakın ilişki içinde Türkiye'deki bilimsel çalışmaların hangi uca doğru geliştiğini göstermiştir.[19] Ayfer Karakaya-Stump'un işaret ettiği gibi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı bilim insanları tarih tezinin yaptığı gibi antikite ve şimdiki Anadolu arasında aynı bağlantıyı kurdular. (Ancak yine de kabul etmek gerekir ki, eski Anadolulların Türkçe konuştuklarını ileri sürmediler!)[20]

Atatürk'ün evlat edindiği ve Türk Tarih Tezi'nin gelişmesinde anahtar rolü olan Afet İnan, Eugene Prittard'ın rehberliğinde yaptığı Anadolu kafatasıyla ilgili doktora çalışmasında, ortak fizyoloji yoluyla Hititlerle modern Türkler arasındaki bağları göstermeye çalışır. İnan, hayli oturmuş bir gelenekle çalışıyordu.[21] Royal Geographic Society'ye 1884'te hazırlanan bir raporda Sir Charles Wilson, Niğde'deki insanlar ile Hitit anıtlarındaki çizimler arasındaki benzerliğe dikkat çeker ve "yerleşik Müslüman nüfusun... yerli ırklardan olduğu"nu yazar.[22] 1911'de, "Batı Asya'nın Erken Dönem Nüfusu" adlı makalesinde Felix von Luschan, Anadolu'nun çağdaş nüfusunun kafatası tipleriyle arkeolojik kalıntıları mukayese eder ve bunların, yerli Hititlerle sonraki Sami ve Kuzeyli istilalarının kısmi etkisinin karışımını temsil ettiği sonucuna varır.[23]

Tarih tezinin Avrupa bilim çevrelerindeki akımlarla olan bağlarına rağmen, hamlenin zamanlaması ve hükümet politikasına yakınlığı onun faydacı (utilitarian) köklerine işaret eder. Tarih tezindeki ırk birliği önermesi, Türk milliyetçilerinin Türklük anlayışlarındaki temel yarılmaları gösteren, tutarlı bir ideoloji yaratma yolundaki ilk büyük çabayı temsil eder. Bununla beraber, bu anlatı farklı topluluklar tarafından değişik şekillerde ve farklı ölçülerde ciddiye alındı. Irkçı dil Türk milliyetçi söyleminin merkezine daha da yerleşirken, aslında Türk milliyetçiliğindeki iç gerilimleri değil, bu gerilimlerin ifade edildiği dili değiştirdi. Esasen bu ayrılıklar silinmeye çalışılırken çatlakların varlığı değişmedi, ama artık milliyetçiler bunları konuşmak için yeni yollara sahiptiler.

Kürtlerin temel bir konu olarak kalması sürpriz değildi. Bu dönemde Türklerden farklılıkları inkâr edilirken, Kürt nüfusu asimile etmekte süre giden başarısızlığı tanımanın bir yolu olarak, "Dağ Türk'ü" deyimi geliştirildi. Kürt dili Türkçenin bir lehçesi olarak sunuldu ve insanların "gerçek dil"lerinin bozulması olarak tarif edildi.[24] Mesut Yeğen'in belirttiği gibi, devlet ilaveten "eşkıya", "mürteci" gibi değişen, "kodlanmış terimler" kullanıyordu; böylece Türk resmi makamları varlığını inkâr ettikleri Kürt sorununu tartışabiliyorlardı.[25] Bu kodlama, kamuya yapılan resmi bildirimlerde temel bir unsurdu ve Celal Bayar'ın, sonraları maliye bakanı, 1936 yılında gizli bir raporda yazdığı gibi, "eğer Kürtler resmi makamlar tarafından ayrılıkçı bir unsur olarak tanımlandıklarını duyarlarsa bu olumsuz bir reaksiyon doğuracaktı".[26] Yine de dönemin resmi iç raporlarında Kürt kimliğine yapılan açık atıflara sık rastlanır.[27] Bu açık şüphe ve dışlamaya karşın, Kürtler ve diğer Müslüman grupların çoğu (ama hepsi değil) Türkleşme potansiyeline sahipmiş gibi gözüküyorlardı. Türk bürokratların çoğu için ırk söylemi buna ulaşmak için bir araçtı.

Türk Tarih Tezi'nin ırkçı söyleminde ne derece basit bir kodlama kullanıldığı, 1942 yılında Halit Önaran tarafından İçel bölgesi için hazırlanan bir soruşturma raporunda görülebilir.[28] Önaran raporunda, Eti (Hitit) Türklerinden bahsederken açıkça Arapça konuşan Nusayrilere gönderme yapar. "Eti Türkleri" terimi 30'ların sonuna doğru Türk Tarih Tezi'ndeki akıl yürütmenin sonucu olarak geliştirilmiş ve münazaralı İskenderun sancağındaki Türk tezlerini desteklemek için tasarlanmıştı. Bu argümana göre -Türkçe konuşan büyükçe bir nüfusa ilaveten- İskenderun'un Arapça konuşan nüfusu ırk olarak Türk idi, ancak anadillerini unutmuşlardı.[29] Gerçekten de Fransa ile uzun tartışmalardan ve kısa yarı bağımlı bir dönemden sonra bölge, Hatay (Hititlerin ülkesi) Vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil edildi. Bütün Türk Tarih Tezi gibi, bu formülasyon da bölgedeki etnik ve dini karmaşayı silmeye hizmet ediyordu. Elizabeth Angell'in

belirttiği gibi, "Hatay'ın tarihsel ve etnik anlamda bir Türk toprağı olarak (yeniden) icadı Kemalist devletin bu sancaktaki etnik bölünmeye cevabıydı".[30] Yine de Önaran, yeni vatandaşların birçoğuna daha az "kardeş Türk" ama daha çok siyasi yapı içindeki tehlikeli yabancı unsurlar nazarıyla bakıyordu. Onlardan birinin, Ali Cevat Inal'ın parti içinde iktidar pozisyonuna yükseldiğini ve güvenilemeyeceği uyarısını yapıyordu. Daha da önemlisi şu uyarıydı:

"Burada Araplar var. Burada Arapça konuşan Hıristiyanlar ve (ayrıca) Eti Türkleri var. Bunların sayısı durmadan artıyor. Kendilerine kalırsa hususiyetlerinden ve milliyetlerinden ayrılmağa da niyetleri yok."[31]

Buradaki ırk söylemi, "Türk Etiler", tabii ki Türkiye'nin birliği ve kadimliğinin altını çizmeyi hedefliyordu ve 1919'da yapılan tartışmaların bir tekrarı gibi gözüküyordu. Yine de Önaran bu söylemi, Türkiye demografisi için bir tür dilbilimsel hileye göre daha uygun bir çözüm olarak görüyordu. O, tam da "Türk Etiler"den bahsetmek istiyordu ama onların gerçekte ne olduklarını, yabancı bir unsur- biliyordu; farklılıklarından dolayı potansiyel bir tehlike. İlk önce kontrol, sonra da asimile edilmeliydiler.

Çoğu zaman tarih tezinin temel görüşlerine hiç önem verilmedi. Nüfusun geniş bir kesimi farklı derecelerde şüpheyle karşılaştı ve köylerdeki hükümet raporları, nüfusun Müslüman olduğu durumlarda bile "Türk olmayanlar"dan bahsetmeye devam etti.[32] Yeni göçmenlerle yerliler arasındaki gerginlikleri ele alan Bayındır'ın bir raporu, yerel ilerlerden birini, genelde "dönme" kelimesinin karşılığı olarak kullanılan "Selanikli" olarak tarif ediyordu.[33] Müslüman Roman bilhassa şüpheliydi, bunun yanı sıra, Türkiye'ye göçmesi bilhassa yasaklanan "göçmen (ingeneler", ajanlar, anarşistler ve Türk kültürü ile bağı olmayan bireyler de şüpheliydi.[34] Bir zamanlar (ve halen) Avrupa'nın büyük kısmında olduğu gibi, Cumhuriyet içindeki Roman cemaatleri yabancı ve tabiatları itibariyle suçlu muamelesi gördü. Örneğin 1941'de Zonguldak bölgesi için hazırlanan bir soruşturma raporu, hakkında Türk komşularından çalma ve onları suistimal suçlamaları olan bir Roman'dan kötü söz eder.[35] 17 Mayıs 1940'ta yazılmış bir müfettiş raporu, Çankırı için Arap kökenli bir yerel yöneticinin uygunluğunu sorgular ve retorik olarak sorar: "Filistinli bir baş müfettişin olumlu olduğu söylenebilir mi? Bu türden insanlar yönetim mekanizmalarından uzak tutulmalıdır."[36] Mayıs 1942'de Kırşehir bölgesinde Türkçe konuşan Alevi nüfus dikkat çekecek kadar hakaretlerle dolu bir rapora konu olurken, Çerkesler ve Abhazlar hakkındaki bir başka rapor bunların devlete karşı hareketlerinden ve kökten dinci tutumlarından şikâyet eder.[37] Açık ki, devletin çoğu memuru için tarih tezinde bahsedilen Türk birliği sadece kamu tüketimi içindi ve ne gerçeği yansıtıyordu ne de bu memurlar için özel bir sınırlama getiriyordu.

Yine de Türk elitinin bütün kesimleri, Türk Tarih Tezi'ni cahilleri kandıracak bir yalandan ibaret olarak görmedi. Irka yapılan vurgunun sonuçlarından biri, Türkçe konuşan gayrimüslimlerle Türk devletinin ilişkisini değiştirme potansiyeli idi. Ulusal bir yayın olan ve devlet tarafından finanse edilen Halk Evleri'nin çıkardığı *Ülkü* gazetesinde çıkan bir makale, Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoks ve Gregoryenlerden bahseder.[38] Tanrıöver der ki, Atatürk ölümüne yakın bir dönemde, ilginç ve doğrulanması mümkün olmayan bir demecinde, Türkçe konuşan Hıristiyanların, Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesiyle gönderilmelerinin büyük bir yanlış olduğuna, dinlerine rağmen onların "gerçek Türkler" olduğuna inanıyordu.[39] O zamanlar, Anadolu'da Türk Ortodoksları tezi tabii çok tartışma-

Doğu Anadolu'daki bir dizi sert ayaklanmanın etkisiyle Kürt azınlığın sıkı birliği en üst seviyeye çıktı. Türklük popüler Müslüman kimliğinden bağımsızlaştıkça, Kürtlük daha tehdit edici bir hal aldı. Türk Tarih Tezi Kürt sorununa kolay bir cevap verdi: Kürtler Türkçeyi unutmuş Türklerdir.

ya açıktı: Türkiye'de bu grup muhtemelen birkaç yüzü geçmiyordu.[40]

Yine de bu hamle, özellikle yaygın olarak konuşulan bir meselede, şimdiki Moldovya sınırlarında yerleşmiş bulunan Ortodoks Gagavuzlar meselesinde, Türkçe konuşan nüfusa bakışta kendini belli etti.[41] 1936'da yazan Yaşar Nabi Nayır, Gagavuzların "etnik ve dilsel" olarak Türk olduklarını ve bu yüzden Türkiye'ye gelmelerine izin verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.[42] O tarihte bu bölge, Hamdi Suphi Tanrıöver'in Türk Ocakları'nı kapatıldıktan sonra diplomat olarak gittiği Romanya'nın parçasıydı. Tanrıöver uzun süre Türk ırkı düşüncesine bağlı kaldı, Romanya'daki Türk nüfusuna canlı bir ilgi duydu ve onların hepsinin Hıristiyan veya Müslüman olduğuna bakılmadan Türk vatandaşı olmaları gerektiğini ileri sürdü.[43] Hatta İstanbul'a döndükten sonra birçok Gagavuz öğrencinin evini yurt olarak karşılıksız kullanmasına izin verdi.[44] Bir kısım yazarlar Gagavuz meselesini, hiçbir zaman kitlesel bir göç meydana gelmediği için Müslüman ve Türk kimliği birliğine bir örnek olarak değerlendirdiler. Kitlesel bir Hıristiyan göçü fikrine bazı üst düzey karşı çıkışlar olduğu kesinlikle doğrudur. Örneğin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bu plana şüp-

heyle bakıyordu.[45] Bu tutum yaygın değildi, buna rağmen planın mimarı Tanrıöver başarısızlığı, Romanya'daki Sovyet işgaline bağlar ve Türklerin isteksizliğine değil.[46] Gerçekten de küçük bir grup Gagavuzun öğrenci olarak gelip sonunda vatandaş oldukları süreç başladığında, hükümetin tercihi böylesi göçmenlerin kimlik kartlarını "Hıristiyan Ortodoks"tan çok "Ortodoks Türk" olarak doldurmak olmuştu.

Genel olarak bakıldığında, her şeye rağmen gayrimüslimler ırkın birleştirici metaforuna dahil edilmediler. Kürtler gerçek kimliklerinden sapmış Türkler olabilirlerdi ama gayrimüslimlerin yabancılığı devam etti. Nazan Maksudyan bu konuların, ırkçı bir temelde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ayrılığı (Müslüman nüfus içinde yapılmadığının altını çizmek gerek) düzenli olarak vurgulayan iki savaş arası Türk antropolojik düşüncesinde varlığını koruduğunu göstermiştir.[47]

Ordu'da 1940 yılında kaleme alınmış bir müfettiş raporu, belki 500 kişilik küçük bir Ermeni cemaatinden bahseder. Raporun yazarı Kayseri Mebusu Hilmi Kılıç, bu grubun şikâyet edecek kötü bir şey yapmamış olduğunu kabul etmesine rağmen, "bu küçük ekalliyetin Ordu'daki mevcudiyetinin iyi olmadığı" sonucuna varır.[48] Bundan fazlası, Giresun Parti Şefi Dr. Nuri Özkaya'nın şikâyetlerinde vardır. CHP Genel Sekreterliğine yazdığı bir mektupta, Trakya ve İstanbul'dan Giresun'a göç etmiş Yahudi ailelerden şikâyet eder. Özkaya'nın özellikle ilgilendiği, Yahudilerin resmen isimlerini değiştirip, kendi deyişiyle "Türk ve Müslüman" isimler almalarıydı.[49] Bunun yasalara aykırı olmadığını kabul etmesine rağmen, Özkaya onların çocuklarının da Türk isimleri alacağı ve ne yapılırsa yapılsın, onun tarifiyle, "gerçek Türk"ten ayrılmalarının mümkün olmayacağı endişesine kapılmıştı.[50] Burada nüfusun karışması ve gelecekte kimin "gerçek Türk" olduğunun tespit edilip edilemeyeceği konularıyla ilgilenen ırkçı düşünce mevcuttur. Irkın bu kullanımı, Türk Tarih Tezi'nin birleştirici ırk söyleminden temelden farklıdır ve devletin retoriği bir yana, gayrimüslimlerin ne derece "yerli yabancı" olarak kaldığını gösterir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtler ve Çerkesler gibi Müslüman azınlık grupları için asimilasyon kapısı açıktı. Söz konusu asimilasyon çoğunlukla Türkçe kullanımını yaygınlaştırmak, etnik ve dini farklılıkların önemini azaltmaya çalışmak şeklinde oluyordu. Nüfusun Türkleşmeye açık göründüğü yerlerde müfettişler derhal ilave devlet aktivitesi talep ediyorlardı. Aynı zamanda, böyle asimilasyoncu çabalar özellikle Kürt Alevi bölgesi Dersim'de olduğu gibi, kapsamlı bir yerleştirme programıyla çocukların ailelerinden ayrılmaları ve büyük ölçekli devlet şiddeti gibi uygulamaların da görüldüğü özel bir vahşete yol açabiliyordu. Ölülerin toplamı on binleri buluyordu ve bazı kaynaklara göre kimyasal silahlar da kullanılmıştı.[51] Dersim'in bastırılması sırasındaki ölü sayısı tartışmalı olmasına rağmen, resmi makamlar bile bölgedeki nüfusun onda birinin düpedüz öldürüldüğünü tahmin eder. Geri kalan nüfusun çoğu yerel ağları kırmak, sistemi desteklemek ve Türkleşmeyi kolaylaştırmak için cebren yeniden yerleştirilmişlerdi. Her şeye rağmen kitlesel ölümlerin değil fakat kültürel yok etmenin ve asimilasyonun amaçlandığının altı çizilmelidir.[52]

20'lerin sonu, 30'lar ve 40'lar boyunca Kemalistler, ırkçı söylemi farklılığı tarif etmek ve farklı Müslüman nüfusları dile ve elit Türk kültürüne tam olarak asimile etmek için kullandılar. Bu stratejinin seçimi, Avrupai usullere ait söylemin basitten öte bir benimsenişini temsil eder. Bu aynı zamanda, devletin amaçları gözetilerek bu teorilerden yararlanmak için gözü kapalı yapılmış seçici bir uyarlamadır. Onun uyarlanmasında, farklılığı tarif ederken Türk ırkçılığının sadece ikincil bir yeri vardır. Bazen bu şekilde kullanılmasına rağmen, insanların zihni haritalarında din ve sadece dini kimlik bulanıklaştığında, farklılıkları keskinleştirmek için ırk zaten vardı.

Türk ırkçılığının esas amacı, Müslüman nüfusu, arasındaki farklılıkları silerek bir şekilde asimilasyona zorlamaktı. Yeni laik Cumhuriyet'te din merkezden uzaklaştırılmıştı ama ırk, bu dini bölünmeler için yeni bir biyolojik zemin yaratılmasına yardımcı oldu.

HOWARD EISSENSTAT
DEPARTMENT OF HISTORY
SETON HALL UNIVERSITY

Her şeye rağmen, gayrimüslimler ırkın birleştirici metaforuna dahil edilmedi. Kürtler gerçek kimliklerinden sapmış Türkler olabilirlerdi ama gayrimüslimlerin yabancılığı devam etti. Nazan Maksudyan bu konuların, günümüzde de ırkçı bir temelde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ayrılığı düzenli olarak vurgulayan Türk antropolojik düşüncesinde güncelliğini koruduğunu göstermiştir.

DİPNOTLAR

* Bu yazının bazı bölümleri şu çalışmalardan alınmıştır: Howard Eissenstat, "Metaphors of Race and Discourse of Nation: Racial Theory and the Beginnings of Nationalism in the Turkish Republic," ed. Paul Spickard, *Race and Nation: Ethnic Systems in the Modern World*, (New York: Routledge, 2005), 239-256 ve Howard Lee Eissenstat, *The Limits of Imagination: Debating the Nation and Constructing the State in Early Turkish Nationalism*, (Ph.D. diss., University of California, Los Angeles, 2007).

1 Son yıllarda Türk milliyetçiliğinde ırk üzerine olan literatür hızla genişledi. Bu konuda Soner Çağaptay'ın bir çok çalışması var. Özellikle "Race, Assimilation and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s," Middle Eastern Studies 40, no. 3 (May 2004) " adlı makalesi ve monografisi *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, (London: Routledge, 2006)" ve Ahmet Yıldız'ın *Ne Mutlu Türküm Diyebilene* (İstanbul: İletişim 2001) adlı çalışması. Türk milliyetçiliğinde ırkçılığın analizinden kaynaklanan ve tekrarlanan tartışmalar için özellikle vurucu bir örnek olarak Nazan Maksudyan'ın Türkülüğü Ölçmek'in (İstanbul: Metis, 2005) yayımlanmasından sonra yapılan polemikçi tartışmalara bakılabilinir.

2 Frank Dikötter, "Race Culture: Recent Perspectives on the History of Eugenics," *The American Historical Review*, cilt. 103, no. 2 (Nisan, 1998), 467-478

3 Jonathon Glassman, "Sorting Out the Tribes: the Creation of Racial Identities in Colonial Zanzibar's Newspaper Wars," in *Journal of African History*, 41 (2000), 395-428

4 Jose Vasconcelos, *The Cosmic Race/La raca cosmica* (Race in the Americas), (John Hopkins University Press, 1997); Marilyn Grace Miller, *The Rise and Fall of the Cosmic Race: The Cult of the Mestizaje in Latin America*, (University of Texas Press, 2004)

5 Genç Türk hareketinin entelektüel deneyimi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1995) ve *Preparation for Revolution: The Young Turks, 1902 – 1908*, (New York and Oxford: Oxford University Press, 2001) Hanioğlu doğrudan ırk sorununu ele alıyor. "Turkish Nationalism and the Young Turks, 1889-1908," içinde Fatma Müge Göçek, *Social Constructions of Nationalism in the Middle East*, (Albany, NY: State University of New York Press, 2002), 85-95. Okadar güvenilir olmamakla ve Yusuf Akçura'nın yazdıklarına fazla bel bağlamakla beraber, Bora Isyar "The origins of Turkish Republican citizenship: the birth of race," *Nations and Nationalism*, 11 (3), 2005, 344-349, içinde ırkçı düşüncenin jön Türk entelektüelleri için 1912 öncesinde merkez bir konu olmasını tartışıyor

6 Marc Baer, "The Double Bind of Race and Religion: The Conversion of the Dönme to Turkish Secular Nationalism," *Comparative Studies in Society and History*, cilt. 46, no. 4 (Ekim, 2004), 682-704; Rifat Bali, "Bir Diğer Düşman: Dönmeler veya Gizli Yahudiler," içinde Rifat Bali, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, (İstanbul: İletişim, 2001), 411-450

7 Paul Bessemer'in "Crypto-Jews and Zionism: A non-Conspiratorial Revision," ismli çalışması Middle East Studies Association Conference'inde sunulmuştur November, 2005

8 Bessemer.

9 Baer, 688-692.

10 Baer alıntısı, 694.

11 Sam Kaplan, "Territorializing Armenians: Geo-texts, and the Political Imaginaries in French-occupied Cilicia, 1919-1922," *History and Anthropology*, cilt. 15, no. 4, Aralık, 2004, 399-423. Bu argümanın daha erken versiyonu için bkz. Sam Kaplan, "Ortadoğu'ya Tutulan Fransız Aynaları: Ermeni ve Türk Belgelerinde Kilikya." Esra Özyürek, ed., *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası* (İstanbul: İletişim, 2001), 19-47

12 Örneğin bkz. Yıldız'ın analizi, 155-226

13 BBA-CA: 490.01/01.01.19

14 Tekke ve zaviyelerin kapanılması kastediliyor olmalı. Ç.N

15 Harnild Armstrong, *Turkey and Syria Reborn: A Record of Two Years of Travel*, (London: John Lane the Bodley Head, Ltd., 1930), 224-225

16 Martin van Bruinessen, *Agha, Sheikh and State: The Social and Political Structure of Kurdistan*, (London: Zed Books, 1992), 298-299; Robert W. Olsen and William F. Tucker, "The Sheikh Said Rebellion (1925): A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism," *Die Welt des Islams*, cilt. 18, no. 3/4, (1978), 195-211

17 Afet İnan, et al., *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930). Yeni basım Afet İnan, *Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist yönetimin resmî tarih tezi*, (İstanbul: Kaynak, 1996).

18 Belki Türk Tarih Tezi'nin en detaylı analizi İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, ve Kürt Sorunu* (Ankara: Yurt Yayınları, 1991) ve Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu, 1929 – 1937*. (İstanbul: AFA Yayınları, 1992) de bulunabilir. Kezâ bkz., Büşra Ersanlı, "Bir Arşiveri Fermanı: Türk Tarih Tezi," in Tanıl Bora, ed., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt. 4, *Milli yetkilik*, (İstanbul: İletişim, 2004) ve Etienne Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque: Analyse d'une historiographie nationaliste, 1931 – 1993*, (Paris: CNRS Editions, 1997), 50-74.

19 Ayşe Özdemir, "Hayali Geçmiş: Arkeoloji ve Milliyetçilik 1923 – 1945 Türkiye Deneyimi," içinde Oğuz Erdur ve Güneş Duru, eds., *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?*, (İstanbul: Ege Yayınları, 2003), 7-26; Wendy M.K. Shaw, "Whose Hittites, and Why? Language, Archaeology and the Quest for the Original Turks," içinde Michael L. Galaty and Charles Watkinson, *Archaeology under Dictatorship*, (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004), 131-152.

20 Ayfer Karakaya-Stump "The Emergence of the Kızılbash in Western Thought: Missionary Accounts and their Aftermath" in D. Shankland (ed.) *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: the Life and Times of F.W. Hasluck 1878-1920*, (İstanbul: Isis, 2004).

21 Onun doktora tezi Türkiye'de Afet İnan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi*, (Ankara: TTK Basımevi, 1947) ismiyle basıldı.

22 Charles W. Wilson, "Notes on the Physical and Historical Geography of Asia Minor made during Journeys in 1879-82," *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, cilt. VI, no. 8, Haziran, 1884, 305-327.

23 Felix von Luschan, "The Early Inhabitants of Western Asia," *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, cilt. 41, (Haziran, 1911), 221-244. Ayfer Karakaya-Stump'a bu ve bir önceki makalesi için teşekkür ederim.

24 Thomas Hylland Ericson, "Linguistic Hegemony and Minority Resistance," *Journal of Peace Research*, no. 29 cilt. 3 (1992), 326; Robert W. Olson and William F. Tucker, "The Sheikh Said Rebellion in Turkey, 1925," *Welt des Islams*, new series, cilt. 18, no. 3/4, 2007, Beşikçi, 193-216. Kürtçe elbette Türkçe ile alakalı değildir. Daha çok, Hint Avrupa dil ailesinin Hint-İran kolunda yer alan bir dil ya da tartışmalı olarak- dil grubudur. Öte yandan Türkçe, Altay dil ailesine aittir. Hanın sayılır derecede karşılıklı kelime geçişlerine, Arapça ve Farsçadan alınmış ortak kelimelere rağmen, bu iki dil arasında genetik bir bağ bulunmamaktadır.

25 Mesut Yeğen, "The Turkish State Discourse and the Exclusion of Kurdish Identity," *Middle East Studies*, cilt. 32, no. 2, (April, 1996) ve Mesut Yeğen, "The Kurdish Question in Turkish State Discourse," *Journal of Contemporary History*, cilt. 34, no. 4, 555-568.

26 Celâl Bayar, "Şark Raporu," Mehmet Bayrak tarafından yeniden basılı, *Kürdoloji Belgeleri*, cilt. II, (Ankara: Öz-Ge, 2004), 417.

27 BBA-CA: 490.01.273/1092.01; 490.01.51/2051.02.

28 BBA-CA: 490.01-270/1708-2.

29 Eski Türkleri konusunda terminolojinin gelişiminin detaylı bir analizi için bkz. Elizabeth Angell, *Inventing Hatay: Turkish Nationalism, Minority Politics, and the Sanjak of Alexandretta Dispute*. (Master tezi, St. Anthony's College, Faculty of Oriental Studies, University of Oxford, 2005) 67-84 ve passim.

30 Angell, 79

31 BBA-CA: 490.01.270/1708-2.

32 BBA-CA 490.01.510.2048.01

33 BBA-CA: 490.01/270.1077.1. Türkiye'de komplo teorileri üreten pek çok İslamcı, Mustafa Kemal Atatürk'ün laikliğinin ancak "Selanikli" olunca da açıklanabileceğini iddia etmiştir. "Selanikli" ile kastettikleri de "dönme," yani "gerçekten Türk ya da Müslüman olmayan"dır. Bahsi geçen bu komplo teorisi dikkate değer bir esnekliğe sahip olsa da, teorinin M. Kemal'in Sabetaycı olduğuna ilişkintemel iddiasını destekleyecek gerçek bir kanıt bulunmamaktadır

34 Ünal, 156

35 BBA-CA: 490.01.513.2061.2

36 BBA-CA 490.01.514.2062.2

37 BRA-CA: 490.01.271/1085.01; 490.02.269.1073.2.

38 Hasan Fehmi, "Anadolu'da Gregoryen ve Ortodoks Türkler," *Ülkü: Halkevleri Mecmuası*, Cilt. 4 No. 21, Kasım, 1934.

39 Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları* (İstanbul: Menaş, 1968), 160-161. Özdemir Çobanoğlu da benzer bir planı Atatürk'e iletiyor ve Gagauzları Bursa'ya yerleştirmeyi planladığını, ancak onun ölümüyle planının unutulduğunu söyler. Bkz. Metin Akar and Acar Sevim, "Gagauz Yurdu'ndan Anayurda... ve Atatürk'ün Gagauz Türkleriyle İlgili Tasavvurları," in Yeşeri, Aylık Sevgi dergisi Year: 3 No: 27 Mart 1996: 25.

40 Orhan Türkdoğan, "Anadolu'da Ortodoks Türkler," *Türk Dünyası Tarih Dergisi* No. 114 Nisan 1997, 7-16.
(Türkiye'de mübadeleden önce sayıları on binlerle ifade edilen ve daha çok Orta Anadolu'ya yerleşmiş olan Karamanlıların etnik kökeni konusu tartışmalı olmakla beraber, hükim görüş bu grubun Ortodoks Türk oldukları yönündedir Atatürk'ün bu demeci gerçek ise herhalde bu görüşe dayanıyordu. Ç.N.)

41 Çağaptay, *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* 83

42 Quoted in Çağaptay, *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*83.

43 *Yıldırım Gazetesi*'ndeki konuşmaya bkz, Pararcik, 12 Haziran 1935, alıntılayan: Baydar, 159.

44 İsen Bike Tingan, şahsi görüşme, 16 Ekim 2000.

45 Halım Sevarslan, *Hamdullah Subhi Tanrıöver* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995), 155

46 Baydar, 159

47 Nazan Maksudyan "The Turkish Review of Anthropology and the Racist Face of Turkish Nationalism," *Cultural Dynamics*, cilt. 17, no. 3 (2005), 291-322.

48 BBA-CA 490.01.612.127.06.

49 See below for a discussion of official confusion regarding the adoption of Turkish names by non-Muslim citizens of the Republic.

50 BBA-CA 490.01.611.120.06

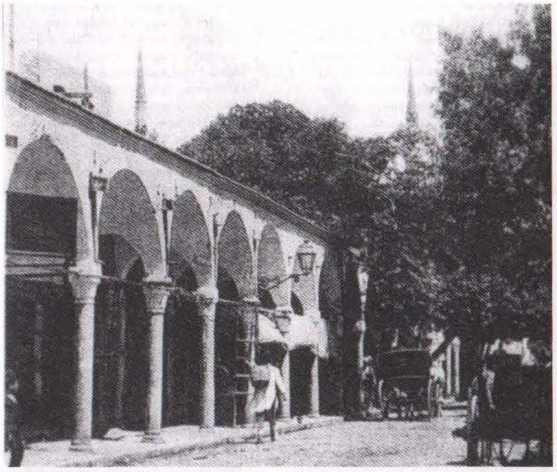
51 Dersim için bkz. İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, (İstanbul: Belge, 1990); Martin van Bruinessen, "Genocide in Kurdistan? The suppression of the Dersim rebellion in Turkey (1937-38) and the chemical war against the Iraqi Kurds (1988)", George J. Andreopoulos, ed., *Conceptual and Historical Dimensions of Genocide*, (University of Pennsylvania Press, 1994), 141-170 içinde ve

YÜZ YIL ÖNCESİNDE, SUR İÇİ İSTANBUL'UNUN SANAT VE EĞLENCE MERKEZİ

ESKİ DİREKLERARASI TİYATROYA HASRET!

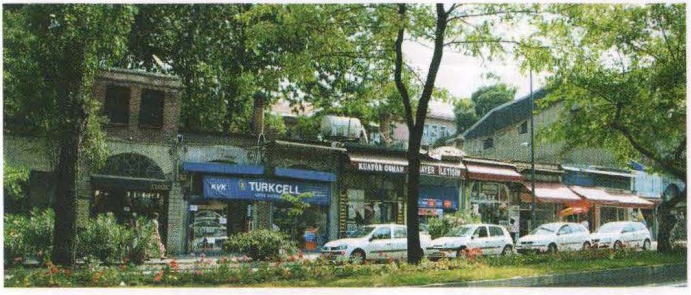
ESER TÜTEL

Tam olarak neresi miydi Direklerarası? Günümüzdeki Vezneciler Caddesi'nin başı ile Şehzadebaşı Camisi arasında kalan yer. Adı, caddenin sağındaki Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ne gelir sağlamak amacıyla inşa ettirilen dükkânların önündeki mermer sütunlu revaklardan gelmekteydi. Bu mermer sütunlar zaman içinde istimlakler ile yok olmasına rağmen, İstanbul halkı buraya daha uzun zaman Direklerarası demekte devam etmişti. Ta Bizans döneminde bile burası sur içi İstanbul'unun önemli bir merkeziydi.

Direklerarası'nın 19. yüzyıldaki görünümü.

Tümfotoğraflar Eser Tütel'in arşivinden sağlanmıştır.

Bu iki büyük tiyatronun bulunduğu yerde günümüzde bir sıra dükkân sıralanıyor: Tatlıcı, bağlamacı, saatçi, gümüşçü, ayakkabıcı, telefoncu, kuaför ve berber... Ve, daha neler neler...

Sur içi İstanbul'unun, yüz yıl kadar önce önemli bir eğlence ve sanat merkezi vardı: Direklerarası... Bizans Levantenleri nasıl 19. yüzyılın ortalarından başlayarak şehrin Rumeli yakasında Beyoğlu'nu bir eğlence, alışveriş ve kültür merkezi haline getirmişlerse, geride bıraktığımız yüzyılın başlarında da sur içi İstanbul'unun sakinleri bunun benzerini Direklerarası'nda meydana getirmişlerdi. Direklerarası denince, eski İstanbul halkının gözlerinin önünde haklı olarak başta tiyatro ve sinema olmak üzere cambaz, hokkabaz, meddah, karagöz, kukla gibi geleneksel seyir türleri belirivirdi. Hatta, seyrek yapılsa da, pehlivan güreşleri ve at cambazlarının gösterileri de... Özellikle ramazanlarda aileler evlerinden çıkarak doğruca Direklerarası'na tiyatro seyretmeye, kanto ya da saz dinlemeye koşardı. Böylece gündüzleri hayli tenha olan bu cadde akşamları birden canlanır, kalabalık gecenin geç saatlerine kadar dağılmaz, oyunlar, kantolar, eğlenceler, gösteriler bitmek bilmezdi.

Tam olarak neresi miydi Direklerarası? Günümüzdeki Vezneciler Caddesi'nin başı ile Şehzadebaşı

Camisi arasında kalan yer. Adı, caddenin sağındaki Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ne gelir sağlamak amacıyla inşa ettirilen dükkânların önündeki mermer sütunlu revaklardan gelmekteydi. Bu mermer sütunların zaman içinde istimlâkler ile yok olmasına rağmen, İstanbul halkı buraya daha uzun zaman Direklerarası demekten vazgeçmemişti. Ta Bizans döneminde bile burası büyük caddelerin kesiştiği yer olması bakımından sur içi İstanbul'unun önemli bir merkeziydi. Ayasofya'nın önlerinden başlayıp Şehzadebaşı'na gelen Mese adlı önemli bir yol burada biri Edirnekapı'ya, öteki Altın Kapı'ya uzanan iki ayrı cadde halinde uzayıp giderdi. Bu önemli kavşak noktasının adı Philadelphion'du o zamanlar. Burası, fetihten sonra da yıllarca önemini korumuştu. 1800'lü yılların sonlarına doğru da açılmaya başlanan çayhane, kahvehane, kıraathakarşısında da iki kat localarıyla Hasan ve Şevki efendilerin tiyatroları. Ferah Tiyatrosu'nda, uzun bir süre Osmanlı Dram Kumpanyası adı altında Mınakyan Kumpanyası oynamıştı. Oyunların hemen hepsi de o günlerin romantik melodramlarıydı. Hasan ve Şevki efendilerin tiyatrolarında ise önce esas oyun oynanır, sonra sıra kantolara, düettolara gelir ve Hasan ve Şevki Efendi'nin başrolü oynadıkları bir komediyle gece sona erdirilirdi.

Zaman içinde hangi tiyatrolar mı açılmıştı burada?

Çoook! Şems Tiyatrosu, Mınakyan Tiyatrosu, Abdürrezzak Tiyatrosu, Benliyan Kumpanyası gibi o günlerin önde gelen tiyatroları. Ve Turan Tiyatrosu, Felek Sineması, Hilâl Sineması, Meşrutiyet Tiyatrosu, Kâğır Tiyatro, Sanayi-i Nefise Mektebi

Direklerarası'nda başlıca üç önemli tiyatro vardı: Ferah Tiyatrosu, onun karşısında da iki kat localarıyla Hasan ve Şevki efendilerin tiyatroları... Bu Ferah Tiyatrosu'nda, uzun bir süre Osmanlı Dram Kumpanyası adı altında Mınakyan Kumpanyası oynamıştı. Oyunların hemen hepsi de o günlerin romantik melodramlarıydı.

ne, tiyatro ve eğlence yerleriyle kısa zamanda bir eğlence merkezi haline gelmişti.

Direklerarası yalnız geceleri tiyatro, meddah ya da karagöz seyretmeye gelen halkın rağbet ettiği bir eğlence merkezi değil, aynı zamanda dönemin entelektüel kesiminin de ilgi gösterdiği bir yer olmuştu. 1880'den sonra bu cadde üzerinde birkaç tiyatro binası yapılınca, oyuncular da izleyiciler de bu basık tavanlı, derme çatma iskemlelerin yan yana sıralandığı, sigara dumanıyla dolan eski mekânlardan kurtulmuşlardı.

DİREKLERARASI'NDA TİYATRO VAR

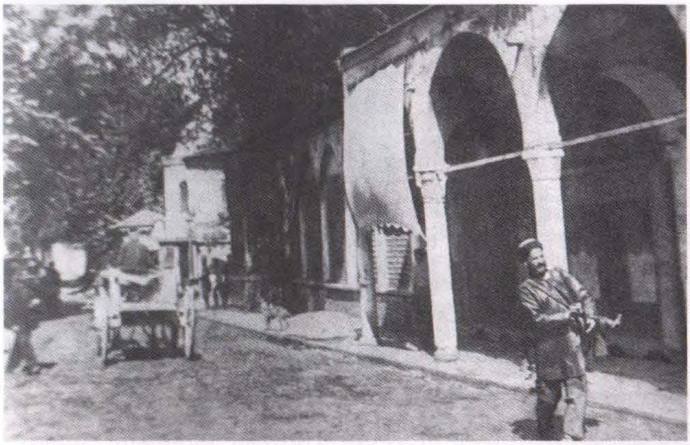
Direklerarası'nda başlıca üç önemli tiyatro vardı: Ferah Tiyatrosu, onun Tiyatrosu, Sahne-i Musiki-i Osmanî Tiyatrosu, Bizans Tiyatrosu, İstanbul Tiyatrosu, Küçük Kâğır Tiyatro, Şark Tiyatrosu, Millet Tiyatrosu, Ferah Tiyatrosu, Malûl Gaziler Millet Tiyatrosu... Bu arada Fevziye Kıraathanesi de tadil edilmiş, önce Emperyal Tiyatro, sonra Millî Sinema adlarını almıştı. Bu tiyatro ve sinemaların hepsi elbette aynı zamanda faaliyet göstermemiş, yarım yüzyıldan fazla bir zamana yayılmışlardı. Sayıca bu kadar çok tiyatro ile sinemanın faaliyet gösterdiği böylesine renkli, böylesine önemli bir caddeye İstanbul'un Broadway'i denmezdi de ne denirdi!

Bu salonlarda hangi sahne sanatkârları sanatlarını icra etmişti? Başta Kavuklu Hamdi (1841 ?-1911), Abdürrezzak (1835-1914), Küçük İsmail (1854-1928), Naşit (1886-1943), Şevki ve Kel Hasan (1874-1929) gibi büyük halk oyuncuları. Bu sanatkârlar Direklerarası'ndaki kıraathanelerde seyirci karşısına çıkmış, kendilerini izleyenlerin gönüllerini fethedip burada gerçek birer şöhret sahibi olmuşlardı. Direklerarası aslında yalnız sinemaların, tiyatroların karşılıklı sıralandığı bir eğlence merkezi değildi. Bu cadde üzerinde kıraathane de vardı, eczane de, sucu da, manav da, fırın da vardı, fes kalıpçısı da. Kısacası Direklerarası, özellikle akşamdan başlayarak dolu dolu yaşanan, gelip geçeni hiç eksilmeyen, canlı, hareketli bir caddeydi. Öyle ki, sur içi İstanbul'unun Beyoğlu'suydu diyebilirdiniz Direklerarası'na. Ancak toplumun kendine has kültürünün yeni bir hayat tarzı için yetersiz

Ferah Tiyatrosu'nun girişinde bir varyete reklamı: Girişin üstünde büyük harflerle "Beynelmilel Varyeteler" yazmakta... Şov yapan tavşan kızlar... Burnunun ucundaki topu dengede tutan foklar... Sırtüstü yatan arkadaşının tabanlarına yerleştirdiği merdivende denge gösterisi yapan akrobatlar... Ve sehpa üstünde bakıcısına kükreyen vahşi bir kaplan... Hepsi Ferah Tiyatrosu'nun sahnesinde!

kalmaya başlamasıyla birlikte, halk da Beyoğlu'na rağbet eder olmuştu. Böylece, sonunda Direklerarası da eski canlılık ve hareketliliğini kaybetmişti.

Bakın, günümüzde nesli neredeyse tükenen, halen seksenli yıllarında sürmekte olan, çocukluğunun ve gençliğinin büyük bir kısmını o çevrede geçiren, önce Pertevniyalli, sonra akademili Mimar Hamit Sözer, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Direklerarası'nı nasıl anlatıyor.

1890'da Direklerarası... Daha sonraki yıllarda elbise temizleyicisi; kil sürdüğü ceketleri, pantolonları, kemerleri birbirine bağlayan bu demirlere asarak kuruturdu.

Direklerarası sadece sinemaların, tiyatroların karşılıklı sıralandığı bir eğlence merkezi değildi. Bu cadde üzerinde kıraathane de vardı, eczane de... Sucu da vardı, manav da... Fırın da vardı, fes kalıpçısı da... Kısacası, Direklerarası özellikle akşamdan başlayarak dolu dolu yaşanan, gelip geçeni hiç eksilmeyen, canlı, hareketli bir caddeydi.

MİMAR HAMİT SÖZER DİREKLERARASI'NI ANLATIYOR

Yıllarca Horhor ve Aksaray çevresinde oturduğumuz için, Direklerarası'na çok yakındık. Öğrencilik yıllarımda, bu caddeden geçmediğim gün yok gibiydi. Direklerarası, o yıllarda tamamen kendi bünyesi içinde gelişmiş, çok renkli, çok hareketli bir eğlence merkeziydi. Caddede, Saraçhanebaşı'ndan başlar, Vezneciler'e doğru devam ederdi. İşte bu caddenin üzerinde, bugünkü Belediye Sarayı'ndan başlayarak uzanan, bugün yazık ki yerinde olmayan, üzeri arkadlı bir kısım vardı. Burada yan yana muhtelif dükkânlar sıralanırdı. Revaklı yeri tutan bir sıra mermer direkten ötürü, halk buraya Direklerarası adını yakıştırmıştı...

Belediye Sarayı'nın önünden Vezneciler yönüne doğru yürümeye başladığınızda Direklerarası'nın ilk dükkânı, bir fesçiydi. Tunusluydu bu fesçi... Camının arkasında kalıplı, kalıpsız, püsküllü, püsküllüz fesler bulunurdu... Burada fes de satılırdı, feslerin temizliği de yapılırdı. Zamanla giyilmekten bozulan, hele yağmurda kalmışsa, giyilemeyecek hale gelen fesler özenle kalıplanırdı da... 1928'de Kıyafet Kanunu'nun çıkmasına bir ay kala bana da bir çocuk fesi almışlardı. Bir ay kadar giydim, giymedim. Kıyafet Kanunu çıktı. Tabii benim fes de bir daha çıkarılmamak üzere sandığa kaldırıldı.

Fesçiden sonra lekeci gelirdi. Buraya lekelenen elbiseler verilip bir güzel temizlettirilirdi. O zamanlar günümüzdeki gibi, her türden lekeyi kökünden söküp atan kimyevi ilâçlar nerede? O günlerin imkânlarıyla ancak yağ lekeleri çıkartılabilirdi. Lekeci, lekenin üstüne bir tür çamur sürer ve kurumaya bırakırdı. Meğer benim çamur sandığım nesne bir tür yağ emici kil imiş! Bu kil kuruyunca fırçalanarak çıkartılır ve şaşılacak şey, ama lekenin çıktığı görülürdü. Kil, daha çok yağlı lekeleri temizlediği için o dönemin temizleyicileri haklı olarak başka türden lekeleri temizlemeyi pek üzerlerine almazlardı.

Şekerci Cemil Bey'in eserleri hâlâ çalınıyor

Sonraki dükkân, meşhur şekerci Cemil Bey'in dükkânıydı. Birtakım özellikleri olan bir şekerci dükkânı burası... Ortada sabit, geniş bir camekânlı vitrini, bunun sağında ve solunda da iki camlı kapısı vardı. Orta camekânındaki şekerler, şekerlemeler gelip geçenin dikkatini çekecek derecede nefisti. Kapıların yukarısındaki sabit kısımların birinde eski Türkçe olarak Cemilzade Mehmet Ali, diğerinde de Fransızca olarak Confisserie Orientale, yani Şark Şekerlemecisi diye yazardı. Dükkânın sağ girişindeki geniş holde o günlerin musiki üstatları zaman zaman gelip burada toplanır, musiki sohbetleri yaparlardı.

Şekerci Cemil Bey (1867-1928), büyük bir sanatkârdı. Sanatı yalnız şeker-

cilik alanında değil, musiki alanındaydı da... Şehzadebaşı'nda doğmuş, büyümüştü. 1883'te, 17 yaşındayken Şehzadebaşı'nda ilk şekerci dükkânını açmış, üç yıl geçmeden İstanbul'un en ünlü şekercilerinden biri olmayı başarmıştı. 1898'de, II. Abdülhamid'in emriyle Muzika-i Hümayun'a girmiş, bu arada hatırlı kimselerin çocuklarına uzun yıllar musiki ve ud dersleri vermişti, ama şekerciliği de hiç bırakmamıştı.

Hafızdı kendisi, aynı zamanda da büyük bir ud sanatkârıydı. 1911'de Muzika-i Hümayun'dan emekli olmuş, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmişti. Büyük takdirle karşılanan Cemil Bey orada da şekerciliğini sürdürmekten geri kalmamıştı. Mısır'da öldüğü zaman 61 yaşındaydı. "Bir nigâh et ne olur hâlime ey gonce dehen" gibi günümüzde bile hâlâ çalınmakta devam eden besteleri pek tanınmıştır.

Dükkânda, sağ girişte, karşıda üzerlerinde, kubbeli sarı kapaklar bulunan akide şekeri kavanozları dikkati çekerdi. Güllüsünden nanelisine, sakızlısından bergamotlusuna, tarçınlısından fındıklısına, envai çeşit akide şekeri vardı bu büyük kavanozlarda... Sol girişin karşısında, yuvarlak, uzun yine kubbeli kapaklı kalaylı kapların içinde çeşit çeşit reçeller... Vişnesinden, çileğine... İncirinden şeftalisine... Bu kapların üzerine boydan boya peştamal serilmiş olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Babamla sık sık şeker almaya giderdik buraya... Babam ayaküstü kısa bir sohbete dalarken ben de şekerleri seyrederdim.

Akide şekeri nasıl yapılıyor?

Bir keresinde dükkânın gerisindeki sağ girişin karşısına rastlayan akide kavanozları tezgâhının yanından şekerlerin yapıldığı imalathaneye girmiştim. İlk kez akide şekerinin nasıl yapıldığını o zaman görmüştüm. Duvara insan boyu yüksekliğinde büyük bir çivi çakılıydı. Tezgâhın üstünde şeker hamuru hazırlanıyor, kıvamını bulunca da karşılıklı çekilerek uzatılıyordu. Sonra bu şeker hamuru duvardaki çiviye takılıp çekiliyor, uzayınca çıkartılıp tekrar birleştiriliyor, yine çiviye takılıp çekiliyordu. Bu yorucu işlem, şeker hamuru istenilen akide şekeri kalınlığına gelinceye kadar devam edip gidiyordu. Sonra da bir makasla, ağza alınabilecek boyda, birbirine

Direklerarası'nın tanınmış kantocuları Naşit Bey'le (Özcan) beraber "Dondurmacı" oyununda: Soldan sağa, Naşit Bey ve Şamram, Küçük Virjin, Mari, Aventia, Amelya ve Bardebasyan Virjin Hanımlar...

Letafet Aparnanı'nın zemin kat salonunda o günlerin deyimiyle "tiyatroperveran efendiler" ortaoyunu seyrediyor. Ortadaki sanatkârlar, Kavuklu Ali Bey, Pişekar Küçük İsmail ve Zenne Necdet Bey.

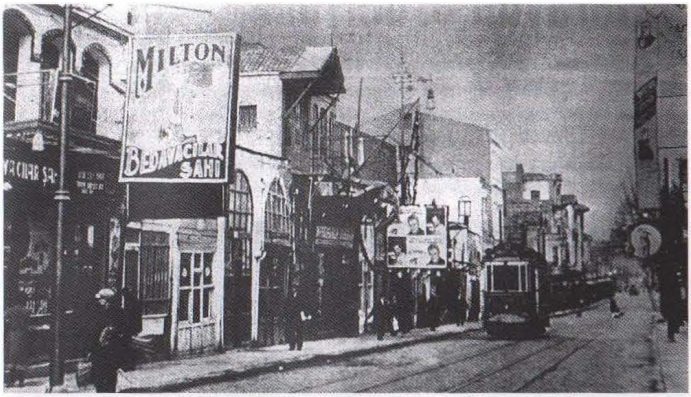
dik gelecek tarzda ve büyüklükte teker teker kesiliyordu. Demek istediğim, eziyetli bir işti akide şekeri yapmak! Hem eziyetli, hem zor, hem de vakit alan bir iş...

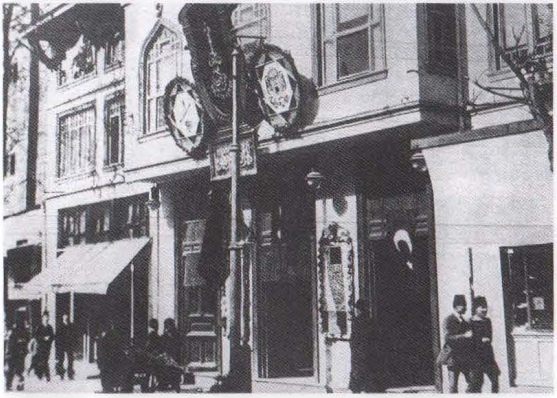
Yanılmıyorsam, sur içi İstanbul'unda ilk kez pasta da yine bu Şekerci Cemil Bey'in dükkânında yapılmıştı. Cemil Bey Giriti'ten bir pasta ustası getirtmiş, pastaları ona yaptırmıştı. Duyduğum kadarıyla Giritli Usta, pasta yaparken belli bir yere gelince yamaklarını bir bahane ile yanından uzaklaştırır, sanatının en can alıcı aşamasını yanına kimseyi sokmadan yaparmış.

Cemilzade müessesesi, günümüzde de biri Kadıköy Selâmiçeşme'de, öteki Şaşkınbakkal'da, üçüncüsü de Etiler'de olmak üzere faaliyetini hep sürdürmekte devam ediyor.

Daha sonraki dükkân, bir erkek terzihanesiydi. Bir arkadaşımın yakın akrabası olan bu terzide, sonraları ben de dost hatırı ile ucuza bir kat elbise diktirmiştim. Aslında, o yıllarda kumaş alıp terziye diktirmek çok pahalıya mal olduğu için herkesin kolay kolay altından kalkabileceği bir şey değildi. Orta sınıf halk, daha çok hep hazır elbise alır, onu giyerdi.

(...) Ve, meşhur Çinili Fırın! Bugün de açık olan bu fırın, zamanın en güzel peynirli pidelerinin, açmalarının, çatallarının yapıldığı yerdi. Buranın küçük çavdar ekmekleri o kadar lezzetliydi ki, ben katıksız yerdim. Tanesi 60 paraya, yani bir buçuk kuruşa satılan bu çavdar ekmekle-

Harf Devrimi'ni izleyen yıllarda Direklerarası... Sinemada oynayan film: Bedavacılar Şahı Milton... Mermer direkler çoktan kalkmış... Caddede tramvay işliyor...

Ferah Tiyatrosu, hem Darülbedayi-i Osmani, hem Konservatuar, hem de Yeni Sahne olarak kullanıldığı yıllarda... 1941 yılında yanan binanın yerine daha sonra Şehzadebaşı Sineması inşa edildi.

riyle tereyağlı, reçelli, zeytinli, peynirli bir kahvaltı yapmanın zevkini başka hiçbir şeyde bulamazdım. Bu Çinili Fırın, günümüzde de sanırım Lâleli'de faaliyetini sürdürmekte devam ediyor.

Çinili Fırın'ı geçince, İbrahim Ethem Bey'in (Ulagay) ünlü eczanesine yer vermemek olmaz! Bu eczane çok ciddi bir müesseseydi. Yaptığı ilâçlar hiç endişesiz kullanılırdı. O zamanlar hazır ilâçlar hemen hiç olmadığından doktorların yazdığı reçeteler, hep eczanenin gerisindeki laboratuarda, işinin ehli eczacı kalfaları tarafından elle hazırlanırdı. O zamanların eczanelerinde, duvarda iki büyük camlı dolap vardı. Biri kırmızı camlıydı, üzerinde "Şiddetli Zehirli", diğeri yeşil renkli camlıydı, "Hafif Zehirli" diye yazardı. Bu camlı dolaplar hep kilitli tutulur, gerekmedikçe hiç açılmazdı.

İçinde ilâç hammaddesi bulunan kavanoz dolaptaki raftan indirilir, içinden reçetede belirtildiği kadarı alınıp tartılır, havanda dövülüp öğütülür, sonra da azar azar ya kapsüllere, ya da kâğıt zarflara konurdu. Sulu ilaçlar küçük şişelerde, merhemler de minik küçük tahta hokkalarda verilirdi. Dediğim gibi, müstahzar denen hazır ilâçlar, birkaç öksürük ya da iştah şurubundan başka, yok denecek kadar azdı. Bu eczane, Direklerarası'nın sıra sıra mermer sütunlarının son noktasını oluştururdu.

Kahve ya da çay parasına bütün gazeteleri okuyabilirdiniz

Bundan sonra, Fevziye Caddesi'nin oluşturduğu köşede meşhur İkbal Kıraathanesi vardı. Kıraathane, "okunan yer" anlamına gelir. İnsanlar gelirler, burada çay ya da kahvelerini içerken, bir yandan da o günün bütün gazetelerini okurlardı. Ama buraya gelmekteki asıl maksat, çay ya da kahve içmek değil, okumaktı. Bir kahve ya da çay parasına o günün gazetelerini okuyup günün haberlerini öğrenebilirdiniz. Aslında ciddi bir yerdi bu İkbal Kıraathanesi. Kıraathanenin müdavimleri, çoğunlukla hep okumuş emeklilerdi. Bu kişiler her gün değilse bile sık sık buraya gelirlerdi, aralarında sohbet ederler, görüş alış verişinde bulunurlar, dünya ahvali üzerine fikirler yürütürlerdi. O günlerin gazeteleri ancak dört, bilemediniz altı sayfaydı. Buranın müdavimleri, yan yana getirilmiş ince kamışlardan oluşan bir gazeteliğe geçirilen gazeteleri, gazeteliğin sapından tutarak öyle okurlardı. Yanılmıyorsam, sur içi İstanbul'unda ilk kez seyyar sinema bu İkbal Kıraathanesi'nde oynatılmıştı.

Biraz daha ileride Hilâl Sineması'nın önüne gelirdiniz. Daha çok basit halk tabakasının zevkine hitap eden bir sinemaydı burası. Daima iki film birden, daha çok da sıradan kovboy filmleri filan oynatırdı. Biletler seansa göre satılmazdı. Ne zaman isterseniz, bir bilet alıp sinemaya girebilirdiniz. İster filmin başı olsun, ister ortası, hiç fark etmezdi; çünkü filmler devamlı oynatılırdı. Bilmem ki, sabah girip, akşam çıkan işsiz güçsüzler de olur muydu?

Kulağınıza "Çın! Çın ! Çın!" diye bir zil sesi mi geliyor? Bu sesler oracıkta bir sucu olduğunu haber verirdi size... Eski bozuk saatlerin mekanizmasıyla dönen, döndükçe de merkezkaç kuvvetiyle çevresine açılan, iki ucunda, iki küçük ağırlık bulunan bir regülatörün, yani bir düzenleyici fırdöndünün, yanı başındaki küçücük bir çana çarpmasıyla çıkardı bu "Çın! Çın! Çın! sesleri... Bu madeni tınlamaların ardı arkası kesilmek bilmezdi. Kurması bitince sucu saati tekrar kurar, kurunca da bu "Çın! Çın! Çın! " sesleri yeniden başlardı. Bu sucuda, bütün ötekilerde olduğu gibi bardakla iyi su da satılırdı, gazoz gibi, şerbet gibi meşrubat çeşitleri de...

Pırıl pırıl elmalar, hoş kokulu armutlar...

Hemen oracıktaki manav da manavdı hani! Önce bir güzel hohlayıp, sonra da beline sarılı peştemala silip silip parlattığı elmalar, armutlar gelip geçene adeta "Al beni... Ye beni!" der gibi göz kırparlardı. Bu manavda kivi, mango, avokado, ananas gibi on günlük yoldan getirtilmiş nevzuhur meyveler bulunmazdı. Bilinmezdi ki bulunsun! Ama mevsimine göre Sapanca ya da ferik elmasının en âlâsı da bulunurdu, sulu, hoş kokulu kış armutları da... Mis kokulu Arnavutköy çileği de bulunurdu, incecik kabuklu, seyrek salkımlı nefis Bozcaada çavuşu da... Zekeriyaköy kirazı da, sulu ve bal gibi Antalya portakalları da... İçi cücüklü Vaşington portakallarının, elma iriliğinde hışır çileklerin, gösterişli olmasına rağmen ağızda gırıç gırıç eden mânâsız kirazların, birbirine yapışmış, biçim değiştirmiş, hormon kurbanı ucube meyvelerin henüz manav dükkânlarını istilâ etmediği mutlu yıllardı o yıllar...

Şimdi de Millî Sinema'nın önündeyiz. Burası çevrenin en kaliteli filmlerini oynatan, kibar bir sinemaydı. Cenani karşı kaldırıma geçelim ve sola dönerek Şehzade Camisi'ne doğru yürümemize devam edelim. Bugün, bu meydanlıktan, çoğu sur dışı İstanbul'unun yeni yerleşim merkezlerine otobüsler ve minibüsler kalkıyor. Günün her saatinde, hele hele sabahları ve akşamları kaldırımlarda, caddeye taşan kalabalık nedeniyle zor yürünmekte...

Sağımızda kalan Bozdoğan Kemeri Caddesi'nin başında tarihi Vezneciler Hamamı bugün de yerli yerinde durup durmakta... Karşısında Fen Fakültesi ile Zooloji Bölümü'nün bulunduğu binada aynı zamanda Moleküler Biyoloji ve Genetik

Modern Türk tiyatrosu Letafet Apartmanı'nda Doğdu!

Bozdoğan Kemerleri'ne doğru giden 16 Mart Şehitleri Caddesi'nin başındaki büyükçe bina, sur içi İstanbul'unun ilk apartmanlarından meşhur Letafet Apartmanı idi. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında İstanbul'un çok zenginlerinden Serasker Rıza Paşa tarafından konak olarak inşa edilmişti. Dört katlı olup en üst ahşaptı. Köşesinde yuvarlak bir cumbası vardı.

Aslında çok önemli bir bina idi bu Letafet Apartmanı... Önemli olması şundan ileri gelmekteydi:

1960 yılında çekilen fotoğrafta Letafet Apartmanı... Soldaki sokak, Bozdoğan Kemerleri'nin altından geçerek Süleymaniye'ye giden 16 Mart Şehitleri Caddesi. Günümüzde bu apartman yerine Fen Fakültesi'nin Zooloji Bölümü binası yükselmektedir.

"İbrahim Ethem Bey'in eczanesinde, içinde ilaç hammaddesi bulunan kavanoz dolaptaki raftan indirilir, içinden reçetede belirtildiği kadarı alınıp tartılır, havanda dövülüp öğütülür, sonra da azar azar ya kapsüllere, ya da kâğıt zarflara konurdu. Sulu ilaçlar küçük şişelerde, merhemler de minik küçük tahta hokkalarda verilirdi."

ailesinindi. Hilâl Sineması'nın aksine, burada seans başına bilet kesilir, film başladıktan sonra içeriye kimsecikler alınmazdı. Filmin sonunda da salon boşaltılırdı. Ciddi ve kaliteli filmler hep bu sinemada oynardı. Arkadaki birkaç sıra koltuk kadife kaplı olup, ötekilerden daha geniş ve daha rahattı. Tabii ki, bu koltukların bileti, öteki koltuklara kıyasla biraz daha pahalıydı. Şimdi vardığımız yer, Vezneciler'dir. İsterseniz, buradan, eski Acemoğlu Hamamı'nın önünden Bölümü de yer alıyor... Biraz ilerisindeki 16 Mart Şehitleri Caddesi'nin başında geniş bir alanda yapılmakta olan metro istasyonunun kazısı sürdürülmekte... Bu cadde, önce Kız Öğrenci Yurdu'nun ve eski bir Bizans kilisesinden çevrilme Kalenderhane Camii'nin yanından, sonra da Bozdoğan su kemerlerinin altından geçerek doğruca Esnaf Hastanesi'nin önünden Süleymaniye Camisi'ne uzanıyor.

İstanbul Şehremini, yâni Belediye Başkanı Operatör Doktor Cemil Topuzlu, batılı anlamda bir müzik ve tiyatro konservatuarı açmak üzere harekete geçtiği zaman, Paris Konservatuar'ından André Antoine adlı hocayı İstanbul'a davet etmiş ve ilerde Şehir Tiyatroları adını alacak olan Dar'ülbedayi adlı sanat kuruluşunu 13 Ocak 1914 günü bu binada açmıştı. Burası 1914 Haziran'ından 1917 sonuna kadar tatbikat sahnesi olarak kullanılmıştı.

Ayrıca, Türk Futbol Federasyonu da 1923 yılında, Yusuf Ziya Bey (Önış) tarafından bu binanın bir salonunda yapılan toplantıyla kurulmuştu. Federasyonun o zamanki adını da söylemeden geçmeyelim: Futbol Hey'et Müttehidesi!

60'lı yıllarda Vezneciler Meydanı... Solda, İstanbul Üniversitesi'nin Fen Fakültesi binası... Ağacın gerisindeki bina Kuyucu Murat Paşa Medresesi... Sağda, geride Şehzadebaşı Camisi.

Letafet Apartmanı'nın altındaki tatlıcı Hacı'nın dükkânı ile bir de nişancıyı hiç unutmadım. Bu tatlıcının yaptığı bir tür şamı fıstıklı tatlı olan "berazik" in tadı, aradan bunca on yıl geçmesine rağmen hâlâ damağımdadır. Haftanın belli günlerinde bu apartmanın zemin katındaki salonunda Da'rüttalim-i Musiki Cemiyeti'nin konserleri olurdu. Türk musikisi meraklıları bilet alıp içeri girer ve o yılların en tanınmış hanende ve sazendelerinin icra ettikleri fasıl konserini dinlerlerdi. Orta oyununun büyük üstatlarını hep burada görüp seyretmişimdir. Hatta başta meddah Sururi olmak üzere daha başka meddahları da... Yazık ki, o yıllar, meğer geleneksel seyir sanatlarımızın can çekişmekte olduğu son yıllarmış...

Bu nişancı dükkânı da ilgi çekici bir yerdi. Burada çok az bir para karşılığında tüfekle hedeflere atış yapılırdı. Aslında atılan şey, basit birer saçma tanesinden başka bir şey değildi. Burada bazı âletler vardı. Meselâ elinde çekiç tutan, teneke bir adam gibi... Bunun nişan yerine isabet mi kaydettiniz? O adam hemen hareket geçer, elindeki çekici "Tak! Tak! Tak!" diye önündeki örse vurmaya başlardı! Bende bir sevinç! Bir heyecan! İsabet ettirdim diye... Kurması bitene kadar "Tak tak"ların arkası kesilmez, sonra giderek yavaşlar, en sonunda da durup susardı. O zaman dükkânın sahibi gider, o teneke adamın arkasındaki zembereği yeniden kurar, bir sonraki müşteriye hazırlardı. Bu atışlara o zamanlar pek meraklı idim. Sık sık gider, atış yapar, isabet kaydedince de çok sevinirdim. Ne yazık ki bu tarihî Letafet Apartmanı, bir süre sonra (sanıyorum, 1960'lı yılların başlarında) yıkılarak ortadan kaldırıldı.

Şehzade Camii'ne doğru birkaç adım atınca meşhur Ferah Sineması'nın önüne gelirdiniz. Ferah, bu çevrenin en büyük sinemasıydı. Burada aynı zamanda tiyatro da oynatılırdı, konser de verilir, cambaz gösterileri de yapılırdı. Meselâ Hafız Burhan'ı ben ilk kez bu Ferah sinemasında dinlemişimdir.

Kapının önünde, bir klarnet, bir cümbüş ve bir de davuldan oluşan üç çalgıcı başta İzmir Marşı olmak üzere hep canlı havalar çalarak gelip geçeni içeriye çekmeye çalışırlardı. Davulcunun saçsız başı bugün bile hep gözlerimin önünde... Sonra bu adamlar, aynı şeyleri çalmaya içerde, sahnenin önündeki şanoda devam ederlerdi.

Aslanları, kaplanları ilk kez Ferah Tiyatrosu'nda gördüm

Çoğu yabancı ülkelerden gelen usta ip ve trapez cambazları, çeşitli gösterileriyle salonu dolduranların neredeyse yüreklerini ağızların getirirlerdi. Salonun sahneye yakın kısmının üzerine, sahneye paralel bir ağ gerilir, (tabii bu ağ gerilen yerin altına rastlayan koltuklara bilet satılmaz, boş bırakılırdı) ip cambazları, ellerinde uzun mu uzun denge sopalarıyla insanı şaşkınlık içinde bırakan müthiş numaralar yaparlardı. Zaman zaman sirkler de gelirdi. Bu sirklerde palyaçolar da olurdu, gösteriye çıkan aslanlar, kaplanlar da... Ben, çocukken aslan, kaplan gibi vahşi hayvanları ilk olarak burada görmüşümdür. Tabii, demir kafeslerinin içinde..

Pek az daha yürüyünce Turan sinemasının önüne gelirdiniz. Burası Naşit'in Tiyatrosu diye bilinirdi. Aslında bu salon Fıstıkçı Rasim'indi. Bu kişi başlangıçta sinema ve tiyatrolarda fıstık satarak hayata atılmış, sonra işi ilerleterek bu salonun, daha sonra da yıllarca Beyoğlu'nda Dormen Tiyatrosu'nun oynadığı Halep Pasajı'ndaki tiyatro binasının da sahibi olmuştu.

Naşit, yalnız kendi döneminin değil, Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun eşine zor rastlanan büyük yeteneklerindendi. Büyük bir taklit ustasıydı. Pek az aktörde bulunan bir sahne sempatisi vardı. Ortaoyunu ve Tulûat Tiyatrosu'nun büyük ustalarındandı. Kadrosu daha çok Amelya, Şamram Küçük Virjin, Mari, Aventiya, Bardbesyan Virjin gibi hep Ermeni kökenli kantocu ve oyuncu hanımlardan oluşmaktaydı.

Halktan kimseler de gelirdi Naşit'i seyretmeye, entelektüeller de... Kendisini, öğrencilik yıllarımda ve şöhretinin zirvesine çıktığı yıllarda pek çok kere burada seyretmişimdir. Yazık ki, bu büyük halk sanatkârını 1943 yılının Nisan'ında kaybettik. Dümbüllü İsmail Efendi de (1897-1973) onun yanında yetişen unutulmaz sanatkârlardandı.

Baş tarafta sözünü ettiğim fesçi dükkânının karşı hizasına gelinceye kadar yürüyelim. Dede Efendi Sokağı'nın bir köşesi, oracıktaki tek minareli Damat İbrahim Paşa külliye-

sinin sebilidir. Sebile eskiden iki, üç basamakla çıkılırdı. Günümüzde ise sebil cadde ile aynı hizada kalmış... Öteki köşe de, Şehzade Camii'nin bahçe duvarının köşesidir... Bu köşeye yerleştirilmiş, ancak bele kadar gelen siyah bir taş sütunun da, sur içi İstanbul'unun tastamamına ortası olduğuna inanılırdı. Bu Dede Efendi Caddesi, doğruca Vefa Lisesi'ne uzanırdı.

Şehzade Camisi'ni, Kanuni Sultan Süleyman genç yaşta ölen çok sevdiği oğlu Mehmet için 1543-1548 yılları arasında yaptırmıştır. Bu camiye, dolayısıyla semte Şehzadebaşı denmesinin nedeni, vaktiyle nizâm-ı âlem uğruna acımasızca boğdurulan şehzadelerin başlarının bu camiin avlusuna gömülmesinden ötürüdür. Bahtsız şehzadelerin küçücük küçücük kabirleri hâlâ gözlerimin önündedir.

Zamanı tayin eden muvakkitler

Sinan'ın "Çıraklık dönemimin yapısı" dediği bu muhteşem mimarlık eserinin bahçe girişinin sağ kenarında caminin muvakkithanesi yer almaktaydı. Burası zaman tayininin yapıldığı ve halkın saatlerinin buradan ayarlandığı yerdi. Muvakkit denen görevliler -ki içerde iki kişi olduklarını çok iyi hatırlıyorum- aynı zamanda pek çok meslektaşları gibi usta birer saat tamircisiydiler. İçerde her zaman ya ayarlanmayı, ya da tamir edilmeyi bekleyen pek çok saat bulunurdu. Girişin sol yanında da Destârî Mustafa Paşa'nın aile türbesi vardır. Cami duvarının yanı başında bir su terazisi ile önünde iki musluklu bir çeşme günümüzde bile, suyu akmasa da yerli yerinde durmaktadır.

Evet... Direklerarası gezimizi, başladığımız fesçi dükkânının karşı hizasına gelerek sona erdirdik. Ramazanlarda bu cadde, özellikle mermer sütunların oluşturduğu Direklerarası bölümü, geceleri buraya eğlenmeye, hoşça vakit geçirmeye gelenlerle dolup taşardı... Faytonlarla gelenler, kalabalığın arasından geçerken zorlanır, çapkınlar hanımlara zarafetle lâf atarak harfendazlık yapmaya kalkışır, çoluk, çocuk bir kaldırımdan ötekine koşuşarak daha da bir karışıklık yaratırlardı. Eski âdetlerin imkânları içinde birtakım kaçamaklar yapıldığı da olmaz değildi hani...

SONUÇ

Direklerarası'nın Direklerarası olduğu dönemin son yıllarına yetişen Mimar Hamit Sözer'in anlattıkları burada bitiyor. Ya anlatmadıkları? Ya anlatamadıkları? Günümüzdeki cadde, seksen yıl öncesinden çok değişik... Tarihi Yeniçeri Kışlası'nın hamamı ortadan kalkmış, yerine büyük, şato gibi bir büyük otel ve iş merkezi inşa edilmekte. Oteller, kebapçılar, çiğ köfteciler, ızgara köfteciler ve iki de erkek berberi: Biri kuaför, öteki sadece erkek berberi! Az ilerde bir lokumcu, bir de kuru yemişçi. Manav da var, müzik aletleri satıcısı da. Camekânın arkasında boy boy bağlamalar, darbukalar, kaval benzeri nefesli sazlar ve bir de zilli maşa! Özalitçi de var, güzellik malzemesi satılan bir dükkân da. Birinde tatlı çeşitleri satılıyor, ötekinde sucuklu tost yapılıyor. Ve, büyük bir yapının cephesinde kocaman harflerle Blue King Disco Bar yazmakta! Bir başka camekânın arkası boy boy, çeşit çeşit, sıra sıra ucuz saatlerle dolu. Bu arada bir de gümüşçü gözüme ilişti. Küçücük dükkânda hediyelik gümüş satılmakta.

Çiçekçi de var, eczane de. Müzik Center de var, Tekstil İş Merkezi de. Fevziye Sokağı'nın girişinde, önünde İngilizinden Almanına, İtalyanından Japonuna sıra sıra bayrakların asılı olduğu Hamidiye Hotel adlı bir başka otel yükselmekte. Bir zamanların sineması, çoktan Grand Otel Gülsoy olmuş, çıkmış.

Gördüğünüz gibi her şey var günümüzün Şehzadebaşı Caddesi'nde. Gerçekten her şey var! Ama ne yazık ki, yıllar öncesinin sur içi İstanbul'unun Beyoğlu'su diye anılan bu caddede yalnız tiyatro yok! Hatta tek bir sinema bile! Çevredeki gençlerin arasında Direklerarası sözcüğünü duymamış olanlar bile var. Turan Sineması, Naşit, Ferah Tiyatrosu, Letafet Apartmanı sözleri genç kuşak için hiç, ama hiçbir şey ifade etmiyor.

Orta yaşlılardan, eskiden bu caddenin bir eğlence merkezi olduğunu bilenler çıkıyor da, hangi tiyatronun, hangi sinemanın nerede olduğunu bir türlü bulup çıkartamıyorlar. Daha yaşlı kuşak mı? Onların hemen tümü çoktaaan yerlerini kendinden sonra gelenlere bırakmışlar bile. O günleri yaşayanlardan tek tük hayatta kalanlar, Direklerarası'nı ellerinden geldiğince bizlere anlatmaya çalışıyorlar. Yalnızca dinlemekle Direklerarası gözlerde ne kadar canlandırılabilir ki! Böyle olunca da o canlı, o rengârenk Direklerarası artık giderek tarihteki yerini almaya hazırlanıyor. Yoksa çoktan yerini aldı da, bizler mi farkında değiliz? Bilmem? Siz ne dersiniz?

"Sinan'ın 'Çıraklık dönemimin yapısı' dediği bu muhteşem mimarlık eserinin bahçe girişinin sağ kenarında caminin muvakkithanesi yer almaktaydı. Burası zaman tayininin yapıldığı ve halkın saatlerinin buradan ayarlandığı yerdi. Muvakkit denen görevliler (...) aynı zamanda pek çok meslektaşları gibi usta birer saat tamircisiydiler."

BATI YAZININDA CEZAYİR

HIRİSTİYAN ESİRLER, MÜSLÜMAN EFENDİLER

YARD. DOÇ. DR. ÖZLEM KUMRULAR

Eserlerinde Cezayir'e değinen, Cezayir'i eserinin odağı haline getiren ya da bu şehre ait motifler kullanan yazarlar, din meselesini öne çıkarmışlardır. Hıristiyan esirlerin Müslüman efendiler elinde çektikleri, sosyal ve psikolojik olmaktan ziyade dini bir sorun olarak ele alınmıştır. Kuzey Afrika'da deniz mağyasının İslamı temsil etmesi, bu dönem edebiyatında korkunç bir Türk stereotipinin yaratılmasına neden olmuştur. "Korsan", "Müslüman", "Türk" üçgeni bu devirden kalan pek çok eserin belkemiğini oluşturur.

Cezayirli korsanlara ait bir geminin kaptanı. Andreas Matthaeus Wolfgang'ın (1670-1737) çizimiden August Windel'in gravürü.

Aksi belirtilmedikçe tüm görsel malzemeler Irvin Cemil Schick'in (2005) *Avrupalı Esirler ve Müslüman Efendileri* kitabından alınmıştır.

Esir olarak gelip de görünce
bu toprağı
Dünyada öylesine şanlı,
Bağrı onca korsanın yatağı
Gözlerimden yaşlar boşandı.
Cervantes, *Trato de Argel*
(Cezayir Muamelesi)

Şu iki kişinin hayatlarını değiştiren ortak nokta ne olabilir? 1- İzlanda'nın güneyinde küçük bir balıkçı adasında yaşayan bir balıkçının, ülkesinden çıkana dek portakalın kokusunu hiç duymamış, üzümü hiç tatmamış karısı. 2- İspanya'nın renkli üniversite şehri Alcalá de Henares doğumlu, para ve şan kazanmak için orduya yazılarak İtalya'ya giden ve İspanya adına İnebahtı Savaşı'nda Osmanlılara karşı savaşan bir İspanyol paralı asker. Cevap: İkisinin de Türk korsanlara esir düşüp, sadece adını duydukları bir toprağa, yani Cezayir'e getirilerek esir hayatı yaşamaya mahkûm edilmeleri.

İzlandalı balıkçının kendi gibi bahtsız karısı Guðríður Simonardóttir 1627'de esir düşerek Cezayir'e götürülür. Dokuz yıllık bir esaretten sonra kocasını kaybeder, ardından İzlanda'nın en meşhur yazarların-

dan biri olacak Hallgrímur'la birlikte, cebinde pek çok tecrübe birikmiş olarak geri döner. Fidyesini ise o zamanlar İzlanda topraklarını kendine bağlayan Danimarka kralı öder. Toplumda iyi bir Hıristiyan olarak kabul görmesi artık çok zordur.[1]

Alcalá de Henares'li asker de Guðríður gibi, Türk korsanlar tarafından Akdeniz'in korsan merkezi olan Cezayir'e götürülür ve beş yılını geçirdiği bu şehirden, fidyesi

ların neredeyse yarı başında bulunması sebebiyle korsanlık ve deniz eşkıyalığı mesleği için ideal bir konuma sahiptir. Sevilla'nın İspanya'nın Babil'i olarak anılması gibi, Cezayir de Akdeniz'in Babil'idir. Dinlerin, dillerin, ırkların istemsizce bir araya geldiği bir Babil Kulesi'dir. 1630'larda şehri gören Fransız papaz Pierre Dan ise şehrin Apokalips'in Babil'inin yeniden dirilmiş hali olduğunu söyler ve onu, "Büyük Babil, dünyadaki fahişelerin ve iğrençliklerin anası"

zorlandığını düşünürsek, bu dönemde Cezayir'e dair yazı yazanların psikolojisini daha iyi anlayabiliriz. Lakin mübalağaları çıkardığımızda elimizde kalan, dünyanın dört bir yerinden gelen esirlerin aynı havuzda biriken hazin ortak anlatıları olur.

Cezayir tarihinden geçip de bu devirde şehrin sosyal portresinin çıkarılmasına en çok hizmet eden şahısların ikisi de İber Yarımadası'ndan gelir: Bunlardan biri İspanya'nın

Korsanlıkla geçinen Cezayir'e her yıl binlerce esir ve çalıntı mal geliyordu. 1520-1660 arasında 500 ila 600 bin Hıristiyan esirin satılmasına şahit olunmuştur. Şehir hakkında yapılan "İspanyolların Amerika'sı" benzetmesi çok yerindedir. Cervantes'in esareti zamanında burada Hasan Paşa'ya ait 1500-2000 esir vardır.

Triniter papazları tarafından ödenerek kurtulup İspanyol topraklarına döner. Lakin o, İzlandalı kadın gibi meşhur bir yazarla evlenmeyecektir ama kendisi dünyanın en meşhur yazarı olacaktır: Miguel de Cervantes Saavedra. Sol eli İnebahtı'da işlev görmez hale gelmiştir. Sağ eliyle dünyanın en unutulmaz romanı *Don Quijote*'yi yazacak ve içine, Türklerinde yaşadıklarını serpiştirecektir.

Guðríður buzdan ülkesine döndüğünde artık portakalların ve üzümün tadını biliyordu. Geri dönüş yolunda Mayorka, Minorka, Marsilya, Toluse, Bordo, Amsterdam, Glückstadt, Kopenhag gibi pek çok şehir görmüş, daha önce ülkesinde hiç görmediği o görkemli katedrallere âşık olmuştur. Cervantes de özlediği katedrallerine kavuşur ve bütün bu acı tecrübesini satırlar ve mısralarla ölümsüzleştirir.

Belki Cezayir'e 16. yüzyılda Akdeniz'in orta noktası demek iddialı bir sav olacaktır ama kesin olan bir şey varsa, o da Cezayir'in bu yüzyılda Akdeniz korsanlarının başkenti olduğudur. Coğrafi olarak Akdeniz'i ortalaması ve Malta, Sicilya, Sardinya gibi ada-

Nicolas-Estesche Maurin'in (1790-1850) "Cezayir" başlıklı eseri. Farklı ırklardan kadın köleler pazarlanıyor.

olarak sert bir şekilde tanımlar.[2] Hıristiyanların şehirden bu denli nefret etmesi boşuna değildir.

Cezayir hakkında yazılanları tamamen doğru olarak kabul etmeden önce, bize bu bilgileri bırakanların çoğunlukla Müslüman korsanlar tarafından ele geçirilen ve burada esaret hayatı yaşayan Hıristiyanlar olduklarını unutmamak gerek. Bu insanların bilmedikleri, tanımadıkları bir dine mensup ve anlamadıkları bir dili konuşan kuvvetlerce hizmete

göbeğinden gelen, o zamanlar dünyanın en önemli romanının babası olacağını muhtemelen hayal bile edemeyen Miguel de Cervantes Saavedra ve diğeri de Portekizli frer Antonio Sosa/Diego de Haedo'dur. Cervantes'in 1575-1580 yılları arasındaki beş yıllık esareti ona sadece *Trato de Argel* (Cezayir Muamelesi), *Los baños de Argel* (Cezayir Zindanları) ve *Don Quijote*'nin içine serpiştirdiği bölümleri, özellikle de *Esir'in Hikâyesi*'ni yazdıracak ilham vermemiş, aynı zamanda, kendisi

"Berberistan'da bir Hıristiyan köle olan Magripli genç kız". Nicolas de Nicolay'ın, *Les quatres premiers livres de navigations et péregrinations orientales* adlı eserinden François Jollain'in (1641?-1704)'in gravürü.

din adamı Antonio de Sosa olduğu iddia edilir. Daha sonra yapılan araştırmalar, Dr. Antonio de Sosa'nın 1577-1581 yılları arasında, şehirdeki esareti sırasında bir kitap yazdığını ortaya çıkarmıştır. Frer Diego de Haedo ise, yine aynı adı taşıyan ve daha sonra Palermo başpiskoposu olan bir engizitörün yeğenidir. Esirlere özgürlüklerine kavuşmalarında yardım ettiği bilinir. Sonuç olarak, Cervantes ve Haedo'ya miras kalan, hem şahsi hem de meslek hayatlarında bir dönüm noktası olan bu deneyimin hayli "faydalı" olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Onlar gibi, esaret yuları altında geçen zamanı rantabilize etmeyi başaran çok esir olmasa da, buna maruz kalan ve belirli bir kültür seviyesinin üstünde yer alan bireylerin bundan bir şekilde faydalandıklarını görürüz. 1640 yılında ele geçirilip Cezayir'e getirilen Flemenk aristokhamam ve lokanta var. Mekânlar ve sokaklar o kadar düzenli ki her birinin kendi zanaatçısı ayrı. Yaklaşık 3000 kişi olduğunu sanıyorum. Şehrin en altında, kale duvarlarının yanında koca bir meydan içinde büyük bir hüner ve maharetle inşa edilen ana camileri bulunuyor (...) Bu şehir deniz üzerine kurulmuş olması dolayısıyla ticaret şehri havası taşıyor ve bu yüzden de bu ihtişamı sayesinde çok büyük bir nüfusa sahip."[4]

Korsanlıkla geçinen bu şehre her yıl binlerce esir ve çalıntı mal geliyordu. 1520-1660 yılları arasında 500 ila 600 bin Hıristiyan esirin satılmasına şahit olunmuştur. Şehir hakkında yapılan, "İspanyolların Amerika'sı" benzetmesi çok yerindedir.[5] Başka bir rakam vermek gerekirse, Cervantes'in esareti zamanında burada Hasan Paşa'ya ait 1500-2000 esir olduğunu söyleyebiliriz. Haedo

Cezayir merkezli korsanların Akdeniz'den başka Adriyatik, Ege, İyon, Karadeniz ve Tiran'a sokuldukları, hatta Cantabria ve İskandinavya yarımadasına kadar ulaştıkları oluyordu. 1670-77 kayıtlarına göre Cezayirli korsanların Kuzey denizlerine çıktıkları ve Norveç sahillerinden kadın, erkek, çocuk toplam 300 esir aldıkları bilinmektedir.

bunu her ne kadar hiç hoş bir hatıra olarak hatırlamayacak olsa da ona bambaşka bir hayat tecrübesi kazandırmıştır. Diego de Haedo ise, bugün Cezayir'in o dönemdeki sosyal tablosunun anlaşılması açısından büyük önem taşıyan eseri, esareti sırasında kaleme almıştır. *Topografia e historia general de Argel* (Genel Cezayir Topografyası ve Tarihi) adıyla 1612'de beş cilt olarak basılan eser daha sonra sayısız yazar tarafından alıntılanarak kullanılmıştır. Bugün de bulunmaz bir kaynak olarak eşsizliğini korumaktadır.

Başpiskopos Diego de Haedo'nun adıyla çıkan kitabın, 1577 yılında San Pablo adlı kadırgada esir alınan, Malta tarikatına mensup Portekizli rat, özgürlüğüne kavuştuktan sonra kaleme aldığı eserinde o günleri anarak şöyle demektedir: "Mütevazı bir şekilde itiraf etmem gerekir ki bu esaretten daha sonraki yıllarda yaptığım çalışmalarım kadar, hatta daha da fazla fayda sağladım."[3] Cervantes de öyledir. Okullu değil, alaylıdır ve bu, insanoğlunu yakından incelemesi için eşi benzeri bulunmaz bir deneyim olmuştur.

Biz de, 1551 yılında bu acı tecrübelerin kentine sokulan Fransız coğrafyacı Nicolas de Nicolay'ın kaleminden dönemin beyaz badanalı Cezayir'ini dinleyelim:

"Kraliyet sarayının arkasında özel şahıslara ait hoş evler, çok sayıda ise Cezayir'de bulunduğu süre için burada her milletten toplam 25.000 esir olduğunu bildirir.

Haedo, Türk korsanların "sanki sahipleriymişçesine" bütün Doğu Akdeniz'de rahatça dolaşmalarından yakınır. "Burada Amerika'dan gelen altın ve gümüş yüklü bir gemi ele geçirirler, şurada Flandra'dan gelen başka bir tane, orada İngiltere'den gelen bir gemi, sonra Portekiz'den, daha sonra Venedikli bir gemi, ardından Sicilya'dan, ya da Napoli'den, Liorna'dan ya da Cenova'dan hepsi de ağzına kadar hayranlık uyandıran zenginliklerle tıka basa dolu gemiler."[6] Gerçekten de devrin belgelerinin, özellikle de aviso'ların (haberler) buradan deniz yağmasına çıkan

korsanların ele geçirdikleri esir ve malların miktarlarına ve değerlerine dair verdikleri ayrıntılar bunları doğrular niteliktedir.

Cezayir merkezli korsanlar sadece Akdeniz'de değildi; Adriyatik, Ege, İyon, Karadeniz ve Tiran'a sokuldukları, hatta Cantabria ve İskandinavya yarımadasına kadar ulaştıkları da oluyordu. 1670-77 yılları arasında tutulmuş kayıtlara göre, Cezayirli korsanların Kuzey denizlerine kadar çıktıkları ve Norveç sahillerinden kadın, erkek, çocuk toplam 300 kişiyi esir aldıkları bilinmektedir. Bu esirler Cezayir sahillerinde büyük bir şaşkınlığa neden olmuş, şehirde kimse dillerini anlayamamıştı ve iklim farkı yüzünden çoğu ölmüştü.

Yeniden tarihin tanıklarına dönelim. Antonio de Sosa/Haedo 1570'lerin sonunda şunları yazıyordu: "Havari Juan'ın Kitab-ı Mukaddes'in son cüzünde yedi başlı ve her biri tek tek taçlandırılmış on boynuzlu bir canavar gördüğünü söylediği yer bana Muhammed'i ve dinini hatırlatıyor. Cezayir'de yedi ölümcül ve esas günahıyla birlikte alenen tapılan bu canavarı görüyorum"[7].

Haedo'nun kutsal kitaptan verdiği canavar örneğiyle sunduğu metafor, reformcuların boynuzlu canavar örneğini de çağrıştırır. Haedo'nun Cezayir'de İslam ve Hz. Muhammed'i yedi ölümcül günahın işlenerek tapıldığı bir canavar olarak gösterilmesinde ise, bu devirde genel olarak Türkler için kullanılan sıfatların gündeme gelmesi de söz konusudur. Şehrin bir Osmanlı eyaleti olmasından beri, sultana bağlı olmakla birlikte merkezden uzak, periferide kalan bu bölgede etik kodların ve cezaların da yerel bir özellik kazanmaya başladığı görülmektedir. Günümüze dek kalan Cezayir'e dair esaret anlatılarında gerçekten yedi günahın yedisi de görülür: Şehvet (luxuria), oburluk (gula), açgözlülük (avaritia), tembellik (pigritia), nefret (ira), kıskançlık (invidia), kibir (superbia).

Haedo, korsanlık olmasa Cezayir'in açlıktan öleceğini iddia eder. Şehrin hemen bütün ihtiyacı gerçekten de bu yolla sağlanır: Gemilerden ele geçirilen hububat başta olmak üzere çeşitli gıda maddeleri, mesleği devam ettirmek için gerekli silah, hem iş gücü ihtiyacını sıfıra indiren, hem de fidye alınarak nakit olarak gelir getiren esirler. Bu esirler sosyal statüleriyle orantılı olan fidye gelirlerine göre muamele görürler. Söz gelimi Haedo Cezayir'de bulunan ve kamu işlerinde çalıştırılacak olan esirlerin Bañio de la Bastarda'da (Pış Zindanı) tutulduğunu söyler. Öte yandan, yüksek fidye getirebilecek türde, biraz daha hallice olanlar ise hükümdarın zindanında, Souk Caddesi'nde saklanmaktadır. Burası yetmiş ayak uzunluğunda, 40 ayak eninde, iki katlı, pek çok kemerli odası ve ortada küçük bir havuzu olan dikdörtgen bir yapıdır.[8]

Mağrip'te. Trineten rahipleri esirleri kurtarmak için Türklerle fidye pazarlığında.

Pierre Dan'ın kitabından Gilles Rousselet'in gravürü

Savaş esirleri gibi, deniz yoluyla korsanlar tarafından getirilen esirlerin maruz kaldıkları kötü muamele üzerine sayısız tasvir kalmıştır günümüze. Cezayir'dekileri ise önce Haedo'nun ağzından dinleyelim:

"Bu Hıristiyanları efendilerinin önünde yürütürler, efendileri de onları arkalarından sopalar ya da üvendir veya sivri uçlu tahtalarla dürter, hayvanlara yaptıklarından daha beter vururlar. Zavallı Hıristiyan her ne kadar hasta olursa olsun, üvendirle dürtülüp sopayla tartaklanarak zorla yürütülür. Arkasından 'Aferin, aferin, işte böyle, bak köpeklere böyle kötülük yapılır' diyerek onu yarı ölü bir halde bağa ya da bahçeye götürür, döve döve gecenin bir yarısına kadar toprak kazdırır ya da çukur açtırırlar."[9]

Lakin Haedo'nun okura sunduğu en ilginç detay, Cezayir'de pek çok esirin iş kurmuş olmasıdır. Haedo özellikle de zindanlarda kurulan ve işten sonra esirler tarafından ziyaret edilen tavernaların çok revaçta olduğunu, bu taverna işletmecilerinin gelirlerinin bir kısmını efendilerine ve devlete vererek işlerini devam ettirdiklerini söyler. 1630'lu yıllarda Cezayir'de bir esir olarak bulunan Fransız papaz Pierre Dan da Hıristiyan esirlerin Berberistan'da pek çok taverna işlettiğini, buralarda ekmek, şarap ve her çeşit et satıldığını yazar. Papaza göre hem Türkler hem de dönmeler bu mekânların müdavimleridir.[10] Haedo ise ne Sevilla, ne Lizbon ne de Cadiz'de Cezayir'de olduğu kadar çok sar-

hoş gördüğünü söyler. Sokaklarda ileri gelen simaların, korsan reislerin ve zenginlerin bile sarhoş şekilde gezdiğini belirtir.[11] Türklerin ve dönmelerin midelerine çok düşkün olmasının yanı sıra sarhoş gezdiklerini, özellikle şarap ve aguardiente[12] içtiklerini, birbirlerini içmeye teşvik ettiklerini ve büyük şölenler verdiklerini iddia eder.

Türk korsanların Kuzey Afrika sahilinden Hıristiyan kadınları kaçırması.

Hippolyte Lecomte'un (1781-1857) "Korsanlar" başlıklı tablosunun, Jean-Pierre Marie Jazet tarafından uyarlanmış gravürü.

Eserlerinde Cezayir'e değinen, Cezayir'i eserinin odağı haline getiren ya da bu şehre ait motifler kullanan her yazar din sorununu ön plana çıkarmıştır. Hıristiyan esirlerin Müslüman efendiler elinde çektikleri, sosyal ve psikolojik olmaktan ziyade dini bir sorun olarak ele alınmıştır. Kuzey Afrika'da deniz mafyasının İslamı temsil etmesi, bu dönem edebiyatında korkunç bir Türk stereotipinin yaratılmasına sebep olmuştur. "Korsan", "Müslüman", "Türk" üçgeni bu devirden kalan tüm yazılı eserlerin belkemiğini oluşturur. Osmanlı, hem deniz güvenliği hem de Habsburglara karşı bir tampon güç oluşturması açısından Garp Ocaklarındaki korsanlık faaliyetlerini desteklerken, farkında olmadan, belki de olarak, Türk/Müslüman imajına, uzun yıllar üzerine eklenen masalsı öğelerle daha da korkunç bir hale gelecek bir profil kazandırmıştır.

Devrin diğer önde gelen edebi simaları gibi Cervantes de Müslüman karşıtı düşüncelerini dönmeler, kötü Müslümanlar, iyi Hıristiyanlar aracılığıyla okuyucuya sunar. Dönmeler bunun en güzel örneğidir. Onun eserlerinde zalim Müslümanların elinde hayatta kalabilmek için din değiştirmeyi seçen Hıristiyanlar, aslında yarımadada pek çok Müslüman ve Yahudinin engizisyon baskısı altında yaptığı gibi gizlice kendi dinlerini korurlar. *Los baños de Argel*'deki (Cezayir Zindanları) Zara bunun en el altındaki örneğidir. Bu eser Müslüman ve Hıristiyanlık dünyası arasındaki düşmanlığın, Cezayir gibi dinlerin ve sosyal yapının karmaşık bir şekilde insan hayatını etkilediği bir coğrafyada yaşanan krizlerin belki de en canlı tablosudur. Müslüman korsanlar, Hıristiyan esirler, Hıristiyan oldukları halde din değiştirmek ve daha da kötüsü Müslümanların gözü önünde kendi dindaşlarına kötü davranmak zorunda kalan Hıristiyanlar... Karmaşık bir dünyadır Cezayir. Kahramanlardan Hazen (Hasan), eserdeki bir dönme için, "Bu alçak köpeğin sanki düşmanmış gibi kanını satıp yere döktüğünü gördükçe kalbim sıkışıyor," diyerek hem dininden dönen Hıristiyanları eleştirir, hem de onları bu hiç de şerefli olmayan bu harekete zorlayan şartlara kan kusar. Peki, kimler dinden dönmüştür?

"Cezayir'de tüm Hıristiyan milleti arasında din değiştirmeyen, dönme olmayan bir tek millet yoktur. Avrupa'nın ta en uzak şehirlerinden başlayarak, Cezayir'de Moskovalı kızıl dönmelere kadar her şey vardır... Bulgarlar, Lehler, Macarlar, Bohemyalılar, Almanlar, Danimarkalılar, Norveçliler, İskoçyalılar, İngilizler, Irlandalılar, Flemenkler, Borgonyalılar, Fransızlar, Navarralılar, Vizkayalılar, Kas-tilyalılar, Galisyalılar, Portekizliler, Endülüslüler, Valencialılar, Aragonlular, Katalanlar, Mayorkalılar, Sardin-yalılar, Korsikalılar, Sicilyalılar, Ca-labrialılar, Napolililer, Romalılar, Toscanalılar, Cenovalılar, Saboyalılar, Piamonteliler, Lombardialılar, Venedikliler, Slavlar, Arnavutlar... Rumlar, Kandiyeliler, Giritliler, Kıbrıslılar, Suriyeliler, Mısırlılar..."[13]

İşte Haedo Müslümanlığı seçen/seçmek zorunda olanları yazarken bunları sayar. Ayrıca listesine Brezilya ve Yeni İspanya'dan olanları da ekler. Haedo'nun ne denli doğru söylediği bilinmese de, Cezayir'in "Babil Kulesi" sıfatı aslında Haedo'nun saydığı milletlerden hangilerinin mevcut olup, hangilerinin olmadığının çok da önemli olmadığını gösterir. Haedo bu Hıristiyanların esaret hayatı yaşamayı reddettiklerini, rahat bir hayat sürmek ve özellikle bedensel zevklere kendilerini vermek için bu hayatı seçtiklerini ve dinlerinden döndüklerini belirtir. Müslümanlığı seçmek, rahat bir nefes almanın anahtarıdır. Bedensel zevklerin din değiştirmek için bir sebep olarak sunulması, Avrupa'nın İslamın yayılmasından duyduğu korkunun hiç de yersiz olmadığını gösterir. Bu aynı zamanda Haedo'nun, çıkarları için din değiştiren bu faydacı insanları eleştirmek üzere ileri sürdüğü bir sebep olabilir. Din gibi ilahi bir kavramın karşısına, "bedensel zevkler" gibi dünyevi bir kavramı koyarak dönmeleri sosyal platformda iyice aşağı çekmek istemiştir.

Din değiştiren Hıristiyanlar sadece dinlerini değil, sosyal ve kültürel değerlerini de reddetmiş oluyorlardı. Bartolomé y Lucile Bennasar *Los Cristianos de Alá: la fascinante aventura de los renegados* (Allah'ın Hıristiyanları: Dönmelerin büyüleyici macerası) adlı eserinde 1550 ve 1700 yılları arasında İspanyol ve Portekiz engizisyonu

tarafından yargılanan 1550 kişinin davasını inceler. Engizisyon mahkemesine çıkan bu dönmelerin büyük bir kısmı Mağriplilerle birlikte servet kazanmak istediklerini çünkü "Berberistan'da insanın çok daha refah içinde yaşayabildiğini" söylemiştir.[14] Dönmelerin en şanslıları, ve esaret öyküleri janrının doğmasında birinci dereceden önem taşır.

Cervantes'in kaleminden çıkan sahnelerin en sertlerinden birine, *los baños de Argel*'de rastlarız. Ayın için kiliseye giren esirlerden para alan Türkler, Sevillalı din adamı

Mağripli: Öyleyse ödemeni yap.
İhtiyar: Ne ödemesi? Burada para mı ödeniyor?
Gardiyan: İhtiyar peder buralarda yeni galiba!
Mağripli: Ya iki akçe ver, ya da defol, yürü.
İhtiyar: Vallahi yok.

Diego de Haedo, bugün Cezayir'in o dönemdeki sosyal tablosunun anlaşılması açısından büyük önem taşıyan eseri, esareti sırasında kaleme almıştır. **Topografia e historia general de Argel** *adıyla 1612'de beş cilt olarak basılan eser daha sonra sayısız yazar tarafından alıntılanarak kullanılmıştır. Bugün de bulunmaz bir kaynak olarak eşsizliğini korumaktadır.*

Cezayirbeylerbeyliği makamına kadar ulaşabilenlerdi: Calabrialı Uluç Ali, Korsikalı Ramazan Paşa, Venedikli Hasan Paşa, yani Cervantes'in "zalim Hasan Ağa" olarak tablosunu çizdiği beylerbeyi. Cervantes de *Trato de Argel*'de ise (Cezayir Muamelesi) mürtetliğin başka bir noktasını ele alıyordu. Eserde bir Hıristiyan papazın öldürülmesi üzerine Cervantes, Valencia'daki ölümlerin intikamının Cezayir'de alındığını söylüyordu. Pek çok Müslümanın bulunduğu ve tarımla uğraştığı Valencia topraklarının engizisyonun en yakından takip ettiği coğrafya haline gelmesi boşuna değildir.

İspanyol altın çağı eserlerinde, Cezayir korsanlarının yanı sıra bu şehirde yaşayan Müslümanlar da Hıristiyan esirlere yaptıkları kötü muameleyle anılır. "Hıristiyan esirlerin, Mağripliler ve Türklerin ellerinde özellikle Cezayir'de yaşadığı büyük sefalet, acı, işkence ve şehitlikten"ten bahseden Haedo tanıklık ettiklerini yazarken, Cervantes de büyük ihtimalle şahit olduğu benzer vakaları kurguya taşıyarak Cezayir'i, yarımadada bu eserleri okuyan İspanyolların korkulu rüyası haline getirir. İspanyol dahinin *El Trato de Argel*'de (Cezayir Muamelesi) Aurelio'nın ağzından "dünyadaki cehennem" olarak tanımladığı Cezayir kenti korsanlık

Francisco Guerrero'nun anlattığı, hac seyahatinde başından geçen bir olayı anımsatır.[15] Kutsal topraklarda ziyaret ettiği pek çok kilisenin kapısında Türklere ve Araplara para vermek zorunda kalan Guerrero, özellikle Arapların kendilerine para verilince bu kiliselerin kapılarını "büyük bir mutlulukla" açtıklarını söyler. Cervantes de bu bölümle hem "açgözlü" olmakla itham edilen Türklere yakıştırılan bu sıfatı törpüler, hem de dini görevini yerine getirmek isteyen bir Hıristiyandan para isteyen Türk figürünü kullanarak bu profili keskinleştirir:

"Gardiyan: Nereye gidiyorsun, Hıristiyan?
İhtiyar: Ayin dinmeye.
Mağripli: Öyleyse kendini as.
Don Lope: Ben onun yerine ödeyeceğim.
Mağripli: Oh, ne güzel!"[16]

Eser aynı sertlikle devam eder. Vivanco ayini gizlice de olsa yapacaklarını söyler. Osorio da kendisine, çok defa alelacele ayin yaptığını, hatta bir keresinde papazı minberden indirip, cüppesini çıkarıp yollarda sürükleyerek götürdüklerini, hatta adamcağıza çok eziyet ettikleri için yolda ölüverdiğini anlatır. Haedo, Cervantes'in Los Baños de Argel'de "Nuh'un Gemisi" olarak andığı bu şehirde yaşayan, İspanya'dan kovulan Moriskoları sınıflara ayırır:

"Bunların hepsi aralarında iki kasta ya da sınıfa ayrılır. Bazılarına mudejar denir. Bunlar Granada'dan ve Endülüs'ten gelenlerdir. Diğerlerine de tagarin denir. Bunların da Aragon, Valencia ve Katalunya'dan geldiği anlaşılır. Hepsi, İspanya'da doğanlar ya da oradan gelenler gibi beyaz ve orantılı bedenlere sahiptirler. Çok çeşitli işlerle iştigal ederler, ne de olsa hepsi bir sanat bilir. Bazıları arkebüz yapar, bazıları barut, bazıları güherçile, bazıları demircidir, bazıları marangoz, bazıları duvar ustası, bazıları terzi, bazıları ayakkabıcı, bazıları kap kacak satar, bazıları ipek üretir, bazıları da dükkânlarında her çeşit mal satar."[17]

Kutsal topraklarda ziyaret ettiği pek çok kilisenin kapısında Türklere ve Araplara para vermek zorunda kalan El Maestro Francisco Guerrero.

wikipedia.org

Cervantes'in de belirttiği üzere Cezayir gibi dinlerin, kanunların karıştığı bir yerde sorunları çözen tek bir kanun vardır, "doğa kanunu". Merkezden uzak bu şehirde her türlü suçun ve normdan sapmanın görülebileceğine sık sık değinilir. Cezayır'in, barbar medeniyetin bir parçası gibi

Cervantes, *Los Baños de Argel*'de Cezayir'den "Nuh'un Gemisi" olarak bahseder.

wikipedia.org

gösterildiğine sık sık şahit oluruz. Suç oranının yüksek olduğu ve ahlak kurallarının ihlal edildiği bu şehir, Haedo'ya göre 16. yüzyılda korsanlık ve ticarete gömüldüğünden, burada eğitime çok önem verilmemektedir. Din adamına göre burada eğitim Kuranı Kerim'in ezbere öğretildiği ilkokullarla sınırlıdır.

Şehrin her türlü şiddetin mevcut olduğu, suç oranı yüksek bir yerleşim alanı olarak tasvirine Lope de Vega da katılır. Eserlerinde Türkleri sık sık konu edinen Vega, *Los cautivos de Argel* (Cezayir Tutsakları) adlı eserinde Cezayir'den "o vahşi korsanlar yuvası" olarak bahseder.[18] Haedo da şehrin bu vahşi olarak gösterilen sosyal dokusunu betimlerken, burayı yuva belleyen Müslüman korsanların, "Bütün bir yazı ve kışı doğunun ve batının denizlerinde korkusuzca dümen sallayarak ve Hıristiyan kadırgalarıyla dalga geçerek" geçirdiklerini yazar ve şöyle devam eder: "Sanki bir sürü yaban tavşanı ve tavşan avlar gibi, bir şurada bir burada adam öldürür dururlar." Cervantes de bu görüşü mısralarıyla perçinlemekte geri kalmaz ve Leonardo adlı esirin ağzından şunları söyler:

"Görülmüş müdür böyle kötülük
Var mıdır başka böylesine uyumsuz
Şefkatin olmadığı ve
Zulmün taştığı toprak?"[19]

Genel olarak "Çok pratik ve deneyimli" olarak gösterilen Müslüman korsanların "meslek"lerini icra ettikleri bu topraklarda başka yasadışı işler de söz konusudur. 1639'da anılarını kaleme alan Madridli azat bir esir de Yahudilerin burada kalp İspanyol parası yaptıklarını iddia eder.[20] Korsanlar ise Kuzey Akdeniz sahillerinden her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktadır. 18. yüzyıla ait bir nazım eser Mayorka ve Cezayir'i birleştirirken, Müslüman korsanların neler alıp götürdüklerini örnekler:[21]

"Mayorkalının hazinesi
Zeytinyağı ve şaraptır.
Cezayirliden nefret eder
Ve de Tüm Mağripli kastından"

Dünyanın dört bir yanından insanı bir araya getiren bu şehirde ekonominin esir ticareti üzerine kurulu olmasının doğal sonucu olarak şehirde bir esir enflasyonu yaşanır. Hayatlarını bunun üzerine kuran Müslümanlar, bu esirlerin çoğunu kendi evlerinde çalıştırırlar. Haedo Türklerin ve dönmelerin bazen yirmi tane bile esiri olabildiğini yazar ve bunlara "oğlum, diye seslendiklerini ve onlara gerçekten oğulları gibi davrandıklarını" da ekler. Bu esirler Müslümanlığı kabul ettikten sonra kendilerine bir garanti mektubu, esir ve para verildiğini de belirtir. "Eğer Türkler bir varis bırakmadan ölürlerse, mal varlıklarını ve paralarını sanki çocuklarıymışçasına bunlar arasında bölüştürdüğünü" ve yine ölmeden önce, daha önce serbest bırakmadıkları esirleri özgürlüklerine kavuşturduklarını söyler. Bu zorunlu birlikte yaşamın beraberinde getirdiği ılımlılıktan çok az söz edilir.

Cezayir'de "istemsiz" olarak belirli bir dönem geçiren ve bu şehrin sosyal dokusuna tanık olan hemen her yazar şehirde fuhuş, oğlancılık ve diğer normdan sapmaların had safhada olduğunun altını çizer. İspanya'da engizisyonun sosyal hayatın üzerine bir karabasan gibi çöktüğü bir dönemde pek çok insanın Cezayir'deki bu serbestliğin cazibesine kapıldığını, bugün engizisyon kayıtlarından görüyoruz. Bennasar'ın gün ışığına çıkardığı sayısız belgede şehrin bu açıdan çekiciliğinin nüfus artışına da yansıdığı görülmektedir.[22]

Peder Haedo, bu şehirdeki Türkler ve Mağribiler için, "Ne kadar aziz taklidi yapsalar da, aslında oğlancıların en büyükleridir," der.[23] "Hepsi pis hayvanlar gibi yaşar, hayvani bir hayat sürer. Kendilerini sarhoşluk ve şehvete, özellikle de zevkperest ve iğrenç oğlancılığa adamışlardır," diye de ekler.[24] Ayrıca delikanlıların kadınlardan daha çok rağbet gördüğünü söyler: "Delikanlılara kendi karılarından daha çok rağbet ederler. Süslü püslü giydirip dışarı gezmeye çıkarırlar. O zaman şehrin bütün çapkınları birbiriyle yarışır, hepsi onlarla birlikte olmak için havalara girip ciddi pozlar takınırlar, onlara küçük çiçek buketleri sunarlar ve tutkularını ve onlar yüzünden çektikleri acıları dile getirirler."[25] Eserinin başka bir bölümünde bu konuya şöyle değinir: "Ama bütün bu kâfirlere bile iğrenç ve tamamen hayvanca görünen bir şey varsa o da bu şehirde imkânı elveren pek çok erkeğin bu delikanlıları satın alıp, kadın gibi saçlarını uzatması, kadın gibi giydirmesi, onlara dans etmeyi öğretmesi ve Avrupa'da genelevlerde kadınların olması gibi, burada erkekler vardır."[26]

Genel kanı bütün Türklerin oğlancı olduğu yönündeydi. Bir İspanyol gezgin, şaşkın bir şekilde bir adamın karısı ve sevgilisi olan bir delikanlıyla aynı yatakta yattığını yazıyor, "Bütün gece iki adam kadına el bile sürmediler" diyordu.[27] Bunu nereden görmüş olduğunu bilemiyoruz. Haedo ise buna şaşırmıyor ve "bütün bu şehvet günahlarının" bütün Asyalı

milletler arasında çok sık ve normal yapılan şeyler olduğunu söylüyordu. Bu din adamının verdiği daha ilginç bir bilgi de, bu şehirde pek çok fahişe varken erkeklerin bu kadınlarla ilgilenmediğidir.[28] *Viaje de Turquía*'da (Türkiye Seyahati) Pedro; Mata ve Juan'ın sorularını cevaplarken konu Türk erkeklerinin kıskanç olup olmadığına gelince aralarında şu konuşma geçer:

"Pedro: Onlar kadar kıskanç insan yoktur ve boşuna kıskanç değillerdir. Çünkü aralarında oğlancılık eksik olmadığından, kadınları da buna karşılık bir çare araştırırlar. Juan: Bilerek mi?

Pedro: İçlerinde bazen öyle edepsizler çıkar ki, oğlanları karılarından gizlemezler bile. Hatta yatağına karısı ile birlikte oğlanı da alıp nispet olsun diye, kadına dokunmayanı da vardır."[29]

Bir kez daha eserin kurgu olduğunu hatırlamakta fayda görüyoruz. Diğer bir yandan da devrin İspanya'sında hâkim olan genel kanının altını çizmeden geçemiyoruz. Pedro, Türk erkeklerinin kadınlarını değil, oğlanlarını kıskandıklarını çekinmeden söyler: "Sayıları iki yüzü aşan içoğlanları bile, sokağa çıkamadıkları gibi pencereden de görünemezler, tıpkı kadınlar gibi; kıskançtırlar da ondan. Önce de anlatmıştım, oğlancılık çok ilerlemiştir. Sinan Paşa'nın konağında iken, içoğlanların zamanla bu işe alıştıklarını ve yaşlılarının gençlerine kur yaptıklarını gördüm." Pedro İstanbul'daki oğlancılık hayatına dair veriler sunar. Bunların Cezayir'dekilerle paralel olduğu gözden kaçmaz. Nitekim Haedo şu savı öne sürer: "Yemeklerini pişiren ve kendilerine yatakta eşlik eden bu delikanlılar olmadan hiçbir vali dışarı çıkmaz, hiçbir Türk savaşa gitmez, hiçbir korsan denize açılmaz."[30]

Devrin İspanyol tanıklarına göre bu şehirde yaşayan kadınların erdemlerinden de şüphe edilir. Haedo erdemli kadının yok denecek kadar az olduğunu söyler.[31] Gomez de Losada, Cezayirli kadınların "tıraş olmak ve süslenmek için çok vakit harcadıklarını" söyler ve "öyle çok mücevher takıp takıştırırlar ki, neredeyse bütün dükkânı üstlerinde taşır gibidirler," diye ekler.[32] 1639 yılında basılan başka bir eserde ise Madridli bir esir Cezayir kadınlarını şöyle tasvir eder: "Kadınlar ayaklarına kadar uzanan donlar giyerler, altın ve gümüşten uzun kolyeler takarlar. Uzun, pahalı bir mantoyla her taraflarını örterler, sadece gözleri görülür. Kıyafetleri hiç şehvet uyandıran bir şey olmasa da, kendileri öyledir. Sokaklarda o çok kullandıkları Türk erkeklerini ararlar."[33] Oysa İstanbul'da bulunan seyyahların tasvir ettikleri Türk kadınları bunlarla tamamen tezat oluşturur. Yahudi kronik yazarı Moïses Almosnino Türk kadınlarını "erdemli, dürüst ve kendi hallerinde" olarak niteler.[34] Lakin alt sınıf (gente baja) kadınlarının çok ahlaksız bir hayat sürdüğünü, bütün gün pencerelerden, kapılardan gelen geçenlere laf attıklarını, sohbet ettiklerini söyler. Busbecq de Türk kadınlarındaki ahlak seviyesinin yüksekliğinden bahseder ve Türklerin kadınlarının iffetine, bütün milletlerin hepsinden fazla önem verdiğini belirtir. "Kadınlar dışarı çıkmağa mecbur olunca o kadar örtülü ve kapalı çıkarlar ki kendilerini bir hayalet sanırsınız. Kadınlar erkekleri peçeler arkasından görürler. Fakat kendi vücutlarının hiçbir yeri erkeğe görünmez," der ve bunun erdeme bağlar.[35]

Gerçekten de Cezayir uç noktaların şehridir. Her konuda olduğu gibi sevgi ve nefretin de uçlarda hissedildiği bir toprak parçasıdır. Kimileri için cennet, kimileri için cehennemdir. Çok sevilir ya da nefret edilir. İspanyol altın çağının kelam ustalarından, oyun yazarlarının piri Lope de Vega Carpio'nun da Leonardo isimli bir esirin ağzından dediği gibi, pek çoklarına göre Cezayir, "Türklerin şeytanlık meseleleriyle iştigal ettikleri bir cehennem"dir.[36] Burada esirler "gözyaşlarıyla ıslatıp yumuşattıkları kaskatı peksimetler" yerler ve "ebediyen çalışırlar".[37] Ne de olsa Cezayir esirler için "cezanın yeryüzündeki portresidir," ya da en azından Lope de Vega öyle söyler.

ÖZLEM KUMRULAR
MAHÇEŞEHİR ÜNVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

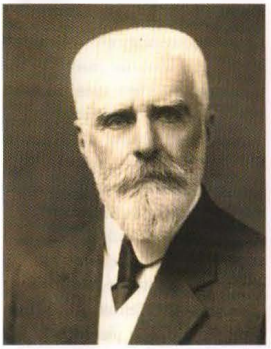
1 Svanhvit Lilja Ingólfsdóttir, "Guðríður Simonardóttir – Una islandesa en Argel", archivodelafrontera.com.
2 Maria Antonia Garcés, *A captive's tale*, Nashville, 2002, s. 112.
3 Age, s. 2.
4 Age, s. 32.
5 Age, s. 32.
6 Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*. Ed. Ignacio Bauer y Landauer, vol. I, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1927, s. 278.
7 Maria Antonia Garcés, *A captive's tale*, s. 112.
8 Age, s. 38.
9 Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 324.
10 Maria Antonia Garcés, *A captive's tale*, s. 141.
11 Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 278.
12 Alkol oranı 40 ila 45 olan alkollü içeceklere verilen ad.
13 Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 252.
14 Maria Antonia Garcés, *A captive's tale*, s. 35.
15 *El viaje de Jerusalem que hizo Francisco Guerrero, racionero, y maestro de capilla de la santa iglesia de Sevilla. Dirigido al ilustrisimo y Reverendisimo señor don Rodrigo de Castro Cardenal y Arzobispo de la santa iglesia de Sevilla, Impreso con licencia en Valencia, en casa de los herederos de Joan Navarro. Año 1593.*
16 Miguel de Cervantes Saavedra, *Los baños de Argel*, 3. Bölüm.
17 Emilio Temprano, *El mar maldito*, Madrid, 1989, s. 69.
18 Lope de Vega, *Los cautivos de Argel*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
19 Miguel de Cervantes Saavedra, *Trato de Argel*, I. Bölüm.
20 Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 70.
21 *Poesías volantes, de Francisco Gregorio de Salas. Cogidas al vuelo por un cazador de ganzúas*. Barcelona, 1799, s. 131.
22 Bkz. Bartolome y Lucile Bennasar, *Los Cristianos de Allá: la fascinante aventura de los renegados*, 1989, Madrid.
23 Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 327.
24 Emilio Temprano, *El mar maldito*, Madrid, 1989, s. 5.
25 Age, s. 74.
26 Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 345.
27 Age, s. 57.
28 Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 74.
29 Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, çev. Fuad Carım İstanbul, 1996, s. 140.
30 Emilio Temprano *El mar moldito*, s. 75.
31 Age, s. 74.
32 Age, s. 192.
33 *Relacion verdadera en que se da cuenta muy por extenso del modo que tienen de vivir los Moros*. Madrid, 1635, fol. 24.
34 Moisés Almosnino, *Crónica de los reyes otomanos*, edición crítica de Pilar Romeo Ferré, Barcelona, s. 76.
35 Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları* Ed. Recep Kibar, İstanbul, 2002, s. 82.
36 Lope de Vega Carpio, *La Gran comedia de los cautivos de Argel*, cervantesvirtual.es.
37 Age.

VATAN UĞRUNA FIRTINALI DENİZLERDE PERVANE TIKIRTISI DİNLEMEK

AHMET RIZA BEY'İN İKİ AVRUPA SEYAHATİ

BURAK ÇETİNTAŞ

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından ve cemiyeti Avrupa'dan yürüttüğü faaliyetlerle temsil etmiş idarecilerden biri olan Ahmed Rıza Bey'in hürriyet taraftarlarının gördüğü baskılar nedeniyle 1889 yılında Avrupa'ya kaçışı ile ilgili yazışmalar arasında, Şeyhülmuharririn Ahmed Midhat Efendi'nin bir mektubu da bulunuyor. Ahmed Midhat Efendi Ahmed Rıza'yı, Rodos'ta bir İngiliz gemisine aktarma yapıp Avrupa'ya kaçabilmesi için adadaki eski dostu Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi'ye tavsiye etmiş ve bir süre adada ağırlamasını istemişti.

Ahmed Rıza Bey, ihtiyarlık senelerinde...

Tümgörsel malzemeler Burak Çetintaş Arşivi'nden sağlanmıştır

Arşivimde, eski siyasilerimizden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında sözde pozitivist duruşuyla tanınan Ahmed Rıza Bey'in, halazadesi Mahmud Nedim Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ve Marsilya'dan postaya verdiği bir kartpostal var. İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni uzun seneler Avrupa'dan yürüttüğü faaliyetlerle temsil eden idarecilerden biri de, cemiyetin kurucularından olan Ahmed Rıza Bey idi. Ahmed Rıza Bey, Avrupa'ya ilk defa 1889'da, o sırada maarif müdürü olduğu Bursa'dan bir fırsatını bulup geçmişti. Bu maceralı seyahatin ardından 19 sene boyunca İstanbul'a dönemeyen siyasi, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra alâ-yı vâlâ ile karşılandığı İstanbul'da bu defa "ebu'l-ahrâr," yani özgürlerin babası, yazılı pankartlarla karşılanıyordu.

Ahmed Rıza Bey, 1889'daki hicretin ardından Avrupa'ya iki defa daha gidecek ve bu seyahatlerinde, çökmekte olan imparatorluğun haklarını müzakere için oturduğu masalarda arayacak, dinler gibi görünen muhataplarına Türklerin içinde bulunduğu durumu anlatacaktı. Bu seyahatlerden ilki, iki sene boyunca büyük bir yıkıma sebep olan Balkan Savaşı'nın hemen ardından 1912'de, ikincisi ise 1920'de, bu defa milli mücadeleyi organize eden Ankara'daki idarenin isteği doğrultusunda gerçekleşmişti.

Atatürk, zaman zaman Ahmed Rıza Bey'e mektuplar da göndermiş, günün önemli olayları hakkında istişarede bulunmuş, bazı görüşmeleri gerçekleştirmesi için rica-cı olmuştu. Bu mektuplardan Milli Mücadele'nin başlangıç safhasında, yani 1919'da kaleme alınmış olan biri, 1922'de eski siyasinin Fransızca olarak kaleme aldığı, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası* isimli kitabının 1982'de, matbaa masrafları eski meclis başkanının yeğeni ve Sultan V. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed Selahaddin Efendi'nin kızı Atiye Sultan'ın kocası olan Damad Osman Hâmi Bey tarafından karşılanan Türkçe baskısının giriş kısmında yayınlanmış, klişesi de aynı sayfalarda basılmıştı.

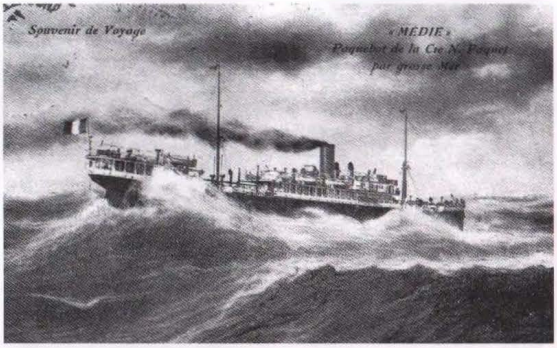
Ahmed Rıza'nın Avrupa'ya ilk gidişi ile ilgili yazışmalar, bugün nezdimde bulunuyor. Bunlar arasında yer alan, Şeyhülmuharririn Ahmed Midhat Efendi'nin Ahmed Rıza'nın kaçışı esnasında uğrak noktalarından biri olan Rodos'taki ahbabı Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi'ye hitaben yazdığı tavsiye mektubu da bu yazı içinde ilk defa yayınlanıyor.

Ahmed Rıza'nın 1908 inkılabının ardından parti içinde popüleritesinin iyiden iyiye düştüğü tarihlerde, yani 1912'de gittiği Paris'te katıldığı bir dizi toplantı, aslında onun da İstanbul'dan ve parti merkezinden pek ümidinin kalmadığını gösteriyordu. Ahmed Rıza Paris'te katıldığı toplantılarla ilgili

olarak daha sonra Fransızca bir iki risale yayınlamış, görüşmeleri okuyucusuyla da paylaşmıştı. O tarihlerde fikirleri pek de tasvip görmeyen ve bu nedenle pasifize edilerek Ayan Meclisi reisliğine getirilen Ahmed Rıza, Paris'te katılacağı toplantıları ve burada yapacağı konuşmaları memleket meselesi ve ülkeye hizmet olarak algılamış ve gerek yolculuğu sırasında, gerekse Paris'te kaleme aldığı mektuplarında bu düşüncesini yakınlarıyla paylaşmıştı.

Marsilya limanından kuzeni ve eski Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya gönderdiği 12 Teşrinisânî 1912 tarihli bir kartta memleketi için göğüs gerdiği zorlukları; "Marsilya'dan dün gelecektik. Bu sabah vâsıl olduk. Yolda dehşetli bir fırtınaya tutulduk, yirmi saat kadar çalkandık durduk. Saatte on iki mil giden vapurumuz dört mil ancak gidebildi. Vapurun kıçı yukarı kalktığı zaman pervânesi havada dönüyor, vapuru fena halde sarsıyordu. Yolcuların çoğu hastalandı. Ben de müteessir oldum. Memleketin iyiliği için yola çıkanın bu gibi eziyetlere, bundan daha ağır zahmetlere katlanacağı şüphesizdir. Vücutça şimdi iyiyim. Paris'e yarın varacağız. Aileye selâm, ihtiram," satırlarıyla anlatmıştı. Belli ki bu yüksek tahsilli Osmanlı aydını için alışılmıştan yarım gün fazla süren bol çalkantılı ve fırtınalı deniz seyahati sırasında çekilen heyecan ve kalp çarpıntısı, senelerce cepheden cepheye koşan askerin sarf ettiği emeğe eşdeğerdi. Evrakını, gazete ve dergi sayfalarında kalmış yüzlerce yazısını, kitaplarını, risalelerini ve şahsi yazışmalarının çoğunu okumuş biri olarak, Ahmed Rıza Bey'in vatanperverliğinden şüphe etmenin yersizliğini söylemem lazım. Ne var ki, Ahmed Rıza da pek çok dengenin değil farkında olmak, varlığından dahi bihaber olan o dönemin klasik siyasilerinden sadece biri idi.

Ahmed Rıza tahsilli, okuryazar, klasik bir son devir Osmanlı aydınıydı. İlk kitabını henüz 16-17 yaşındayken yazmıştı. Kitabın konusu da Avrupai tarzda av ve avcılıkla ilgiliydi. Avrupa'dan türlü lisanda kitap getirtir, haftalarca odasına kapanıp bunları okur, notlar çıkarır, gazete ve mecmualara yorum ve makaleler kaleme alırdı. Fransızca olarak yayınlanmış kitap ve risalelerinin sayısı, Osmanlıca olarak basılanlardan birkaç kat fazladır. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra döndüğü İstanbul'da sarf ettiği, "Ben meşrutî idârenin bizim memleketimiz için en uygunu ve hayırlısı olduğunu senelerden beri düşünürdüm. Halbuki memlekete döndükten sonra burânın büsbütün başka bir hal aldığını gördüm..." şeklindeki sözleri ise onun mensubu olduğu milleti, üzerinde yetiştiği toprakları ne kadar az tanıdığının ifadesidir. Buna rağmen, Ahmed Rıza Bey hiç şüphe yok ki memleketi için en iyiyi yapabilmek kaygısıyla neredeyse 50 sene

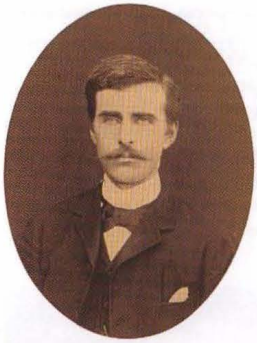

Ahmed Rıza'nın imzasını taşıyan kart ve kartın ön yüzünde -Ahmed Rıza'nın da yolcusu olduğu- Adriyatik'in çetin dalgalarıyla boğuşan Médie vapuru.

Ahmed Rıza, Marsilya limanından kuzeni ve eski Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya gönderdiği kartta memleketi için göğüs gerdiği zorlukları anlatıyordu: "Yolda dehşetli bir fırtınaya tutulduk, yirmi saat kadar çalkandık durduk. (...) Yolcuların çoğu hastalandı. Ben de müteessir oldum. Memleketin iyiliği için yola çıkanın bu gibi eziyetlere, bundan daha ağır zahmetlere katlanacağı şüphesizdir."

Ahmed Rıza, Mahmud Nedim Paşa'ya binbir meşakkatle tamamladığı vapur seyahatini hikâye ettiği kartı Paşa'nın oğlu Nebil Bey aracılığıyla ulaştırmıştı.

Ahmed Rıza Bey'in Bursa'da maarif müdürü olduğu sıralarda Sebah & Joallier'de, Ahmed Midhat'ın hakkında mektup kaleme aldığı sırada çektirdiği bir fotoğrafı.

boyunca durmaksızın çalışmıştı. Son senelerinde evine kapanmış, geçimini sağlamak için çoğu babasından kalma kütüphanesinin büyük bir kısmını satmış, arşivinin kalanıyla hatıralarını kaleme alıyordu. 28 Ocak 1930 günü inziva hayatı yaşadığı çiftliğindeki köşkün üst kat sofasında yayılı koçeye takılıp merdivenlerden yuvarlandığı için bacağını kırmıştı. Bir aya yakın zaman Şişli Etfal Hastanesi'nde yattıktan sonra, 26 Şubat 1930 tarihinde aynı hastanede Atatürk'ün emriyle kendisine tahsis edilmiş özel odasında vefat eden ve hafızalardan çoktan silinmiş olan bu siyasi, 11 kişinin katıldığı kavruk bir cenaze alayı refakatinde Kandilli Mezarlığı'na defnedildi. Yakup Kadri'nin de söylediği gibi, Ahmed Rıza "çoktan ölmüş ve kendisi bizzat kendi cenaze alayını görmüş; bu alayın arkasından elim, acı bir hayret içinde yürümüş bir bedbaht değil miydi?"

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

Ahmed Rıza'nın Avrupa'ya kaçış mektubunu Ahmed Midhat kaleme almıştı...

19. yüzyılın Tanzimat aydınlarının fikir dünyasını ve zihniyetini anlatmak için bu zümreyi kasteden birçok espirli beyit söylenirdi. Osmanlılıktan taviz vermeyenlerin, bu nev-zuhur takımı ima ederek yeri geldikçe onların ağzından söyledikleri beyitlerden biri de, "Paris'e git bir gün akl ü fikrin var ise, âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e..." idi. Ahmed Rıza da imparatorluk coğrafyasında ve bilhassa İstanbul'da kendisi gibi hürriyet taraftarı olanların muhatabı olduğu baskıdan bıkıp usanmış, Avrupa'dan getirttiği gazete ve dergilerde okuduğu, hayran olduğu Paris'e gitmeyi aklına koymuştu. Bu niyetle, henüz çocukken kendini sevdirdiği baba dostu Ahmed Midhat Efendi'den yardım istemişti. Babası ayan meclisi azasından Ali Rıza Bey o tarihlerde II. Abdülhamid'in gözünden düşmüş, Antalya'ya sürgüne gönderilmişti. Diğer baba dostları da II. Abdülhamid'in muhalifi olduğu için ona el vermemiş, arka çıkmamıştı. Ahmed Midhat Efendi, gerek Ali Rıza Bey ve gerekse Ahmed Rıza ile sohbet meclislerinin yanı sıra Beykoz sırtlarında düzenledikleri av partilerine de birlikte giderlerdi. Hatta Ahmed Rıza Bey İstanbul'a döndükten sonra, yaşı hayli ilerlemiş olmasına rağmen babasından yadigâr olan yaşlı yazarı avcılar cemiyeti reisi yapmıştı.

Ahmed Midhat Efendi, babasını ziyaret bahanesiyle Bursa'daki maarif müdürlüğü görevinden izin alarak ayrılan Ahmed Rıza'yı Rodos'ta bir İngiliz gemisine aktarma yapıp Avrupa'ya kaçabilmesi için adadaki eski dostu Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi'ye tavsiye etmiş ve bir süre adada ağırlamasını istemişti. Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi, uzun seneler Mısır kadılığı görevinde kalmış, Kahire'de ve İskenderiye'de bulunduğu senelerde fıkıh ve sünnet ile ilgili dört adet kitap kaleme almış ve bunları basıtmıştı. Sonraki senelerde Rodos'a yerleşen Abdullah Efendi burada ölmüş ve eski Osmanlı bahriyesinin namlı denizcilerinden Murad Reis Camî'inin haziresine gömülmüştü. Şeyh efendinin hikâyesini uzun uzadıya anlatmamın da bir sebebi var: Ahmed Rıza'nın Avrupa'ya kaçışına yardım eden Şeyh Abdullah Efendi'nin oğlu Bereketzade Hasan Vecih Bey ise seneler sonra Ahmed Rıza Bey'in kız kardeşi (ve Sömbeki Mutasarrıfı Mahmud Bey'in karısı Mâlike Hanım'ın kızı) Leylâ Hanım ile evlenmiş, bu suretle Ahmed Rıza Bey ile seneler önce vefat etmiş olan Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi arasında sıhriyet de peyda olmuştu.

Bugün şahsi arşivimde bulunan ve Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı mektup şöyleydi: "Faziletlü reşadetlü efendim Şeyh Abdullah Efendi hazretleri, Ehibbadan izzetlü Rıza Beyefendi pederleri olan atufetlü Ali Beyefendi hazretlerini görmek için Antalya'ya azimet üzre buradan hareket ediyor. Rodos'ta İngiliz vapuruna binmek üzere oraya uğrayacak ve bittehassüs medrese-i Süleymaniye'yi görecektir. Kendisi gayet elkâr-ı münevvere eshâbından her şeye vâkıf, zeki bir zat olduğundan medreseliği *sene vadisinde gazetede* yazdığınız şeyleri yutmaz.

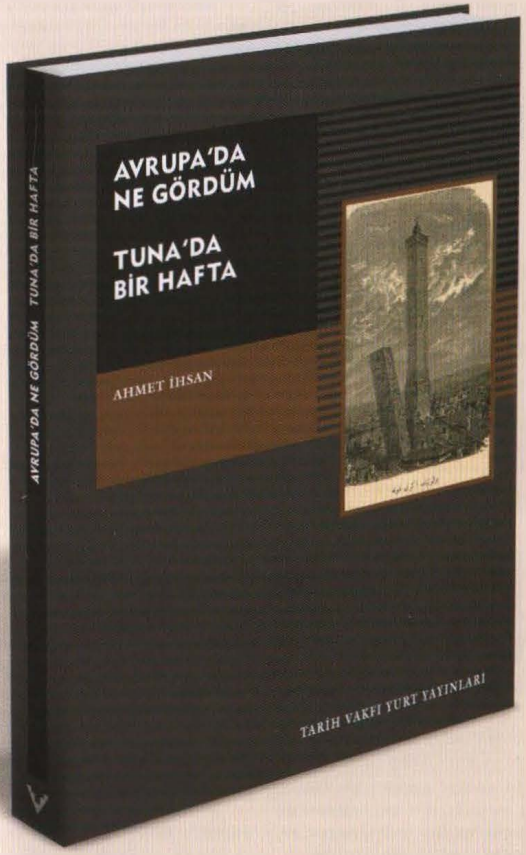
Binaenaleyh mektebe ciddi bir dost kazanmış olmak için sınıflarınızı güzelce bir imtihana çekip ya mir-i mumaileyhe beğendirmeli yahut beğenmeyecek olursa vereceği nasihatleri cidden dinlemelisiniz.

Bağdad için talep olunan hocaya dair mektubunuz alındı. Keyfiyet telgrafla mahalline bildirildi. Alınacak cevaba göre size yazarız. Hassa reisine zeytinyağı için para vermiş idim. Yağ gecikmesin. Zira Rodos yağı gelecek diye başka yağ dahi almadığımızdan ıztırab çekiyoruz. Orada bizi bilip sual edenlere bol bol selam. Bilhassa saadetlü Macid Paşa biraderimizin ellerinden öptüğümü tebşir buyurursunuz."

Kendini önce Rodos'a, oradan da bir İngiliz vapuruyla Marsilya'ya ve Paris'e atan Ahmed Rıza'nın 19 sene süren ve sefaleti içinde geçen Avrupa macerası, dönemin meşhur gazeteci ve yazarlarından Ahmed Midhat Efendi'nin işte bu tevcihnamesi ile başlamıştı. Ahmed Rıza'nın Meşrutiyet'in ilanından sonra Ahmed Rıza Bey olarak döndüğü İstanbul'da ziyaretine gittiği ilk kimse annesi Naile Hanımefendi ise, ikincisi de baba dostu Ahmed Midhat Efendi olmuştu.

Ahmed Midhat Efendi'nin, dostu "İngiliz" Ali Bey'in oğlu genç Ahmed Rıza'yı Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi'ye takdim ettiği mektup.

AVRUPA'DA NE GÖRDÜM

TUNA'DA BİR HAFTA

Ahmet İhsan

ISBN 978-975-333-210-1
Haziran 2007,
620 Sayfa

34,00YTL

[Osman] Hamdi Bey kitabımı görüp geçmiyor, bazı parçalarını okuyordu ve ilâve eyledi:

-Seyahatnamenizi, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte gittiğimiz müsteşrikler kongıresi vesilesile Ahmet Mithat Efendinin yazdığı Avrupa'da Bir Cevelan'dan daha iyi buldum. Sizinle etraflı konuşmak ve görüşmek isterim. Yarın sabah bana yalıya gelir misiniz?

Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım**

VBKBA

TARİH VAKFI

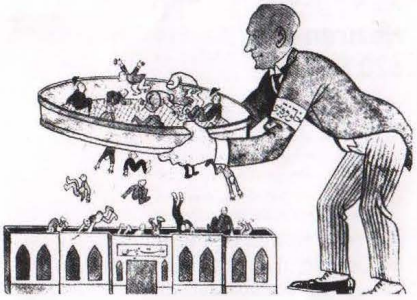
TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

1923 YAZ SEÇİMLERİ

"GİZLİ YÖNERGE"

METE TUNÇAY

Halk Fırkası'nın kurulmasına karar verilmiş olmakla birlikte, resmen kurulmasından beş ay önce, 10 Nisan 1923'te (Birinci) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, İkinci Dönem TBMM seçimleri için derneğin yerel örgüt görevlilerine "gizli yönerge" gönderilmişti. Şimdiye kadar bilimsel çalışmalarda kullanıldığını hiç görmediğim bu belgeyi Prof. Dr. Cemil Koçak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde buldu. Dostumuz Ziver Öktem Bey yeni harflere aktardı. Dergi adına kendilerine teşekkür ederiz.

Ramiz Gökçe, Akbaba degisi'nin 5.9.1927 tarihli, 494 nolu sayısında yayımlanan karikatüründe seçimleri hicvediyor.

İsmail Şeri, *Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk*, Sarmış yay. ist 2003.

1923 yaz seçimleri döneminde seçim çevreleri (yakında hepsi vilayete dönüştürülecek olan) sancaklardı (livalar). Seçimler iki dereceliydi. Erkek birinci seçmenler, asıl millet-vekillerini seçecek olan ikinci seçmenleri oylarıyla belirlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, meclisin nisan ayı başında oybirliğiyle aldığı, "Madde-i Müzeyyelenin ilgasına ve Tecdid-i İntihabata dair" heyet-i umumiye kararından hemen sonra, 8 Nisan'da bir bildiri yayınlayarak Dokuz Umdelik seçim platformunu açıklamış ve aynı gün A-RMHC örgütüne seçim çalışmaları için bir çağrı yapmıştı (Ertesi günkü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde basılan bu metinler için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, No. 497-498.) Ayrıca, yine o günlerde çıkarılmış olması gereken ve ilk kez M. Tunçay, *Tek-Parti Yönetimi...* kitabının ek belgeleri arasında yayımlanan "A-RMHC... Livası Heyet-i Merkeziyesine – Müntehib-i Sani intihabatında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esasat" başlıklı matbu bir bildiri de vardır.

Burada sunulan "gizli" yönergeden başka, M. Kemal Paşa çeşitli seçim çevreleri ahalisine bildirilerle bizzat seslenmiştir (örneğin, 11 Nisan'da İstanbul'a No. 499; 21 Nisan'da Trabzon'a No. 503). Bunlarla da yetinmeyerek, "bazı eşhas tarafından" yayılan "bedhahane şayiat" üzerine, 8 Haziran'da A-RMHC/Halk Fırkası yandaşlarına bir genelge göndermiştir (No. 514.)

Muhalif İkinci Grup üyeleriyle, Kemalistlere boyun eğmeyen İttihatçıların 1923 yaz aylarında yapılan seçimlere katılması engellenmişti. 72 seçim çevresinden İkinci Meclise seçilen 286 üyenin hemen tamamı Halk Fırkası adayıydı. Bağımsız olarak seçilen birkaç kişi arasında, sadece Gümüşhane milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Halk Fırkasına katılmamıştı.

METE TUNÇAY
BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

İntihap Talimatnamesi

(Mahremdir)

1- Bir dâire-i intihâbiyeye memur olan zat evvel emirde vazifesi hududu dâhilinde bulunan halkın ve muhitin hakiki ahvâl ve vaziyetini tetkik ve tespit edecektir. Dâire-i intihâbiyenin muhtelif küçük ve büyük merkezleri beynindeki münâsebâtın ne olduğunu ve orada öteden beri mevcut olan veyahut yeniden vücuda getirilen cereyanları, temayülleri anlayacaktır. Tetkikatında hissiyattan tecerrüd etmek, vaziyeti olduğu gibi görmek ve bildirmek maksadın muvaffakiyeti için esastır. Bütün tedbirlerde bu esastan ayrılmamak elzemdir.

2- İntihap safahatının en küçük

teferruatıyla da iştigal edilerek her safhası için tedâbir-i lâzime ittihaz edilmiş olmalı ve en küçük teferruatına kadar her vech-i âti maddeler de nazar-ı itibâra alınarak en hücra mahalle ve köylerine kadar teşkilata raptedilmiş bulunmalıdır.

3- Daha müntehib-i evvellerin cetvelleri tanzim edilirken bize rakip ve muhasım veyahut gayr-i emin olanların ve bilhassa bu gibilere baş bulunanların zayıf noktaları ve bu vaziyetlerinin avâmili öğrenilerek onları taksim etmek ve icap ederse efkâr-ı umûmiyeyi onların aleyhinde hazırlamak tedbirleri asla ihmal edilmemelidir.

4- Müntehib-i evvellerin defterleri tanzim olunurken mutlaka emin olduğumuz mahalle, köy halkının ve efrâdın behemehal defterlerde mukayyit bulunmaları ve hîn-i intihâbâtta sandık başında isbât-ı vücûd etmeleri yer yer ve gurup, gurup rehberler tayin edilerek teşkilata rapt suretiyle temin edilmelidir.

5- Nevâhi-i intihâbiye taksiminde leh ve aleyhimizdeki veya şüpheli olan müntehib-i evveller adetleri nazar-ı itibâra alınarak ve bu hususta hesâbât yapılması ihmal edilmeyerek şüpheli olanların ve hele aleyhimizde rey verecekleri arası emin arkadaşlarımızın reyleriyle imha edilecek surette taksîm-i tertibine katiyen dikkat edilmeli ve her nâhiye-i intihâbiye mutlaka teşkilata rapt olunmalıdır.

6- İntihap sandıklarının behemehal emin arkadaşlarımıza tevdii tertibi de hazırlanmış bulunmalıdır.

7- Evvela müntehib-i sânî ve bilahare mebus namzetlerinin muntazam listeleri ihzâr edilmiş olarak intihâbât esnasında müntehiblere mahalline göre tertip edilecek teşkilât-ı mahsûsa ile dağıtılmalı ve onların sandıklara atılması da takip ve temin edilmelidir. Bilhassa müntehib-i sânilerin çok mutemet kimselerden olmasına ferkalade itina etmelidir.

8- Bir dâire-i intihâbiyenin muhtelif cüz'-i ferdlerindeki her türlü muhtelif esnaf veyahut zümre teşkilatı mevcut ise onlarla behemehal temas edilerek elde edilmeli ve bu teşkilatların idare başında bulunanlardan mutlaka emin olmalıdır.

9- Mütemadi takip ve iştigal yalnız merkezlere hasredilmeli ayrı ayrı her nahiye ve köy ve kaza ve mahalle müntehib-i sânî intihabâtında ber-vech-i bâlâ teşkilata rapt edilerek intihâbâtın emniyetle cereyanı temin ve takip olunmalı ve badehu mintehib-i sâniler dahi bir bir gurup gurup teşkilât-ı muvakkateye rapt edilerek namzetlerimize rey vermeleri esbâbı istikmâl edilmeli ve temâs-ı mütemâdi asla ihmal ve kaybedilmemelidir. Ve bilhassa müntehib-i sânilerin muhtelif cereyanlarla temas ve iğfallerine meydan verilmemelidir.

10- Her nâhiye-i intihâbiyede çalışacak heyetlerin geceli ve gündüzlü faaliyeti takip ve temin olunmalı bir an murakabeden hâli bırakılmamalıdır.

11- Bir dâire-i intihâbiye dâhilinde intihâbâta memur olanların ve alelumum rüesâ-yı memûrînin harekâtı yakından takip edilerek mağştiş ve şüpheli muamelâtına meydan verilmemelidir. Bilhassa heyet-i teftişiyenin en emin arkadaşlarımızdan teşekkülü ve icabında bu maksatla kanun dairesinde tebdili ve heyet-i teftişiye arasına yardımcı olarak hariçten alınacakların mutemet bulunması esbâbı istikmâl edilmelidir. Heyet-i teftişiye arasında şüpheli varsa bunların etrafına hissettirmeyerek mutemet arkadaşlarımızı sevkle muamelelerini maksadımıza hâdim bir hale îrâğ edilmelidir.

12- İntihâbât muamelât ve neticesinin kaypaklığı nazar-ı dikkatten asla dûr tutulmayarak intihâbât safahatının her safhasına ait reyler sandıklardan çıkarılıp sayılıncaya kadar daima bedbin ve müteyakkız bulunmalıdır.

13- İntihâbât safahatında propagandanın ayrı ve mühim bir rolü olduğu da her an nazar-ı dikkatte tutularak davamızın ilan edilen umdeler dâhilinde sâmi'lerin ve muhataparın hâlet-i rûhîye ve mülâhazât-ı ilmiye ve idrâkiyelerine göre yer yer ve vakit vakit izahı ihmal edilmeyerek bu intihâbâtın sulh ve harp, istiklâl ve esaret davası olduğu, masûniyet ve tekâmül-i âtiyemizin muvaffakiyetimize bağlı bulunduğu aziz halkımıza iyice anlatılmalı ve muhalefetin kasd-ı ihtirâsı ve ecnebi entrikalarının gayet gizli faaliyeti de yerine göre lisân-ı münâsiple beyan edilmesi vârid-i hâtır olmalıdır.

14- İntihâbât bütün safahatında vakayi ve intibâât-ı mahalliye ve müttehaz tedâbir ve yapılan teşkilat peyderpey muntazam ve sarih olarak merkeze mütemadiyen yazılmalıdır.

15- Dâire-i intihâbiye dâhilindeki matbuatla bilhassa temas asla ihmal edilmeyerek daima nikat-ı nazarımıza müntehib-i sânilerimizle mebus namzetlerimizin ve davamızın lehine intihap safahatıyla alakadar ve mütemadi halkın hoşuna gidecek makalât ve havadisin neşri temin edilmelidir.

16- Mahalle kahveleri propagandasının da müessir olduğu hatırdan çıkarılmayarak oralardan da malûmât-ı muvazzaha elde etmeye çalışmalı ve bizim maksadımızın propagandasını temin ve ma'kûs propagandaların meflûciyeti esbâbı ihzâr ve tatbik edilmelidir.

17- Taraftarlarımızın arasındaki müntehib-i sânilerle mebus namzetlerimiz miyânesindeki rekabet veya adavetlerinden intihâbâtımızın müteessir olabileceği daima düşünülerek bu gibi hâlâta meydan bırakmamak için te'lîf-i beyinleri ve hiç olmazsa intihâbât esnasında davamızın kutsiyet ve muvaffakiyeti namına vahdetle hareket etmeleri temin edilmelidir.

18- Devâir-i intihâbiyeye memur olan arkadaşlarımızın her hareketi halkın nazar-ı dikkatinden dûr olmayacağından daima ciddiyet dairesinde hareketle halka nahoş görünecek muamelattan içtinâba itina edilmelidir.

19- Dâire-i intihâbiyede muvâfık, muhâlif ve bitaraf ne kadar mebus namzedi vardır ve bunların kudret-i intihâbiyeleri ne kadardır ve hangi sınıflara ve mahallere istinat ediyor ve bizim namzetlere karşı dâire-i intihâbiyenin samimi hisleri nedir öğrenmeli ve derhal merkeze yazmalıdır.

20- Bir dâire-i intihâbiye dâhilinde gerek müntehib-i sânî intihâbâtında ve gerek mebus intihabı safhasında yer yer intihapların diğerleri üzerinde tesiri olduğu düşünülerek daima ihtidâ en emin olduğumuz mahallâtda intihâbâtı ikmal ve badehu şüpheli yerlere bütün teşkilatla gidilerek o mahallerde dahi muvaffakiyeti temine çalışmalıdır.

21- Bütün bu işlerde müfettişlerimiz için mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetiyle ve belediye heyetleriyle tevhid-i mesâi ederek ve mezkûr cemiyetin teşkilatını maksadımıza hâdim bir halde ıslah ve tekemmül ve tevsîne çalışarak behemehal bu intihâbâtta namzetlerimizin kazanmalarını temin yegâne vazifesi ve gaye olmalıdır.

10 Nisan sene 339

KAYNAKLAR

Bkz. Mete Tunçay, *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-31* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999), s. 46 vd.

Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri," *Tarih ve Toplum*, sayı 144 (Aralık 1995), s. 23-27. Bu makalenin sonuna, o günlerden iki gazete yazısının çevrim-yazısı da eklenmiştir (s. 28-31).

Suphi Nuri, "Halk Fırkası – İkinci Grup – İttihatçılık," *İleri*, 6 Nisan 1923 ve Velid Ebüzziyazade, "Grupların Fevkinde Vatan Vardır," *Tevhid-i Efkâr*, 7 Nisan 1923.

Hâkimiyet-i Milliye sayılarını tarayarak seçim sonuçlarını değerlendiren Ahmet Demirel, 72 seçim çevresinden 61'si hakkında bilgi bulamadığını, sadece Gümüşhane'de bağımsız Zeki İkadırbeyoğlu[l] Bey'in (Birinci) Müdafaa-i Hukuk adaylarından birini geçerek seçim kazandığını, diğer bütün bölgelerde merkez adaylarının seçildiğini anlarıyor. Ancak, 9 seçim bölgesinde ikinci seçmenlere fazla aday gösterilerek Müdafaa-i Hukuk adayları arasında tercih imkânı verilmiştir: Ankara 6/13, Bilecik 3/5, Bursa 5/15, İçel 2/4, Karesi 8/16, Kars 2/4, Mardin 5/11, Ordu 5/8, Eskişehir 3/9. Bu son çevrede 9 Müdafaa-i Hukuk adayından 3'ü merkez adaylığından çıkarılmış, bunlardan biri (Emin İsazade) bağımsız olarak seçimi kazanmış, ama iki yıl sonra yine Halk Fırkası'na alınmıştır.

NYSA KENTİNİN KAHRAMAN KTİSTES'İ

ATHYMBROS

YARD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ÜRETEN

Eskiçağda şehirlerin tanrı, kahraman ya da tarihi kurucularına ktistes denirdi. Gerek epigrafik, gerek nümizmatik kaynaklar bir Karia kenti olan Nysa'nın Yunanistan'daki Sparta'dan gelen Athymbros tarafından kurulduğunu destekler niteliktedir. İmparatorluk dönemi Nysa sikkelerinden Marcus Aurelius ve Maximinus dönemlerinde basılan ve British Museum sikke kataloğunda yer alan iki sikke, üzerlerinde taşıdıkları Athymbros tasvirleriyle kentin kuruluş inancı açısından önemli birer örnek oluşturmaktadır.

Öğrenim gördüğü Nysa kenti hakkında pek çok bilgi sunan Strabon'a göre, "Lakedaimon'dan gelmiş Athymbros, Athymbrados ve Hydreios adlı üç kardeş kendi isimlerine göre adlandırılan üç kent kurmuşlardır; fakat bu kentler sonradan, yetersiz şekilde iskân edildiklerinden Nysa, bunlarda oturanlar tarafından kurulmuştur."

Fotoğraf: Ahmet Aksu

Nysa, Lydia-Karia sınırı yakınında, Menderes (Maiandros) Irmağı'nın kuzeyinde, bugünkü Aydın (Tralleis) ilinin yaklaşık 30 km doğusunda bulunan Sultanhisar ilçesinin 3 km kuzeybatısında ve Aydın (Mesogis) Dağları'nın güney yamacında kurulmuş bir Karia kentidir.[1] Nysa, her ne kadar kendine özgü bir tarihe sahip olmasa da özellikle Roma İmparatorluğu döneminde çok gelişmiş, kültür açısından da hayli ileri gitmiş bir antik kenttir.

Kent hakkındaki bilgilerimizin çoğu antikçağ yazarlarından Amasyalı Strabon (MÖ 64-MS 19) ile Byzantiumlu Stephanos'un (MS 6. yüzyılda yaşayan) verdiği bilgilere dayanmaktadır. Nysa kenti ne yazık ki tarih olaylarını etkilemiş kendine özgü bir tarihe sahip değildir. Ancak, eskiçağın ünlü coğrafyacısı Strabon'a göre, Mesogis Dağı'nın eteğindeki bu kent özellikle Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındayken kültürel alanda önemli bir noktaya ulaşmıştır.[2]

Genellikle antik yazılı kaynak ve sikkelerden yararlanarak yaptığım bu çalışmada, Nysa tarihine girmeden kentin mitolojik kuruluşuna ve ktistes'ine ilişkin bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Ktistes,[3] genellikle şehirlerin tanrı, kahraman ya da tarihi kurucularına verilen bir isim olup, eskiçağda şehirlerin tanrı veya kahraman, çoğunlukla bir ya da birkaç ktistes'i bulunmaktadır. Bu durum, o çağda dinin ve mitolojinin kişisel ve toplumsal hayatta oynadığı önemli rol göz önünde bulundurulduğunda doğal karşılanacaktır ve ktistes'lerin kurduğu birçok şehir, tarihin ışığı altında kolaylıkla incelenebilecektir. Bazı şehirlerin mitolojik devirlere kadar inen kuruluşları ve ktistes'leri bir masal ülkesi izlenimi yaratmakla beraber, acaba bu kuruluş efsanelerinde ve kahramanlarında bir gerçek payı yok mudur?[4]

Eskiçağda, özellikle Hellenleşme çağında, Hellen dilinde anlamı olmayan kent adlarını açıklarken kente şanlı bir tarihçe sağlamak için öyküler uydurulmuştur. Nysa'nın kuruluşu ve erken tarihçesi konusunda da böyle öyküler oldukça fazladır. Öğrenim gördüğü Nysa kenti hakkında pek çok bilgi sunan Strabon, kentin kuruluşuna ve ktistesi'ne ilişkin, yaşadığı çağdaki yerel inanç hakkında da *Geographika* (Antik Anadolu Coğrafyası) adlı eserinde şunları yazmaktadır: "Öyküye göre, Lakedaimon'dan gelmiş Athymbros,

Athymbrados ve Hydreios adlı üç kardeş kendi isimlerine göre adlandırılan üç kent kurmuşlardır; fakat bu kentler sonradan, yetersiz şekilde iskân edildiklerinden Nysa, bunlarda oturanlar tarafından kurulmuştur; fakat halen Athymbros Nysa'lılar tarafından gerçek kurucuları olarak kabul edilir."

Nysa'nın Seleukos Krallığı tarafından kurulmuş bir koloni olduğunu kaydeden tek eskiçağ yazarı Stephanos'a[6] göre ise, "Nyssa daha önce Pythopolis adını taşıyormuş ve kente bu adın verilmesinin nedeni, İÖ 480 yılında Sardeis'ten Yunanistan üzerine seferini sürdürmeğe başlayan Pers Kralı Kserkses'in, Sardeis yolundayken bu yöreden geçtiği sırada Pythes adlı birinin onu burada ağırlamış olması imiş." Yine Stephanos'un aktardığı bir söylentiye göre, "(...) kentin sonradan Nyssa/Nysa adını alması, İÖ 3. yüzyılda yöreye egemen olan Seleukoslar Devleti Kralı I. Antiokhos'un eşi bu adı taşıdığı içinmiş; kenti Antiokhos kurmuş ve ona eşinin adını vermiş."[7]

Mehmet Ali Kaya'nın "Suriye Krallığı'nın Maiandros Irmağı Havzasındaki Kolonileri" başlıklı makalesinde belirttiği gibi, "I. Antiokhos'un Nysa'daki Pluto tapınağına (Plutonium) olan sıcak ilgisi ve Nysa'da Seleukeia ve Antiokheia adında iki kavimin/mahallenin varlığının bilinmesi, koloninin bu kral tarafından kurulmuş olduğunu doğrular niteliktedir. Koloni adını, Seleukos Kraliyet ailesi bireylerinden birinden almış olmalıdır."[8] Nitekim I. Antiokhos'un Nysa adında bir karısı olduğuna ilişkin hiçbir kayıt da bulunmamaktadır.

Başvurduğumuz epigrafik kaynakların sunduğu bilgiler ışığında Stephanos'un değil, Strabon'un ifadesi akla daha yatkın görünmektedir: Nysa'da bulunmuş olan, üstelik Strabon'un çağından çok daha eski, MÖ 3. yüzyıldan kalma yazıtlar kentin adının Athymbria, halkının ise Athymbrialılar diye anıldığını göstermektedir.[9] Söz konusu yazıtlar Nysa, Akharaka'da bulunan Pluton Tapınağı'na asylia hakkının verilmesiyle ilgili kral yazışmaları olup, ilki MÖ 281 yılına aittir.[10] Yüksekliği 56 cm ve genişliği 75 cm olan beyaz kireç taşından kesilmiş bir blok üzerinde yer alan yazıt, Nysa yakınındaki Salavatlı köyünde ele geçmiştir. Harf ve yazım karakteristiği açısından MÖ 281 yılına tarihlenen yazıt; Seleukos Krallığı'nı kurarak MÖ 305 yılında "Basileus" unvanını alan Kral Seleukos Nikator (MÖ 311-281) ile oğlu ve naibi olan I. Antiokhos (MÖ 281-261) tarafından Nysa'daki Pluton Tapınağı'ndan dolayı kente verilen ayrıcalığı konu edinen bir mektuptur.

Nysa'da bulunmuş olan, MÖ 3. yüzyıldan kalma aynı döneme ait birer kraliyet yazışmasını içeren buluntular, kent adının Athymbria, halkının ise Athymbrialılar olarak anıldığını göstermektedir.

İkinci yazıt da harf karakteristiğindeki ve yazım biçimindeki farklılık nedeniyle MÖ 2. yüzyıla tarihlenen ve Pluton Tapınağı'ndan dolayı Nysa kentine tanınan geleneksel ayrıcalığı konu edinen bir mektuptur.[11] Bir önceki yazıt ile benzerlik gösteren bu yazıt Nysa yakınlarında iki ayrı blok halinde bulunmuştur. Ancak, iki blok halinde bulunan mektup her ne kadar 1893 yılında Kubitschek tarafından okunarak bilim dünyasına tanıtılmış olsa da hangi Hellenistik kral tarafından yazılmış olduğu kesin olarak bilinememiştir. Özetle, her iki yazıt da aynı döneme ait birer kraliyet yazışmasıdır ve Nysa halkını Athymbrialılar olarak göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Nysa'nın Yunanistan'daki Sparta'dan gelen Athymbros tarafından kurulmuş olduğunu gösteren arkeolojik bulgular sadece epigrafik verilerle sınırlı değildir. Bu inancın varlığı ve devamı Roma imparatorluk dönemine ilişkin nümizmatik verilerle de desteklenebilmektedir.[12]

Nysa kentinde, MÖ 129 yılında Roma'nın Asya eyaleti kurulduncaya kadar geçen sürede çok sayıda

Bu Nysa sikkesinin ön yüzünde genç İmparator Marcus Aurelius, arka yüzünde ise sol kolu kısa pelerine sarılmış, cepheden çıplak olarak ayakta duran Athymbros tasvir edilmiştir.

The British Museum Catalogue

sikke basıldığı söylenemez. Kentin Roma imparatorluk dönemi sikke darpları ise Augustus (MÖ 27-MS 14) zamanında başlar ve Gallienus (MS 253-268) dönemine kadar sürer.[13] İmparatorluk dönemi Nysa sikkelerinden Marcus Aurelius (MS 161-180) ve Maximinus (MS 235-238) dönemlerinde basılan ve British Museum sikke kataloğunda yer alan iki sikke, üzerlerinde taşıdıkları Athymbros tasvirleriyle kentin kuruluş inancı açısından önemli birer örnek oluşturmaktadır.[14]

İmparator Marcus Aurelius[15] (MS 235-238) dönemine ait olan bronz bir sikkenin ön yüzünde, genç Marcus Aurelius Caesar'ın zırh ve paludamentum (pelerin) giyimli sağa dönük

büstü ve M·AVPIAI·OVHPOC·KAI· lejandı yer almaktadır. Arka yüzde ise sol kolu kısa pelerine sarılmış, cepheden çıplak olarak ayakta duran Athymbros, başı sola dönük ve sağ elinde yanan bir altarın üstünde phiale (tören kabı), sol elinde ise mızrak tutarken AΘVMBP●C·NVCAEΩN·EΠI AI ΠAIΩNIOV Γ lejandıyla birlikte tasvir edilmiştir.[16] Görüldüğü gibi, sikke üzerinde Nysa kenti halkı (ethnikon) NVCAEΩN lejandıyla ifade edilmektedir. Aynı zamanda kentte görev yapan magistratus (yüksek dereceli memur) adı da EΠI AI ΠAIΩNIOV Γ (επι Αι.Παιωνιου γρ.) şeklinde yazılmıştır.[17]

İmparator Maximinus[18] (MS 235-238) dönemine ait Athymbros tasvirinin bulunduğu ikinci bronz sikkenin ön yüzünde ise zırhlı ve paludamentum (pelerin) giyimli, defne çelenkli, sağa dönük Maximinus büstü ve AVT K I˙ IOV OVH MAIIMEINOC lejandı yer almaktadır. Arka yüzünde tasvir edilen Athymbros tıpkı İmparator Marcus Aurelius dönemindeki bronz sikkede olduğu gibi sol kolu kısa pelerine sarılmış, cepheden çıplak olarak ayakta, başı sola dönük ve sağ elinde yanan bir altarın üstünde phiale (tören kabı), sol elinde ise mızrak tutarken AΘVMBPOC NYCAEΩN (Nysalıların Athymbros'u) lejandıyla birlikte betimlenmiştir.[19] Söz konusu her iki sikkede de görüleceği üzere, yukarıda Athymbros, attribütü olacağını tahmin ettiğimiz phiale (tören kabı) ile görülmektedir.

Nysa antik kenti, MS 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Appianos'tan anlaşıldığı kadarıyla, Büyük Maiandros (Büyük Menderes) Irmağı havzasını işgal eden Suriye Krallığı tarafından kurulmuş bir kolonidir. Büyük bir olasılıkla koloni "Nysa" adını Suriye kraliyet ailesinin bireylerinden almış olmalıdır. Ancak, bu isim I. Antiokhos'un karısının adı değildir. Zira I. Antiokhos'un "Nysa" adında bir karısının varlığına ilişkin kayda rastlanmamıştır.

Nysa'nın Seleukos kolonisi olarak kurulmadan önce Yunanistan'daki Sparta'dan buraya gelen üç kardeşten biri olan Athymbros tarafından kurulmuş önemli bir Karia kenti olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, Antiokhos bu kenti geliştirmiş ve Nysa olarak adlandırmış olabilir, ancak burada, MÖ 14. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında Yunanistan'dan ve adalar üzerinden yapılan kolonizasyon hareketleri sonucunda genellikle kıyı bölgelerinde yerleşimlerin olduğu da unutulmamalıdır.

HÜSEYİN ÜRETEN
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANI

DİPNOTLAR

1 Strabon XIV.1.43; Head 1901, LXXVIII (Barclay V Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, London, 1901); İdil 2002, 254 vd.

2 İdil 2002, 256-259; Umar 2001, 254-262. Kentte gerçekleştirilen kazılar sonucu gün ışığına çıkarılan hayli zengin Roma çağı kalıntıları Strabon'u doğrulamaktadır. Ayrıca bkz. Strahon XIV.1.48: "Nysa'da doğmuş olan ünlü kişiler şunlardır: Panaitos'un en iyi öğrencilerindendolan stoik filozof Apollonios. Aristarkhos'un öğrencisi olan Menekrates ve onun oğlu Aristodemos. Ben gençken ve Aristodemos'un yaşlılık çağında, onun bütün derslerine Nysa'da devam etmiştim."

3 Ktistes: Hellen dilinde κτιζω fiilinden ο κτιστης, ου, Latin dilinde ise conditor, oris, mase. anlamında kurucu demektir.

4 Bkz. Pekman 1970, 7-9. Pekman, *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri* adlı kitabında her ne kadar Nysa kentine yer vermemiş olsa da birçok Anadolu şehrinin ktistes'lerinden ayrıntılı olarak söz etmiştir.

5 Bkz. Strabon XIV.1.46: ...και νυν Αθυμβρον αρχηγετην νομιζουσιν οι Νυσαεις.

6 Bkz. Kaya 2002, 121-135; Makalede, Büyük İskender'in ölümünden sonra Seleukos'lar tarafından Büyük Menderes havzasında kurulan yerleşmeler hakkında MS 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Appianus dışında hiçbir eskiçağ yazarının söz etmediği, ayrıca tarihçinin kent olarak nitelendirdiği yerleşimlerin ise birer koloni olduğundan söz edilmektedir.

7 Bkz. Umar 2001, 259

8 Kaya 2000, 121-135

9 Bkz. Welles 1934, 54-60, no. 9; 260-264, no. 64: Hellenistik dönem krallıklarına ait resmi yazışmaların yer aldığı bir corpus'tur. C.B. Welles'in *Royal Correspondence in Hellenistic Period*, New Haven, 1934 adlı eserinde toplam 72 adet krallyet mektubu yer almaktadır. Nysa, Akharaka'da bulunan Pluton Tapınağı'na asylia hakkının verilmesi'yle ilgili kral yazışmaları üç tanedir. Nysa'da bulunan Pluton Tapınağı ve Pluton (Hades) kültü hakkında ayrıca bkz. Sina 2002, 140-143.

10 Welles 1934, 54-60, no. 9.

11 Welles 1934, 260-264, no. 64

12 Head 1901, 176, no. 34 ve 181, no. 54

13 Roma imparatorluk dönemi. Augustus'un MÖ 31 yılında Actium Savaşı'nı kazanmasıyla başlar. Bu dönemde her üç madenden de (altın, gümüş, bakır) sikke basma hakkı imparatora aittir. Roma imparatorluk döneminde sadece Roma'da değil, eyaletlerde de sikke basılmıştır. Roma İmparatorluğu içindeki otonom Hellen kentleri ve Roma kolonileri MS 3. yüzyıla kadar sikke basma hakkına sahiptir. Bkz. Baydur 1998, 29-107.

14 Head 1901, 176, no. 34, Lev. XX.5 (Marcus Aurelius sikkesi) ve 181, no. 54 (Maximinus sikkesi) Marcus Aurelius (7.3.161-17.3.180): Marcus Aurelius Verus, 138 yılında Dius tarafından evlat edinilince Marcus Aellus Aurelius Verus Ceasar, imparator olunca da İmparator Caesar Marcus Aurelius Antonius Augustus adını almıştır. İmparator Aurelius, Germenlere karşı kazanılan utkulardan ötürü 173 yılında Germanicus, 175 yılında da Sarmaticus sanlarını almıştır. M. Aurelius zamanındaki sürekli savaşlar büyük harcamaları gerektirdiğinden gümüş sikkeler bozulmuş, gümüş oranı çok düşmüştür. Gümüşten ve değersiz metalden sikkelerin üslupları da bozulmuştur. İmparator 180 yılında Viyana'da (Yindobona) vebadan ölmüştür.

15 Head 1901, 176, no. 34, Lev. XX.5

16 Head 1901, 176, no. 34, Lev. XX.5.

17 Nysa sikkelerinde imparatorluk öncesi kistophorlar ve bronz sikkelerin üzerindeki magistratların isimleri genellikle tam olup, nominativus (yalın) halde, fakat bazen monogramla çevrilmiş ya da kısaltılmış olarak da bulunur. İmparatorluk sikkelerinde ise Augustus zamanından Nero zamanına kadar magistratus ismi hâlâ nominativ haldedir. Domitianus zamanından itibaren ise her zaman genetivus (-in) halindedir ve genellikle ετι'den sonra gelir.

18 Maximinus Thrax (6.3.235-7.7.238): Severus Alexander'in öldürülmesiyle Severuslar hanedanı son bulmuştur. Bundan sonra ordu tarafından imparator ilan edilen Trakya kökenli bir köylü çocuğu olan Maximinus Thrax'tır. İmparatorun unvanları arasında Germenleri sınır ötesine attığı için Germanicus vardır. İmparator Maximinus Thrax sürekli savaşlarla uğraşmış ve Roma'ya hiç gelmemiştir. Ekonomik sıkıntı artmış ve gümüş sikkelerdeki gümüş oranı %25'in altına düşmüştür.

19 Head 1901, 181, no. 54.

KAYNAKLAR

Baydur 1998 Nezahat Baydur, *Roma Sikkeleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1998.

Head 1901 Barclay V Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, London, 1901

İdil 2002 Vedat İdil, "Ege'nin Önemli Bir Antik Kültür Merkezi: Nysa", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı: 5, Şubat 2002, 254-59.

Kaya 2000 Mehmet Ali Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzası'ndaki Kolonileri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 121-135.

Pekman 1970 Adnan Pekman, *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*, İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yay., 1970.

Strabon 2000 Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası* (Kitap: XII-XIII-XIV), İngilizceden çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000

Sina 2002 Ayşen Eti Sina, "Karia Tanrıları ve Kültleri", Ankara 2002, 140-143(Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Tulay 2001 Ahmet Semih Tulay, *Genel Numizmatik Sözlüğü*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001.

Umar 2001 Bilge Umar, *Lydia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılap, 2001.

Welles 1934 C.B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, New Haven, 1934.

GEÇİŞ SÜRECİ TARTIŞMALARI

HENRI PIRENNE'İN TEZLERİ

AYLİN KILIÇ

İslamın Akdeniz'de yayılması denizaşırı ticaretin yok olmasına neden olmuş, beraberinde ticaret hacmi ve krallık hazinesi sürekli daralmış, bu da krallığın ve devletin zayıflamasına yol açmıştır. Frank kralının bir yandan kilise büyüklerine bağışıklık tanıması, bir yandan da ticaret vergilerinin azalması nakdi kaynakların büyük miktarda düşmesine yol açmış, krallık egemenlik temelini kaybetmiştir. Ortaçağ toplumsal yapısında ve ekonomik hayatta artık esas belirleyici aristokrasi olacaktır.

Belçikalı ünlü iktisat tarihçisi Henri Pirenne, çalışmalarında Roma İmparatorluğu'nun çözülüş sürecinden başlayarak ortaçağ feodal ekonomik ve toplumsal tarihinin izini sürmüş ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini ortaçağ kentleri üzerinden ele alarak değerlendirmiştir. Özellikle Marksist iktisatçı ve düşünürler arasında 1950'lerde başlayan "feodalizmin ortaya çıkışı," "feodalizmden kapitalizme geçiş" gibi konulardaki tartışmalar üzerine daha önce, 1920'lerin ortası ve 1930'larda tezlerini ortaya koyan Pirenne, önemli bir referans ve aynı zamanda eleştiri konusu olmuştur. Bu çerçevede, elinizdeki çalışmada Annale ekolünün bu önemli tarihçisinin *Hz. Muhammed ve Charlemagne* ve *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Sosyal Tarihi ve Ortaçağ Kentleri* isimli yapıtlarında, Avrupa'da feodaliteninin ortaya çıkışı, ortaçağ toplumsal ve ekonomik yapısı ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine ilişkin tezlerine yer verilecek ve bu tezler sözü edilen tartışmalar ekseninde eleştirel bir gözle irdelenmeye çalışılacaktır.

Sarazen, Norman ve Macar saldırılarından dolayı feodal dönemde müstahkem şatoların sayısı artar. Limburg kardeşler, Eylül, Très riches heures du duc Berry'den 1410-1411, Chantilly, Conde Müzesi.

Henri Pirenne'in yaşadığı dönemde, feodal Avrupa'nın ortaya çıkışına ilişkin en önemli katkılarından biri, hiç şüphesiz Roma-Germen sentezine karşı çıkmasıdır. Bu konudaki tezini açıklayabilmek için öncelikle Roma İmparatorluğu'nun son dönemini incelemiş ve *Hz. Muhammed* da netleşmiştir. Büyük depo, büyük fabrika ve büyük deniz üssü olma nitelikleriyle yeni başkent, yalnızca tüketici konumda bulunan Roma ile tam bir karşıtlık arz etmektedir. Bu bağlamda, Roma uygarlığının Batı parçasının, ürettiği lüks ve mamul mallar nedeniyle Doğu paraklarına yerleşebilmek ve olanaklarından yararlanabilmektir ki bunu, Roma'nın iç yapısında yaşanan sorunların da katkısıyla gerçekleştirebileceklerdir. Nitekim içerideki askerlerin ve halk kitlelerinin bu akınlara karşı koyabilecek maddi ve manevi güçlerinin olmamasından

Pirenne, Roma'nın Akdeniz karakterli bir imparatorluk oluşuna dikkat çekerek Doğu'da Yunanlı, Batı'da Latin olan Roma İmparatorluğu'nun birliğini, Akdeniz aracılığıyla bütün eyaletleri üzerinde sağladığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Roma açısından "mare nostrum" olan Akdeniz'in, Pirenne'in tezinde kilit bir konumda olduğu söylenebilir. Akdenizli olma karakteri İstanbul'un başkent olmasıyla netleşmiştir.

Henri Pirenne'nin feodalizmden kapitalizme geçiş süreci üzerine tezleri hâlâ tartışılıyor.

wikipedia.org

ve Charlemagne[1] isimli kitabına öncelikle İslamiyet öncesi Batı Avrupa'nın durumuyla başlamıştır. Bu çerçevede Pirenne, Germen istilaları sonrasında Batı Avrupa'da Akdeniz uygarlığının devam ettiğini tespit etmekte ve bu argümanını destekleyen çeşitli örnekler vermektedir. Burada Roma'nın Akdeniz karakterli bir imparatorluk oluşuna dikkat çekerek; Doğu'da Yunanlı, Batı'da Latin olan Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz aracılığıyla birliğini bütün eyaletleri üzerinde sağladığını vurgulamaktadır.[2] Bu çerçevede, Roma açısından "mare nostrum" (bizim deniz) olan Akdeniz, Pirenne'in tezinde kilit bir konumdadır denebilir. Üstelik bu Akdenizli olma karakteri 4. yüzyıldan itibaren İstanbul'un başkent olmasıyla daha şasına bağımlı olduğu söylenebilir. İmparatorluk, Akdeniz sayesinde, para birliği de dahil olmak üzere bir ekonomik birlik meydana getirmektedir.

Bütün bu süreçte, 3. yy imparatorluğun kaderini değiştirecek birtakım değişiklikleri başlatacaktır. Bu yüzyıldan itibaren Hun akınları nedeniyle bulundukları bölgelerden kaçan Franklar, Alamanlar, Gotlar gibi Germen kabileler, iç karışıklıklarında etkisiyle imparatorluk içine sızmaya başlayacaklardır.[4] Bu "barbar akınları" karşısında imparatorluğun daha çok, önceleri "limes" adı verilen sınır örgütü kurduğunu görüyoruz ama bir süre sonra bunlar da yetersiz kalacaktır. Nüfusun da giderek azaldığı bir ortamda hem tarlaların işlenmesi hem de orduya asker gerektiği için, Germen unsurlar bu amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Pirenne'in de vurguladığı gibi, "sınırlar hızla Germenleşirken" içeride de Germenler Romalılaşmaktadır.[5] Zira bu süreçte özellikle 4. yüzyıldan beri "barbar" Germenler "medeni" Roma'nın dilini ve Hıristiyanlığı benimsediklerini belirtmektedir.

Barbarın medeni olana saygı duyması gibi, Germenler de Roma'ya saygı ve hayranlık duymaktadır. Bütün istedikleri imparatorluk topdolayı Roma İmparatorluğu'nun Batı eyaletlerini 5. yy süresince Germen kökenli barbarlara kaptırdığı görülmektedir.[6]

476'da batı Akdeniz artık Roma için kaybedilmiş; İtalya'da Ostrogotlar, Afrika'da Vandallar, Galiçya'da Süevler, İspanya ve Loire'in güneyinde Vizigotlar, Rhone vadisinde Burgondlar gibi Avrupa'da pek çok "barbar" krallık kurulmuştur.[8] Vandallar dışında, "Hospitalitas" kurumuyla Romalılar arasında dağılan "barbar" Germenlerin kendilerinden daha "ileri" bir uygarlığın içinde erimeleri adeta kaçınılmazdır.[9] Nitekim Pirenne de barbar şefler tarafından malikânelerin paylaşılmasıyla Roma tarımının âdetlerine uyum sağlandığını ve gelip yerleştikleri Roma eyaletlerinin halkına her yerde kendilerininkiyle eşit düzeyde bir hukuki statü vererek imparator hukukunun devam etmesini sağladıklarına dikkat çekmektedir. Burada bir başka önemli olgu da ordunun yalnızca Gotlardan oluşmasına karşılık, bütün sivil yöneticilerin Romalı olması, senatonun devam etmesi, yine yargı örgütlenmesinin de tamamen Romalı olmasıdır. Dolayısıyla Germenler, yeni ve var olan Roma uygarlığına alternatif olabilecek düzeyde kurumsal ve kültürel düzenlemeler getiremeyecekleri için (zira

belirttiğimiz gibi bunlar savaşa ve yağmaya dayalı göçer kabile örgütlenmeleridir) yerleştikleri topraklarda var olan toplumsal ve ekonomik örgütlenmeye çöreklenmiş ve bunlar üzerinden rant sağlayan, bolluk içinde yaşayan askeri kastlar haline gelmişlerdir.[10]

Batı eyaletlerinin barbarlar tarafından parçalanmasından sonra imparatorluk fikrinin ortadan kalktığı inancının yanlışlığını ortaya koymak için Pirenne, dinsel açıdan "birliğin" devamlılığına da vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, özellikle kilisenin İstanbul'daki imparatorluğa bağlı olduğunu, Roma kentinin de Bizans İmparatorluğu'nu "ecclesia"nın (kilise) meşru hükümdarı olarak tanıdığını belirtmek gerekir. Bu dönemde de tüm kilise mensupları Romalıdır. Buna karşılık Merovenj dönemi siyasal sistem, Pirenne'in ifadesine göre, tamamen laik esaslara dayalıdır. Kilise toplum içinde etkin olmakla beraber, devletle bütünleşmemiştir. Kralların ferman ve yazışmalarında da "gratia Dei" (Tanrı'nın lütfuyla) türünden dinsel ibarelere rastlanmamaktadır.[11] Bakan ve memur olmak da yalnızca laiklere mahsustur. Üstelik krallar kilisenin de başkanı olup piskoposları atamakta, disiplin suçları dışında kiliseye hiçbir yargı yetkisi tanınmamaktadır. Kralların korumasına karşılık, kilise de onlara tam bir sadakatle bağlıdır.

Akdeniz, Doğu ile Batı arasında en büyük ulaşım aracı olarak kaldığı sürece Doğu'nun Batı üzerindeki etkinliği devam etmiştir.[12] İstilalar bu durumu değiştirmediği için, Pirenne'e göre topraklar yeniden örgütlenememiş ve herhangi bir yeni üretim tarzı da gelişmemiştir. Şu tür değişikliklerden söz edilebilir: Roma "colonus"ları vergilerin kendilerini bağladığı topraklarda kalmaya devam etmekle beraber, artık bu vergileri Romalı efendi yerine bir Germene ödemektedir.[13] Romalılar döneminde Galya, İspanya ve İtalya'da egemen olan büyük toprak mülkü devam etmiş, yine, daha Roma döneminde önemli boyutlara ulaşmış olan kilise toprakları da hiçbir değişikliğe uğramadan bu kurumun elinde kalmıştır. Bunun dışında, ekonomik ve toplumsal hareketlilik açısından kentlerin hâlâ önemli rolleri olduğu görülmektedir. Örneğin Suriyeliler, Yunanlılar ve Museviler tarafından yürütülen deniz ticareti sayesinde değerli süs eşyaları,[14] Mısır'dan fildişi biblolar ve papirüs, kaftan; Fenike'den keseler, şaraplar; Afrika'dan zeytinyağı; Hindistan, Arabistan ve Çin'den baharat ve ipek getirilmeye devam edilmektedir. İstila öncesinde olduğu gibi sonrasında da baharat alışılmış bir yiyecek maddesi olarak kalmış; Batı'nın tümünde yazı yazma alışkanlığı devam etmiştir.[15] Pirenne, parasal ilişkilerin devamlılığının önemine dikkat çekmektedir ki, istilaların ardından büyük miktarda altının dolaşımda olması bunun en önemli kanıtıdır.[16] Pirenne bu nedenle, Merovenj döneminde doğal ekonominin hâkim olduğu görüşüne karşı çıkmakta ve kentlerin tüm canlılığını koruması, profesyonel tüccarların varlığı, geçiş resmi ve vergi örgütlenmesinin devamlılığı çerçevesinde Roma ekonomik yaşam tarzının Merovenj döneminde de devam ettiğini vurgulamaktadır.[17]

8. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk artık Doğulu bir kimlik kazanacaktır. Henri Pirenne'e göre bunun temel sebebi, hem Avrupa hem de Asya üzerine yönelen Arap fetihleridir. 7. yüzyılda başlayan Arap istilaları Basra, Şam, Suriye, Kudüs, İran ve Mezopotamya'yı Bizans'a kapatırken,[18] sonunda kuzey Afrika'daki bütün Bizans topraklarının kaybedilmesine neden olmuştur. Pirenne burada Germenlerle Araplar arasındaki önemli bir farklılığa dikkat çekmektedir: "Germenlerin İmparatorluğun Hıristiyanlarına karşı çıkartacak bir şeyleri olmamasına karşılık, Araplar yeni bir inancın heyecanıyla dopdoluydular. İşte bu durum, onları özümlenilemez hale getiriyordu."[19] Arapların, ele geçirdikleri topraklarda halka yönelik dinsel baskı yapmaması da fetihlerin genişlemesinde önemli bir unsurdur.[20] Böylece İslamiyetin Kuran'dan kaynaklanan hukuku Roma hukukunun yerine, dili de Yunanca ve Latincenin yerine geçmektedir.[21]

476'da Batı Akdeniz artık, Roma için kaybedilmiştir. 19. yüzyılda O. Fritsche tarafından yapılmış, Roma ve Gotlar arasındaki çarpışmayı gösteren hayli romantize edilmiş bir tablo.

wikipedia.org

7. yüzyıldan itibaren İspanya'nın ve özellikle de Afrika'nın fethiyle batı Akdeniz bir Müslüman gölü haline gelmiş, Akdeniz'de iki karşıt uygarlık ortaya çıkmıştır.[22] "Mare nostrum" olmaktan çıkan Akdeniz'in birliği böylece kırılmaktadır. Doğu Batı'dan kopmuştur. Pirenne bunu, antik geleneğin sonu, ortaçağın başlangıcı olarak kabul etmektedir.

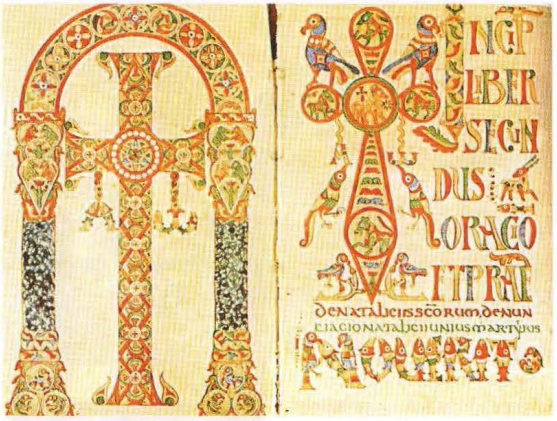
Batı Akdeniz yolunun kapanmasından sonra Hazar Denizi'ni Volga aracılığıyla Baltık Denizi'ne bağlayan yeni ticaret yolları meydana gelmiş ve Karadeniz kıyılarından dolaşan İskandinav tüccarlar bu yeni yolları benimsemiştir.[23] Nihayet 8. yüzyıl başında, İbn Haldun'un deyişiyle,

"Hıristiyanlar artık, bir tahta parçası bile yüzdüremeyecek"[24] duruma gelmiştir. Akdeniz'in bu durumu Haçlı Seferleri dönemine kadar devam edecektir.

8. yüzyıldan itibaren Galya'da Doğulu tüccarlar görülmeyecek ve Doğu'dan ithal edilen malların hiçbirine rastlanmayacak, önce papirüs ortadan kalkacaktır. Pirenne bunu, Batı'da kralların bürolarında papirüsün kullanımdan kalkmasıyla açıklamaktadır.[25] Ardından baharat da 716'dan itibaren ortadan kalkacak, sofralarda ancak 12. yüzyılda, yani denizin yeniden canlanmasıyla görülebilecektir. Gazze şarapları ve zeytinyağı da papirüs ve baharatın akıbetine uğrayacaktır.[26] Bu çerçevede, Merovenj döneminin lüksüyle tam bir tezatlık gösteren Charlemagne'ın (768'de tahta çıkan Frank kralı. Pirenne, Charlemagne'ı Avrupa'da ortaçağ toplumsal ve ekonomik sürecini başlatan bir simge olarak görmektedir) basit hayatı, tam da buna mecbur kalmasıyla açıklanabilir.[27] Denizaşırı ticaretin sona ermesiyle paranın alışımında altın yerine gümüşün oranı giderek artmıştır, ancak ticaret tamamen yok olmamıştır zira hiçbir değişimin olmadığı bir dönemi düşünmek zordur.

Buraya kadar Pirenne'in tezlerini özetlersek; İslamın Akdeniz havzasında yayılması denizaşırı ticaretin yok olmasına neden olmuş, beraberinde ticaret hacmi ve krallık hazinesi sürekli bir daralmaya gitmiş, bu da krallığın ve devletin zayıflamasına yol açmıştır. Kralın bir yandan kilise "büyüklerine" bağışıklık tanıması, bir yandan da ticaret vergilerinin azalmasıyla nakdi kaynaklar çok büyük miktarda düşmüş, krallık egemenlik temelini kaybetmiştir.[28] Ekonomik hayatta artık esas belirleyici aristokrasi olacak, bu da ortaçağ toplumsal yapısının en önemli sınıfını oluşturacak olan aristokrasinin güçlenmesini beraberinde getirecektir.

Bu yüzyılda imparator Rumların "Basileus"u haline gelince, Yunanlılarla Latinler arasındaki ayrılma artık kesinleşecektir. Kopuşun önemli göstergelerinden biri de şüphesiz Charles'a 800'de imparatorluk tacını takanın Papa olmasıdır. "Ecclesia"nın başı olan Papa bir yandan bu Hıristiyan imparatorluğunu kutsarken, diğer yandan imparatorluğun kralı Charles da kilisenin baş koruyucusu haline gelmiştir.[29] Bu durumda imparatorluk laik niteliğini kaybetmiştir. Pirenne bu nedenle Charlemagne imparatorluğunu, İslamiyet tarafından bozulan Avrupa dengesinin kopuş sürecinin nihai noktası olarak kabul etmektedir. Böylece, eski Roma İmparatorluğu 7. yüzyıldan itibaren fiilen bir Doğu imparatorluğu (Bizans) haline dönüşmüş; Charles'inki ise Batı imparatorluğu haline gelmiştir. Bu imparatorluğun merkezi kuzeydedir ve Frank Krallığı'yla ortaçağ başlamıştır.[30] Böylece, Hıristiyan olan Germanya o güne kadar yabancı kaldığı uygarlık içinde aniden temel bir yere sahip olmuş, tamamen Romalı olan kültür ise, kilise içine hapsolmuş Romalı-Germen bir nitelik kazanmıştır.

Roma-katolik geleneğinden günümüze gelebilen en eski ikinci kitap, "Sacramentarium Gelasianum", 8. yy.

wikipedia.org

Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* isimli eserinde ise Roma İmparatorluğu'nun sonundan 15. yüzyıl ortalarına kadar Batı Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal evriminin nitelik ve genel doğrultusunu çizmektedir. 9. ve 11. yüzyıllar arasında Batı'nın kendi içine kapandığı bu klasik feodal dönemi, toplumun tamamen kırsal bir medeniyete geri dönmesi olarak nitelendirmektedir.[31] Ekonomik açıdan bu uygarlığın en çarpıcı ve belirgin kurumu "büyük mülk"tür.[32] Bu çerçevede, "Batı Avrupa, her açıdan, 9. yüzyıldan başlayarak, değişimin ve mal hareketlerinin mümkün olan en küçük düzeye indiği, asıl olarak kırsal bir toplum görünümündedir. Tüccar sınıfı ortadan kalkmıştır. Şimdi bir insanın durumu, sivil ve ruhban bir azınlığın elindeki ve büyük mülkün çerçevesi içinde çok sayıda kiracıya dağıtılmış toprakla olan ilişkilerine göre belirleniyordu. Toprağa sahip olmak, aynı zamanda özgürlüğe ve güce de sahip olmak demekti; böylece toprak sahibi aynı zamanda lord idi. Bunlardan yoksun olmak 'serfliğe' indirgenmek oluyordu",[33]

Toplumsal yaşamda tabakalar arasında katı bir hiyerarşinin hâkim olduğu bu dönemde, birinci ve en önemli yer ekonomik ve manevi üstünlüğü olan kiliseye aitti.[34] Hem ekonomik anlamda büyük mülk sahibiydi (ki kıtlık zamanlarında sivillere borç verebilecek kadar mali kaynakları bulunmaktaydı) hem de okuma yazma temeline sahip olması bakımından entelektüel açıdan da üstün bir konumdaydı.

Ortaçağın bu büyük ölçüde kendi kendine yeterli, kullanım için üretim sistemine karşılık Pirenne, Felemenk (Hollanda, Belçika ve Lüksembourg'un deniz seviyesinin

altında kalan yörelerini içerir) ve İtalya gibi bölgelere özel bir önem vermektedir.[35] Güney İtalya kıyılarının, Adriyatik ve Ege Denizi'nin Arap istilasının dışında kalabilmesi sayesinde Venedik, Napoli, Amalfi, Salerno gibi İtalyan kentlerinin Bizans ile ticari ilişkilere devam ettiklerini vurgulamaktadır.[36]

Ticaretin Arap istilalarından sonra bile canlılığını sürdürebildiği bu yerler dışında, Pirenne ortaçağ ekonomik ve toplumsal düzenine son verecek en önemli gelişme olarak Haçlı Seferleri'ni görmektedir.[37] 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, bir Müslüman gölü haline gelmiş olan Tiran Denizi'ndeki İslam egemenliğini sona erdirmiştir. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra da bütün Akdeniz hızla batı denizciliğine açılmıştır. Böylece, Pirenne'e göre denizaşırı ticaret yeniden canlanmış ve feodal düzeni temelinden sarsacak gelişmeler görülmeye başlanmıştır.

Ticaretin canlanışıyla kent yaşamının yeni bir nitelik kazanması, daha doğrusu Pirenne açısından ortaçağ öncesi dönemdeki canlılığını yeniden kazanması da söz konusu olacaktır. Karolenj İmparatorluğu'nun çözülüşüyle birlikte yerleşen güvensizlik ortamında, güneyde Sarazen saldırıları, kuzey ve batıda Norman saldırılarıyla 10. yy başında Macar akınları yüzünden tehdit edilen insanlar için korunma ihtiyacı birincil zorunluluk olmuştu. Bu saldırılar her yanda sığınılacak yeni yerlerin kurulmasına yol açmıştı. Bu dönemde Batı Avrupa, feodal büyük lordlarca kendi adamlarına barınak olmak üzere yaptırılan müstahkem şatolarla doluydu. Çevredeki "villain"ler[38] ise bu şato ya da "bourg"/"burg"lara bakmakla yükümlüydüler. Burg'ların içinde bir şövalye garnizonu bulunur, lordun ikametgâhı olarak yüksek bir kule ve katedral ya da büyük kilise üyelerinden oluşan bir ruhban grubu yer alırdı. Ayrıca, garnizonu beslemekle yükümlü olan ve tehlike anında sürüleriyle birlikte kaleye sığınan köylülerden sağlanan her türlü ayni vergi alınır, et ve tahıl koymak için ambarlar da kurulurdu.[39] Ticaretin canlanışı ise bu burg'ların niteliğini kısa sürede değiştirecektir. Pirenne, bu canlanışın ilk belirtilerinin 10. yüzyılın ikinci yarısı boyunca görülebileceğini söylemektedir. Tacirlerin gezginci yaşamları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları riskler, surlarla bağlı olan serfler için, kentler özgürlük demekti.[43] Zira ortaçağ burg'lusu kentin surları dışında yaşayan herkesten farklıydı.[44] Kentin kapılarının ve hendeğinin ötesine geçen birisi artık başka bir dünyanın, başka bir hukukun etki alanındaydı. Bu imtiyazı haiz olmak içinse bir yıl bir

7. yüzyıldan itibaren artık İspanya'nın ve özellikle de Afrika'nın fethiyle Batı Akdeniz bir Müslüman gölü haline gelmiş. Akdeniz'de iki karşıt uygarlık ortaya çıkmıştır. "Mare nostrum" olmaktan çıkan Akdeniz'in birliği böylece kırılmış. Doğu Batı'dan kopmuştur. Pirenne bunu antik geleneğin sonu, ortaçağın başlangıcı olarak kabul etmektedir.

çevrili kasabaların ya da burg'ların güvenliğini aramalarına yol açmıştır.[40] Kentlerin ve burg'ların ticaretin artışına bağlı olarak sayıları giderek artan ve zor durumda kalan bu yeni gelenlere ayırabileceği mekân kısa sürede yeterli olmaktan çıkınca, surlar dışında yerleşilmeye ve böylece eski burg'un yanında yeni bir burg, "fauborg" (forisburgus) yani bir "dış burg" kurulmaya başlanmıştır.[41] Yeni kentler ise yaşam tarzının artık toprakla olan ilişkilerine göre belirlenmediği yeni insanlar demektir.

Peki, insanların normal durumunun "serflik" olduğu hemen tamamen kırsal bir toplumsal ortamda özgür tüccar ve zanaatkârların oluşumunu nasıl açıklamak gerekir? Pirenne burada itici gücün, güneyde Venedik ve kuzeyde İskandinav denizciliği ile dışarıdan geldiği iddiasıyla, feodal düzenin yıkılışını "iç dinamikler" yerine "dış dinamiklerle" açıklamaktadır. Çünkü Pirenne'e göre, "tarımsal uygarlığı içinde belirli bir şekil almış olan Batı Avrupa dış uyarıcı ve örnek olmaksızın yeni bir tür hayata geçemezdi".[42] Gelişen bu yeni kentler "avare dolaşan topraksız insanlara kendisini sunan yeni bir hayat" olmuş ve kırlardan bu yeni kentlere doğru gerçek bir göç başlamıştır. Feodal ekonomik ve toplumsal yaşamda bulundukları topraklara

Charlemagne (742 - 814). Pirenne, Charlemagne imparatorluğunu, İslamiyet tarafından bozulan Avrupa dengesinin kopuş sürecinin nihai noktası olarak kabul eder.

wikipedia.org

gün boyunca kentte yaşamak gerekiyordu. Fakat "manor"[45] toprağından kaçıp gelen bu insanlar için kendilerini güvende hissetmeleri, kaçıp geldikleri manor'lara zorla geri götürülmekten korkmamaları gerekiyordu.[46] Angarya hizmetinden, yalnızca kendi sınıflarından biriyle evlenmek ve miraslarının bir kısmını lorda bırakmak gibi bağımlı nüfusun yerine getirmek zorunda olduğu nefret edilen yükümlülüklerden kurtulmak zorundaydılar ki, 12. yüzyıl boyunca süren köylü ayaklanmaları bu fiili durumu hakka dönüştürme mücadelesinin bir ürünüydü. Giderek yar-

gısal ve yönetsel özerklik kazanan bu kentlerde, feodal çağda ortadan kalkan vergi kamusal niteliğini yeniden kazanmış ve 12. yüzyıldan itibaren beledi anayasalar oluşmuştur.[47] Bu çerçevede Pirenne, "her kentin, ayrıcalıkları konusunda kıskanç ve bütün komşularına karşı düşman, kendi başına bir 'devlet' meydana getirdiğini" vurgulamaktadır.[48]

İslamın Akdeniz'de doğudan batıya doğru yayılması ticareti etkiler.

Feodal dönem boyunca tamamen ortadan kalkmamış olan[49] parasal dolaşım da ticaretin canlanışıyla gelişmiştir.[50] Pirenne burada, 12ve 13. yüzyıllarda tedavülde olan para miktarının, 9. yüzyılda 10. yüzyılın sonuna kadar var olan para miktarından hayli fazla olduğunu belirtmektedir. Ticaretin gelişmesiyle artan para dolaşımına ek olarak tüketim nesnelerine olan istek de artmıştır. Bu da özellikle soylu kesimin lüks tüketim maddelerine daha fazla yönelmesini getirmiştir. Bu çerçevede, örneğin 11. yüzyıldaki bir şövalyenin hayatı ile 12. yüzyıldaki bir şövalyeninki karşılaştırıldığında yiyecek, giyim, ev eşyası ve silahlar bakımından aralarında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir.[51]

Bütün bu süreçte, Pirenne'e göre mülk sahipleri bir yandan serfleri para karşılığında özgürleştirecek, diğer yandan da ticaretin gelişmesiyle senyörlük sistemi (manor örgütlenmesi) hızla çöküşe geçecektir. 12. yüzyıldan itibaren de tarımda uzmanlaşma başlayacak, örneğin İngiltere'deki Cistercian manastırları yün, Fransa'nın Bordeaux yöresi şarap üretiminde uzmanlaşacaklardır.

Pirenne'in tartışma yaratan tezlerinden biri de "12. yüzyıldan itibaren kapitalizmin varlığına" ilişkindir. Dolayısıyla ticaretin gelişimi ile kapitalizmi özdeşleştirmektedir. Godric'i ve diğer tüccarları harekete geçiren itkinin "kapitalist ruh" olduğunu söylemektedir.[52] Her ne kadar kapitalizmin kökenlerini ticaret sermayesinde ve tüccar sınıfında bulsa da, aslında Pirenne kentlerde giderek tekelleşen esnaf/tüccar loncalarının durumlarını anlatırken kendi iddialarıyla çelişmektedir. Bu çerçevede, "her mesleğin yalnızca ayrıcalıklı bir grubun tekelinde olması gerektiği düşüncesinin, hiçbir zaman bu Ortaçağ esnaf loncalarında olduğu kadar aşırılıklara zorlanmadığını"[53] belirten Pirenne, örneğin "1314'ten sonra Ghent'te kentin surlarından başlayarak yarıçapı üç mil olan bir alan içinde kumaş imalatının yasaklandığını" vurgulamaktadır. O kadar ki, tüm 14. yüzyıl boyunca burada, çevredeki köylere karşı silahlı devriyeler çıkartıldığını ve tezgâhlarla çırpıcı teknelerinin parçalandığını ya da sökülüp atıldığını yazmaktadır.[54] Yine Flander'da ve Floransa'da da köylü kadınların kent atölyelerinin hizmetinde çalıştırıldıklarının ve eğirdikleri yün iplikleri de bu amaçla kurulmuş depolara teslim etmek zorunda bırakıldıklarının altını çizmektedir. Fakat Pirenne, bu kent loncalarının tekelleşmesinin aslında kapitalizme geçişte "tutucu" bir nitelik kazandıklarını görememektedir. Bu durumda, 1950'lerde başlayan "feodalizmden kapitalizme geçiş" sürecine ilişkin tartışmalar ekseninde Pirenne'in yukarıda açıklanmaya çalışılan tezlerini değerlendirmek gerekmektedir.

Pirenne'in tezlerine bakıldığında, öncelikle feodal toplumsal ve ekonomik örgütlenme modelinde ticaretin sisteme dışsal hale gelmesini başköşeye oturttuğu görülmektedir. Oysa doğrudan üreticiye el konulmuş olmasının, "colonus"luk ilişkisindeki ayni ve parasal rantların emek-rant'a kaymasına yol açtığını görmemektedir. Bu durumda da, ticareti sisteme dışsal hale getiren olgu, feodal rantın emek-ranttan ibaret olmasıdır. Özetleyecek olursak, feodalitenin bir model düzeyinde algılanmasına izin veren eklemleşmeler şunlardır:

- İnsanı insana bağlayan kişisel tabiyet ilişkileri,

- Buna bağlı olarak "colonus"un (ve kölenin) topraktan başka toprak sahibine de kişisel olarak bağlanarak serf haline dönüşmesi,

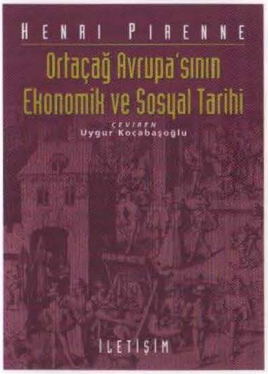
- Bunun uzantısı olarak siyasal ve ekonomik atomlaşma,

- Ve bütün bunların sonucu olarak feodal rantın emek-rant olarak belirmesi ve istisnalar dışında ticaretin sisteme dışsal kalması.

Pirenne, bir kez feodaliteyi doğuran koşulları uzun yol ticaretinin yok olmasıyla özdeşleştirince, feodalizmin çözülüşünü de buna bağlı olarak, bu feodal ekonomik ve toplumsal yapısına dışsal olan bu ticaretin yeniden canlanmasında aramıştır. Oysa 1950'lerde özellikle Marksist iktisatçı ve düşünürler arasında başlayan tartışmalar sırasında, önemli Marksist iktisatçı Mourice Dobb'un da ortaya koyduğu gibi, 14. yüzyılda korporatif nitelikli kentlerin ortaya çıkmasından sonra serfliğe dayalı feodal üretim tarzı çözülme sürecinde daha ileri bir aşamaya girmekle beraber,

henüz ortaçağ sistemi sona ermemiştir.[55] Çünkü Dobb, feodal üretim tarzının, kapitalist üretim tarzının gelişmesinden çok daha önce ileri bir çözülme aşamasına girmiş olduğunu vurgulamaktadır.[56] Dobb, ticaretin canlanmasının feodalizmin çözülüş sürecindeki katkısını reddetmemekte, fakat bunun temel neden olmadığını vurgulamaktadır.[57] Zira Dobb'a göre, para rantının ilk yaygınlaştığı bölgeler İngiltere'nin gelişmiş güney ve doğusu değil, nispeten geri kalmış olan kuzeybatısı olmuştur.[58] Yine Dobb, ticaretin gelişmesi ile serfliğin çözülüşü arasında doğrudan bir özdeşleşme olmadığının bir başka kanıtı olarak, 15. yüzyılda Doğu Avrupa'da "ikinci serflik" olgusunu göstermektedir. Aynı şekilde Baltık devletlerinde, Polonya'da, Bohemya'da tahıl ihracatı olanaklarının artması, köylülük üzerindeki serflik yükümlülüklerinin yeniden artmasına ve büyük topraklar üzerinde pazar için üretimin serf emeğine dayanarak gelişmesine yol açmıştır.[59]

Ticaretin, Arap istilalarından ve "Roma İmparatorluğu'nun politik bir sistem olarak yıkılışından çok daha önce" zaten gerilemiş olduğunu, kent yaşantısının da dışsal değil, feodal toplum içindeki toplumsal güçlerin gelişimi sonucu oluştuğunu[60] savunan Rodney Hilton ise, merkezi yapının yerini küçük kontlukların aldığı[61] bu süreçte kontlar arası mücadelenin şövalyelere "fief" dağıtımını zorunlu hale getirdiğini ve bunun da serflerin beslemekle sorumlu olduğu soylu sayısının artmasına neden olduğunu vurgulamıştır.[62] Artan bu baskı ise ya serfleri çökertmiş ya da ürünleri artırma yolunda teşvik edici olmuştur. Dolayısıyla Hilton da Dobb gibi, feodalizmin çözülüşünde esas olarak içsel dinamiklerin belirleyici olduğunun altını çizmiş ve kapitalizm kavramının Pirenne'in yaptığı gibi ticaretin gelişimiyle açıklanamayacağını, ilk kapitalist örgütlenmenin İtalyan kentlerindeki erken ticari canlanmaya rağmen İngiliz tekstil sektöründe olabildiğini vurgulamıştır.[63]

Yine Pirenne'e göre, kapitalizmle "büyük çaplı ticaret aynı zamanda birbirlerinin nedeni ve sonucudurlar."[64] Başka bir ifadeyle, Pirenne'de ticaret ve kapitalizm bir ve aynı şeydir. Bu durumda ticaretin görüldüğü hemen her yerde kapitalizmin varlığına hükmetmektedir. Fakat ne yazık ki Pirenne, sanayinin gelişmesini nelerin belirlediğini açıklamamaktadır. Sanayide kârın nasıl belirlendiğini, dolayısıyla sanayinin nasıl ve niçin geliştiğini açıklama yoluna gitmemiştir ki, bu da tezindeki önemli boşluklardan biridir.

Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarına önemli katkılarda bulunan Merrington ise, kapitalizmin gelişmesine kaynaklık eden esas kentlerin, Pirenne'in iddia ettiği gibi burg'ların fouborg haline gelmesi, dolayısıyla ortaçağ kentlerinin gelişimiyle ortaya çıkmadığını, aksine, üretimin kent ve lonca tekeli nedeniyle "emek pazarını sömürmek için hiçbir özgürlüğü kısıtlanmamış bulunan Manchester ve Birmingham gibi dönemin kırsal bölgelerine kaçtığını" ortaya koymuştur.[65] Böylece aslında Merrington, kırsal alanlarda kurulan ve emeğin hareketlilik alanında kısıtlamanın, makine kullanım ve üretiminde sınırlamaların olmadığı kırsal alanlarda kurulan yeni kentleri temel almıştır. Buradan, kapitalizmin gerçekleşebilmesi için doğuş halindeki endüstri sermayesinin kent ve lonca tekellerinin yanı sıra ticaret sermayesinin oluşturduğu tekellerden de kurtulması gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu nedenle de Pirenne'in kapitalizmin kökenini doğrudan ticaret sermayesiyle ve dolayısıyla kapitalist sınıfı da tüccar ile özdeşleştirmesi doğru görünmemektedir.[66] Zira Dobb'un da belirttiği gibi, tüccar burjuvazi, soylularla uzlaşarak ayrıcalıklarla donatılıp üretim tarzını dönüştürmeksizin onun sınırları içinde kalarak servet ve nüfuzunu artırma yoluna gitmiştir. En önde gelen tutkuları politik ayrıcalık elde etmek ve bu ayrıcalıkların mümkün olan en az sayıda insana tanınması olan bu tüccar kesim, soylularla da işbirliğine giderek 16. yy sonunda kapitalizmin gelişiminin önünde engel oluşturmuştur[67] ve bu çelişki, ancak burjuva devrimlerinin gerçekleşebildiği yerlerde çözülebilmiştir.

1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, bir Müslüman gölü haline gelmiş olan Tiran Denizi'ndeki İslam egemenliğini sona erdirmiştir. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra da bütün Akdeniz hızla batı denizciliğine açılmıştır. Pirenne'e göre, böylece denizaşırı ticaret yeniden canlanmış ve feodal düzeni temelinden sarsacak gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

AYLİN KILIÇ
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DEVRİM TARİHİ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2. baskı, 2006

2 Pirenne, a.g.e., s. 15.

3 İstanbul 330'da, eski Yunan'ın Bizans adını taşıyan kentinin yerine kurulmuştur. Pirenne, s. 16

4 Pirenne, s. 18.

5 Pirenne, s. 19.

6 Pirenne, s. 21.

7 Pirenne ayrıca, bu krallıklarda iktidarın mutlak ve tek kişinin elinde olduğuna, kral sarayının kadınlarının özellikle Rumlardan meydana geldiğine ve barbar savaşçılarına krallık saraylarında rastlanmadığına dikkat çekmektedir. Üstelik "judex deputatis" denilen veadaleti yerine getirmekle görevli olan kişi de yargılamayı Roma usulüne göre yapmaktadır ki bu da, Pirenne tarafından Roma'nın devamlılığına bir örnek olarak gösterilmektedir. Bkz. Pirenne, s. 51 ve 59.

8 Pirenne, s. 34

9 Pirenne, s. 40.

10 Pirenne, "Germenlerin yok etikleri, 'partibus occidentalis'teki imparatorluk yönetimi olup imparatorluğun kendisi değildir.
Roma İmparatorluğunun yerine başka hiçbir şey ikame etmekten uzak olarak yalnızca onun topraklarına yerleşmektedirler
Kısacası Romania'nın temel karakteri Akdeniz'dir olarak kalmaya devam etmektedir" demektedir Pirenne, s. 161; ayrıca bkz. Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. baskı, 1994, s. 24.

11 Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 156.

12 Pirenne, a.g.e., s. 84

13 Pirenne, s. 86

14 Pirenne, s. 91-95.

15 Pirenne, s. 104-106.

16 Constantinus tarafından ayarı yeniden yapılan Roma altını "solidus" istilalar döneminde de bütün imparatorluğun para birimidir
Barbarlar da Roma'nınkiyle aynı para sistemini kullanmaktadırlar. Pirenne, s. 122.

17 Pirenne, s. 127.

18 Pirenne, s. 172.

19 Pirenne, s. 173.

20 Pirenne, s. 174.

21 Pirenne, bu durumu "Roma İmparatorluğu Hıristiyanlaşırken ruhunu değiştirmişti; İslamlaşırken ise hem ruhunu hem de bedenini değiştirmiştir" diyerek özetlemektedir Pirenne, s. 175; ayrıca bkz. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 25

22 Pirenne, s. 187

23 Pirenne, s. 190

24 Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 191

25 Pirenne, s. 195.

26 Pirenne, s. 196

27 Pirenne, s. 199.

28 Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 37.

29 Pirenne, Merovenj Krallığı'nın tıpkı Roma İmparatorluğu gibi laik olduğunu, Merovenj kralının "rex Francorum" olmasına karşılık, Karolenj Krallığı'nın ise "Dei Gratia rex Francorum"/Tanrının lütfuyla Frank kralı/ olduğunu vurgulamaktadır. Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 272.

30 Pirenne burada, devletin artık kralla "vassal"leri arasında kurulmuş olan sözleşme ilişkisine dayandığı, ekonomik temelinin merkezi bir yönetsel yapıya cevap verecek durumda olmadığı ve ekonominin pazara dayanmayan büyük toprak mülkiyeti üzerine temellendiği feodal ortaçağ uygarlığına geçildiğini belirtmektedir.

31 Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 15.

32 Pirenne, s. 16.

33 Pirenne, s. 20.

34 Pirenne, s. 21.

35 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 40.

36 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 26-27. Fakat ticaretin bu kenler aracılığıyla gelişmesine, feodal ekonomik sistemde en "kârlı" kurumlardan biri olan kilisenin sürekli karşı çıkışını vurgulamak gerekir. Bu çerçevede tanımsal bir uygarlığa fevkalade uygun düşen, kilisenin dini uğruna dünyevi hazları feda eden ülküsü, ürleyemediği, hatta zorunluluklar karşısında boyun eğmek durumunda kaldığı, bununla birlikte hiçbir zaman açıkça uzlaşamadığı toplumsal değişmelere karşı hep kuşku duymasına yol açmışır. Bkz. s. 38. Kilisenin manevi ölçülerinin kazanç ruhu ile bağdaşmadığını Aurillac'lı Azız Gerald'in hikâyesinde görmek mümkündür. Bu dindar lord, Roma'ya yaptığı kutsal bir ziyarcinen donerken, Pavia'da kendisinden bazı Doğu malları
ve baharat satın almasını isteyen birtakım Venedikli tacirlere rastlar. Derhal bu fırsattan yararlanarak Roma'dan kendisi için satın aldığı pek görkemli bir pelerini, ödediği fiyatı da belirleyerek tacirlere göstrir. Tacirlerin bu pelerinin Konstantinopolis'te çok daha fazla edeceğini söyleyerek bu alışverişinden otürü kendisini kullamaları üzerine, satıcıyı dolandırmış olduğuna esef eden Gerald, tamah günahına girmeden böyle bir durumdan yararlanmasma imkân olmadığını düşünerek, farkı geri göndermek için sabırsızlanır Bkz. Pirenne, s. 37.

37 Pirenne, s. 40. Pirenne, Arapsıtılalarının Akdeniz'i Batı'ya kapatması gibi, aynı şekilde Haçlı Seferleri'nin de Akdeniz'in yeniden Batı'ya açılmasını sağladığını ifade etmektedir.

38 "Villain" ya da "Villein"- Latince, köy sakını anlamına gelen "villanus"tan türemiştir. Genellikle "serf" ile aynı anlama gelmek üzere kullanılmakla beraber, tarihsel olarak "villain"in serften daha önce ortayn çıktığı görüşu vardır. Buna göre ilk kez İngiltere'de Norman fethinden önce, kabileden feodalizmle geçiş sürecinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Buna karşılıkkita Avrupa'sında Frank monarşisinin çözülmesi sonucu görülmeye başlamıştır Villein, belirli bir oran ya da miktarın ötesinde vergilendirilemezdi Toprak tasarrufu karşılığında ödediği rant yatılı olmasa bile, örf ve âdetlerce belirlenmişti. Lorda karşı emek yukumlülükleri ise serflerinkine kıyasla daha hafif ve belirliydi'. Villein'in bir başka özelliği de toprak tasarrufu bakımından olmasa bile statü bakımından özgür olmasıdır. Ama bu her zaman için geçerli olmamıştır; çoğunlukla uygulamada o da serf gibi topraği tek edemez ve örneğin lordunun izni olmaksızın çocuğunu okula gönderemezdi. Bkz. Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 465

39 Pirenne, s. 53; ayrıca bkz. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 58-60.

40 Pirenne, *Ortaçağ Abrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 54.

41 Pirenne, ortaçağ kentinin ve dolayısıyla modern kentin yerleşme biriminin faubourg'unda ya da onun yerini belirleyen bourg'da doğmuş olduğunu söylemektedir. Pirenne, s. 55.

42 Pirenne, s. 60.

43 "Kent havası özgür kılar!" Paul M. Sweezy de serflerin kaçışının, 12. ve 13. yüzyıllardaki ticaretin gelişimiyle eştamanlı olarak ortaya çıkmasına dikkat çekmektedir. "Efendileri ne kadar zorba olurlarsa olsunlar gidecek yerleri olmadıkları sonra serfler mallkâneleri kolaylıkla terk edemezlerdi," diyen Sweezy, kentlerin daha iyi bir toplumsal konum vaat ederek baskı altındaki serfleri bir cuktatıs gibi kendisine çektiğini söylemektedir. Bu süreçte, Sweezy, değişim ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak tüketim maddelerine olan talebin de arttığını ve bunun da feodal üretim tarzının çözülmesine yol açtığını savunmaktadır. M. Dobb, P. Sweezy, C. Hill, vd., *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. baskı, 2000, s. 24-27.

44 Pirenne, s. 68.

45 "Manor", feodalizmde iktisadi, toplumsal/siyasi ve idari coğrafi bir birimdir. Bu coğrafi birim bir köy olabileceği gibi, koyler topiuluğu da olabilir. Manor genellikle şu üç ögeden
oluşur "demense" "serf" ve "özgur işletmeci". Fakat bu üç ögenin mutlaka bir arada bulunması da gerekmemektedir. Tipik manor'da yedi farklı arazi türünün varlığından söz edilebilir.
1) Munhasıran lordun kendisi için karşılıksız işlenen "demense" topraklar, 2) "Demense"nin bir kısmını oluşturan ve "villein"lere bırakılan "close" adı verilen arazi; 3) Manor sefierinin fiili kullanım hakkına sahip oldukları topraklar, ki bunlara "manxa" ya da İngilizce "yardland" denilirdi; 4) Çayır ve meralar, 5) Ormanlık arazi; 6) Metruk arazi; 7) Manastırlara aitarazi. Dolayısıyla manor örgütlenmesinde bir tarafta "seigniorial" öğe,
diğer tarafta tse köylülük öğesinden söz edilebilir Köylülük, sistemde dolayısız ve dolayımsız üretimi gerçekleşiren öğedir.
Toprak dahil üretim araçlarının zilyetleridirler, Esas olarak emek hizmetlerini ederler. Buna karşılık "seigniorial" kısmın elindesiyası, malı idari/yargısal yetkiler yoğunlaşmıştır.
Bkz. Dobb, a.g.e., s. 460. Ayrıca manor örgütlermesi için bkz. Pirenne, s. 77-81

46 Pirenne, s. 63.

47 Pirenne, s. 65.

48 Pirennes, 69.

49 Pirenne, 8. yüzyılı izleyen yüzyılların pirasal değil fakat aynı bir değişim çağı olduğu konusundaki inancını gerçeğe aykırı olduğunu vurgulamakta; para kullanımının sınırlı olmasını, ticarı faaliyetle bağdaşmayan dönemin ekonomik yapısının bunu en aza indirmiş olmasıyla açıklamaktadır Pirenne s. 94.

50 Sweezy de Pirenne'in bu konudaki tezine katılarak, feodalizmin çözulüşünü ticarete, özelliklede uzun mesafe ticaretine ve nulus hareketlerine bağlamaktadır M. Dobb, P. Sweezy vd., a.g.e, s. 24-25.

51 Pirennes, 95.

52 Pirenne s. 183 ve 185

53 Pirenne, s. 231, ayrıca bkz. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 88.

54 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 232.

55 Murat Özyüksel, "Geçiş Süreci Tartışmaları ve Sweezy", *İktisat Dergisi*, Temmuz 2004, s. 42.

56 Dobb, a.g.e, s. 19.

57 Dobb, Sweezy vd., a.g.e, s. 50-51

58 Özyüksel, s. 43.

59 Dobb, s. 36-37; ayrıca bkz. Dobb, Sweezy vd., s. 51-52

60 Dobb, Sweezy vd., s. 112-113

61 Dobb, Sweezy vd., s. 114

62 Dobb, Sweezy vd., s. 118.

63 Dobb, Sweezy vd., s. 118-119.

64 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 182. Pirenne bir başka yerde de "Ortaçağ kentinin 12. yüzyıldaki durumuyla ..., birticaret ve sanayi toplumu olduğunu söyleyebiliriz" demektedir Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 155.

65 Özyüksel, s. 54-55

66 Aslında Pirenne'in tezi Dobb, Sweezy, Takahashi vd. tartışmasında Marks'ın ünlü "feodal üretim tarzından geçiş iki farklı biçimde olur Üretici, doğal tarımsal ekonomi ve ortaçağların kent sanayilerinin loncaya bağlı el zanaatlarının tersine tüccar ve kapitalist halını alır. Bu gerçekten devrimci bir yoldur Ya da tüccar, üretim üzerinde doğrudan bir egemenlik kurar..." pasajı eksenınde devam eden tartışmalarda, ikinci yol denen -aslında Takahashi'nin bu ikinci yolun kapitalizme geçişte bir yol olmadığını Japonya ve Doğu Avrupa örnekleriyle vurguladığı- tüccarın doğrudan kapitalist bir sınıf haline geldiği yaklaşımına dayanmaktadır, Oysa Pirenne bu "yol"un feodal ilişkileri dondurarak kapitalist gelişmenin önünde bir engel oluşturduğunu görmemektedir.

67 Dobb, s. 107-111.

TÜYAP
Fuarları

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

16. istanbul
kitap fuarı

akdeniz'de edebiyat

edebiyatta akdeniz

27 ekim - 4 kasım 2007

www.istanbulkitapfuari.com / www.istanbulbookfair.com

ARTIST 2007

17. İSTANBUL SANAT FUARI

www.istanbulsanatfuari.com

27 Ekim - 4 Kasım 2007

ufi Küresel Fuar Endüstrileri Birliği Üye Kuruluş

ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Kahılmlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ Üye Kuruluş

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş./FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Fuar ve Kongre Merkezi
Beylikdüzü, Gürpınar Kavşağı
34520 Beylikdüzü
İstanbul / Türkiye
www.tuyap.com.tr

Tel : 90 (212) 886 68 43
Faks : 90 (212) 886 66 98
886 67 15

E-posta:

Fuar Alanı
fairarea@tuyap.com.tr

Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
tuyapoverseas@tuyap.com.tr

Tanıtım ve Halkla İlişkiler
tanitim@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

E-posta:

Tüyap Adana: tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir: tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri: tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa: tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Konya: tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep: tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun: tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

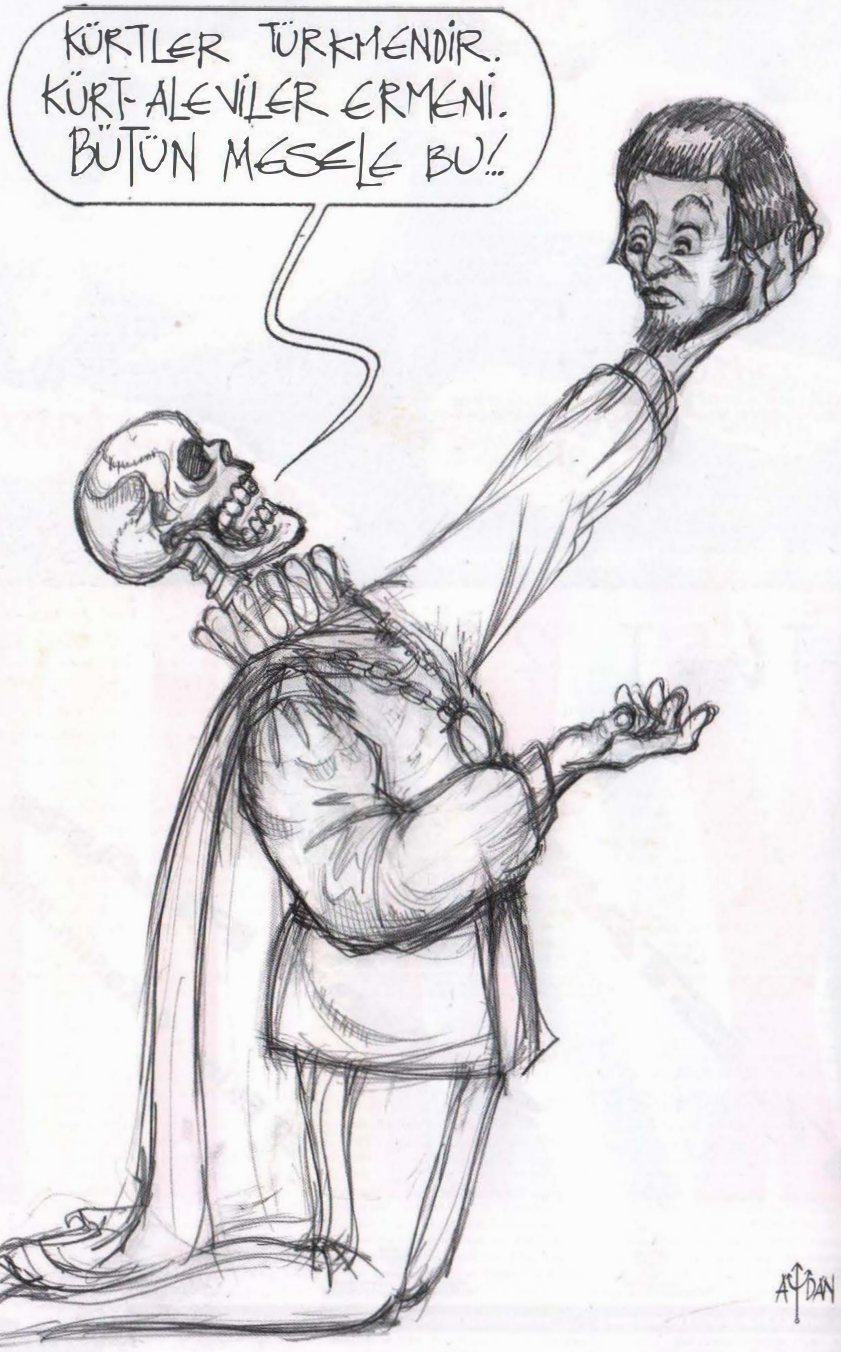
E-posta:

Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com.tr
Tüyap Halep: tuyapaleppo@tuyap.com.tr

TÜYAP Beylikdüzü
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Beylikdüzü, Büyükçekmece İstanbul, Türkiye

FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

AYDAN ÇELİK aydancelik@yahoo.com

Harun Reşid
ve Abbasiler Dönemi

André Clot

ISBN 978-975-333-211-8
Ağustos 2007,
298 Sayfa

16,00YTL

"Kısacası Harun dönemi ve izleyen iki yüzyıl boyunca bilim adamları ve filozofların çiçekler gibi açtıkları görülür, o kadar ki, bu döneme Arap biliminin altın çağı adı verilir.

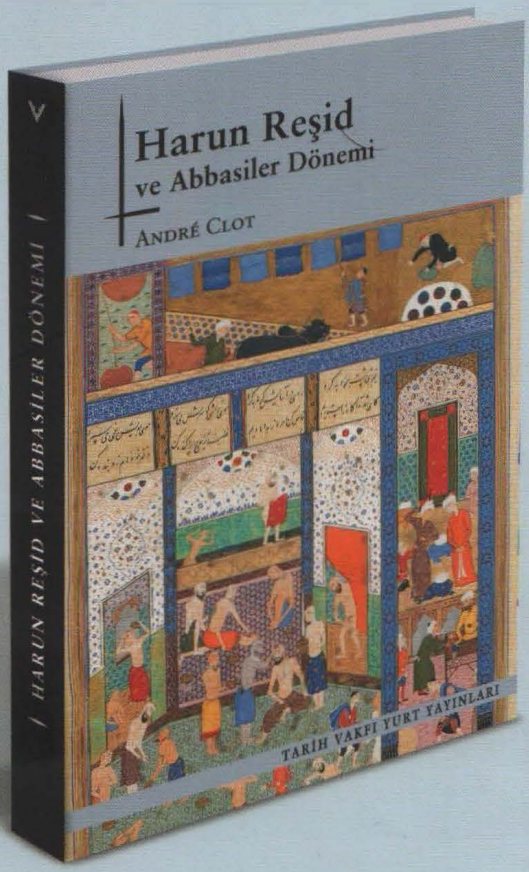
...

Ülkenin her yanından astronomlar, matematikçiler, tıp doktorları, coğrafyacılar, filozoflar, çevirmenler ve özgün eser sahipleri Bağdat'a akarlar.

...

Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun büyük kültürlerini bir potada eriterek, eski Doğu'yu yeni bir kültür ve uygarlığa taşırlar. Geniş bir bilgi alanını kapsayan bu yeni bilgi, sırası geldiğinde Batı tarafından özümsenecek, Batı'nın ilerlemesini sağlayacak temel malzemeyi temin edecektir."

Tarihçi ve gazeteci André Clot uzun yıllar Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerde çalıştı. İslam uygarlığı hakkında pek çok kitap yazmış olan Clot, ayrıca Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'ın biyografilerini kaleme aldı.

MYRA

5

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr